अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च २००४ अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च २००४ अपरांतक

कोंकणी–मराठी सांस्कृतिक मासिक पत्रिका

(खाजगी वितरणाकरिता)

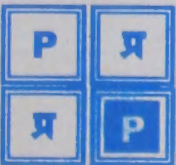
अपरांतक

वर्ष :१ : अंक :३: मार्च २००४

संपादक : डॉ. बाळकृष्णजी कानोळकर ❖ देणगी मूल्य : ८० रुपये फक्त

(सभासदास रु. १० व विद्यार्थी सभासदास रु. ६ फक्त)

" मी कोंकणीचा कट्टा पुरस्कर्ता असूनही मराठीचा निष्ठावंत सेवक आहे. "

परा – प्रतिमा प्रकाशन ; तुये, पेडणे – गोवा.

अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च २००४ अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च

अपरांतक

कोंकणी-मराठी सांस्कृतिक

मासिक पत्रिका

(खाजगी वितरणाकरिता)

र्ष :१ : अंक :३: मार्च, २००४

(प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक)

: संपादक :

डॉ. बाळकृष्णजी कानोळकर

: मुद्रक आणि प्रकाशक :

जी. डी. कानोळकर,

परा-प्रतिमा प्रकाशन,

तुये, पेडणे गोवा; 403 512

: अक्षरजुळवणी :

कॉम्प्युटर ग्राफीक्स, १८ जून मार्ग,

पणजी - गोवा, 403 001

दूरध्वनी:3112168

: कव्हर फोटो :

सौ. नारायणबाब मावजो हांच्या बरेपणान.

: पत्र व्यवहाराचा पत्ता :

संपादक, मासिक 'अपरांतक',

एस् - २, दुसरा मजला,

शारदा अपार्टमेंटस्

आयूडी हॉस्पिटल समोर,

स्क, फोंडा-गोवा. 403 001

रध्वनी: (0832) 2316906

देणगी मूल्य : रु. ८० फक्त

भासद वर्गणी (विशेषांकासह)

र्षिक -- रु. १०० फक्त

विद्यार्थ्यांकरिता-रु. ७० फक्त)

वार्षिक - रु. ३०० फक्त

अंतरंग

शब्दसृष्टीच्या ईश्वरा, नमोस्तुते ! नमोस्तुते !! नमोस्तुते !!!

१७ मार्च १९०४ ! गोमंतकातल्या एका छोट्याशाच परंतु संस्कृतिसमृध्द गावात, सावई – वेरेत, एका शब्दसृष्टीच्या ईश्वराचा जन्म झाला. या घटनेला आता १०० वर्षे होऊन गेली. लक्ष्मणराव सरदेसाई या लौकिक नावाने ते जगाच्या बाजारात वावरले. तृप्त मी फकीर मी अशा कलंदरवृत्तीने उभे आयुष्य त्यांनी शब्दब्रह्म्याच्या उपासनेत वेंचले. आपल्या कलावती लेखणीच्या छिन्नीने अनेकानेक अद्वितीय साहित्याशिल्पे प्राप्तकालच्या विशाल भूधरातून कोरून काढली. मुक्तीपूर्व गोमंतकाच्या समाज–सांस्कृतिक जीवनाचा हा बखरकार आपल्यामागे प्रचंड ज्ञानधन ठेवून गेला. परंतु आम्ही गोवेकर इतके करंटे की त्यांच्या जन्मशताब्दीचे साधे स्मरण देखील आपल्याला झाले नाही. ' थोरपरंपरांचा आदर्श पाळला पाहिजे ' याचे पोकळ नगारे वाजविण्यातच आमचे हात विशुल होऊन पडले. शब्दसृष्टीच्या या ईश्वराचे एखादे लहानसेच का होईना, स्मारक आमच्या वंशजाना स्फुर्तिदायक ठरावे म्हणून आम्ही काहीच करू शकलो नाही. ' समग्र लक्ष्मणराव ' हे त्यांचे स्वप्न होते. ते स्वप्नच राहिले. ते पूर्ण होते तर गत गोमंतकाच्या सांस्कृतिक जीवनाचा विश्वकोशच आज आपणास उपलब्ध झाला असता. परंतु अजूनही वेळ गेलेली नाही. त्यांच्या या जन्मशताब्दी वर्षानिमित्य आम्ही तसा संकल्प तरी करू शकतो की नाही ? की आपण ठार करंटे आहोत ?

लक्ष्मणराव केवळ थोर साहित्यिक, कथाकारच नव्हते तर ते या मुक्त गोमंतकाचे निर्मातेही आहेत. आपल्या ऐन उमेदीच्या नि कर्तृत्त्वाच्या कालखंडात निरीष्य विद्यादानाने त्यांनी एक उर्ज्वस्वल पिढी घडविली. ' दीप पेटवूनी घरदाराचे । पूजन केले स्वातंत्र्याचे ' या कविउक्तीला सार्थ करणारा संर्घष त्यांनी गोमंतभूच्या मुक्तीसाठी अविरतपणे केला. जेव्हा गोमंतकाच्या स्वायत्ततेचा यक्ष प्रश्न इथे उभा ठाकला तेव्हा महाराष्ट्रवाद्यांच्या वसाहतवादाला विरोध करण्यासाठी हा भूमिपूत्र आपल्या उतारवयातही सर्वशक्तीनिशी झुंजत राहिला. १९७७ साली आणीबाणीच्या रूपाने मानवी स्वातंत्र्यावरच जेव्हा गदा आली तेव्हाही हा जराजर्जर देशभक्त भीष्मपितामहाच्या आवेशात लढला.

लक्ष्मणराव एक श्रेष्ठ साहित्यिक, एक कर्तृत्ववान शिक्षणतज्ञ, एक निर्भीड पत्रकार, एक समाजवत्सल समाजकारणी तर ते होतेच परंतु या सर्वापेक्षा अधिक ते स्वातंत्र्याचे पुजारी होते. कोणत्याही प्रकारचे पारतंत्र्य, दास्यत्व त्यांना मान्य नव्हते. म्हणूनच जेव्हा

जेव्हा या स्वातंत्र्याला–भूस्वातंत्र्याला, देशस्वातंत्र्याला, भाषास्वातंत्र्याला, मानवीस्
–पारतंत्र्याचा धोका निमार्ण झाला तेव्हा तेव्हा ते प्रंसगी आप्तस्वकीयांशी देखील नि
निडरपणे झुंजले. लक्ष्मणराव या हरएक संग्रामात यशस्वी झाले. परंतु यशाची फळे चा
वेळी ते निर्मोहीपणे त्यापासून दूरच राहिले. म्हणूनच कदाचित आज आपण त्या
त्यांना विसरण्याचे पातक करू धजावलो. हा माणूस महाराष्ट्रात जन्मला असता
सोनेच झाले असते. हे शब्दसृष्टीच्या ईश्वरा, तुझी अज्ञान (आणि सज्ञानही) ले
करताहेत तें त्यांना कळत नाही; त्यांना क्षमा कर !

लक्ष्मणरावांच्या जन्मशताब्दीवर्षानिमित्त आपल्या ताकदीबाहेर असूनही 'अपर
एक विशेषांक प्रसिद्ध करून त्यांच्या कार्यकर्तृत्त्वाचे स्मरण करण्याचे ठरविले. या
आम्हाला ज्यांनी सतत स्फुर्ती आणि प्रोत्साहन दिले त्या श्रीमान कवी वेणिमाधव
रवीन्द्र केळेकर, नारायण मावजो, माधवी सरदेसाई, नागेश करमली यांचे आम्ही शत
आहोत. डॉ. वासुदेव सावंत व डॉ. चंद्रलेखा डिसौजा यांनी आपले समीक्षालेख
आमचा हा विशेषांक संदर्भसंपृक्त होण्यास हातभार लावला त्यांचेही आम्ही ऋणी
कवी वेणिमाधव बोरकर व प्रा. माधवी सरदेसाई यांनी आपल्या संग्रहातली काही क
टीपणें व पत्रें उपलब्ध करून दिली. श्रीमान नारायण मावजो यांनी दुर्मिळ फोटो
करून दिले. परिणामत: या विशेषांकाची संदर्भसंपृक्तता वृद्धिंगत होण्यास मदत
लक्ष्मणराव व त्यांचे साहित्य या विषयांची बरीचशी नवी माहिती या विशेषांकांद्वारे
उजेडात आणण्याचे भाग्य आम्हाला लाभलें आहे. ज्या आश्रयदात्यानी आम्हाला ज
देवून हा गोवर्धन उचलायला हिम्मत दिली त्यांनी आम्हाला उपकृत केलेच आहे.
नीलेश बुगडे यांनी या शब्दयज्ञाला अक्षर रूप दिले तर घरच्याच परा–प्रतिमा प्रका
संस्थेने त्याला प्रकाश दाखविण्याचे कार्य करून तो लोकाना सादर केला. या प्रसंगी
परम स्नेही कृष्णा पै यांचेही आभार मानलेच पाहिजेत.

पुढील उपक्रमांतही या सर्वाचे असेच सहाय्य 'अपरांतक'ला सदोदित ला
सदिच्छा ! आता आमच्या वर्गणीदार सभासदांनी, चोखंदळ वाचकांनी, व्यासंगी समी
निरलस सुहृदांनी या विशेषांकाचे सहर्ष उदंड स्वागत करून आमच्या उपक्रमाला
दिशा प्राप्त करून द्यावी; अशी प्रार्थना करून शब्दसृष्टीच्या ईश्वराला वाहिलेले हे स्
आम्ही लोकार्पण करित आहोत.

– स

०९ – ०३ – २००४

पाळण्यातले पाय

ऐन पंचविशीत कथेच्या शोधात...

('लक्षदा', दिवाळी १९८६च्या सौजन्याने.)

" मला पुस्तकांनी प्रेरणा दिली नाही. विद्वानांच्या भाषणांनी, संतमहंतांच्या उपदेशांनी ती मिळाली नाही.... जेथे हृदयाची उदात्तता (sublimity) आहे तेथे मला प्रेरणा मिळते. "

– लक्ष्मणराव सरदेसाई

अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च २००४ अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च २००४ अपरांतक लक्ष्मणराव सरदेसाई विशेषांक मार्च

Reg. No- 68
Rec. No. 187
Fees: 2/-

GOVERNMENT OF GOA, DAMAN AND DIU

DIRECTORATE OF PLANNING, STATISTICS AND EVALUATION

FORM No. 9

(See Rule 9)

CERTIFICATE OF BIRTH ~~issued under section 12~~ / issued under section 17 of the Registratio[n] of Births and Dea[ths] Act, 1969

This is to certify that the following information has been taken from [the] original record of birth which is in the register for Verem

Taluka Ponda (local area) of District Goa of Union Territory Goa, Daman and Diu.

Name Loximona Suria Rau Dessay

Sex Male

Date of Birth 17th March, 1904 (four) — Registration No. 4

Place of Birth Modlovado, Verem — Date of Registration 28/3/

Name of Father Xrypadá Suria Rau Dessay — Permanent address of Father /Mother

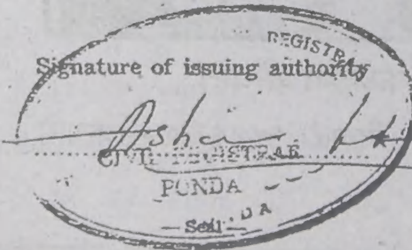
Name of Mother Caxibay Dessaina

Nationality of Father

Nationality of Mother

Name of Grandfather (father's side) Bagy Gonoxama Suria Rau De[ssay]

Name of Grandmother (father's side) Sundora Bay Dessaina

Signature of issuing authority

Chief Registrar
(Facsimile signature)

Date 17/4/1985

प्रा. लक्ष्मणराव सदेसाई यांचा जन्मनोंद दाखला

(प्रा. माधवी सरदेसाई यांच्या सौजन्याने.)

मला लेखक व्हायचे आहे !

–प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई

शाळेत शिकत असतानाच म्हणजे वयाच्या दहाव्या वर्षी माझ्या हातून पहिले लेखन ाले. घरची सगळी वडील माणसे 'गुडगुडी' ओढीत चौपेटीवर किंवा माड्यांवर ही गुडगुडी सायची. गुडगुडी ओढून झाल्यावर ते खोकू लागत, घामेजत आणि खोकून खोकून दमले णजे मिळेल तिथे थुंकत. मला हे आवडत नव्हते. मी मनात म्हणत होतो तुम्ही हवी तकी गुडगुडी ओढा, मरेपर्यंत खोकत रहा, पण तुमची थुंकी, ते बेडके जमिनीवर का ?

एक दिवस त्यांच्या थुंकीत माझी गोटी पडली. माझ्या मस्तकात सणक उठली. तुम्ही हातारे झालात म्हणून काय झालं ? आम्ही मुलानी मात्र घरात काजूच्या बियांनी खेळायचे ाही. दुपारच्या वेळी डोंगरावर जायचे नाही. कारण 'आम्ही थोरांची लेकूरे, टाकू, जपुनी ाऊले'. मी मनात म्हटले तुम्हाला धडा शिकवीन तर खरा. लगोलग मी लिहायला बसलो ाणि धुम्रपानाचे दुष्परिणाम या मथळ्याखाली बराच मजकूर लिहून काढला. दोन दिवस पून त्याच्या चार नकला काढल्या आणि चार ठिकाणी भिंतीवर गोंदाने त्या डकवून ाकल्या. थोड्याच वेळाने घरात भूकंप झाला. पांडूबाब, पोकेबाब वगैरे म्हातारे ओरडत मला ोधीत फिरू लागले. मला 'मादरचोद' 'आपसूलाद' 'तर्पाशोर' अशा नकसूद परदेशी शिव्या ऊ लागले. मला मारायला शोधू लागले. तीन चौपेट्याचे आमचे घर. २५–३० माड्यांचे. ते हातारे नि मी लहान. मी त्यांना थोडाच सापडतो. दोन तीन दिवस मी त्यांना दिसलोच ाही. फार सांभाळून वागवे लागले, पण माझी मात्रा लागू पडली. त्या दिवसापासून घराच्या भंतीवर, फरशीवर, पायऱ्यांवर थू थू करून थुंकायचे त्यांनी बंद केले. माझ्या शक्तीचा हिला प्रत्यय मला आला तो असा.

प्राथमिक शिक्षण गावात पुरे झाल्यावर लिसेवच्या शिक्षणासाठी मी पणजीला आलो. लिसेवात मला आलेला अनुभव असा की, तेथे मिळणारे शिक्षण अगदीच तकलूपी–कच्चे ोते. बहुतेक प्रोफेसर नालायक. त्या शिवाय मुलांना शिकवण्याचा त्रास ते घेत नसत. त्येकाला एकेक खोड. कोणी विद्यार्थ्यांचे चेहरे पाहून मार्क देई. कोणी त्यांच्या वडिलांना ाहून, कोणी त्याचा धर्म लक्षात घेऊन, तर कोणी त्यांची पोर्तुगीज भाषा बोलण्याची ढब ाहून. Conceito म्हणून एक प्रकरण होते. Conceito म्हणजे प्रोफेसराचे विद्यार्थ्याविषयी नवलेले मत. त्याला कोणताच आधार नसायचा. आराऊज माश्कारेन्यस या नावाचा एक

प्रोफेसर होता. तो पोर्तुगीज शिकवी. तो हिंदू मुलांना सर्रास विसापैकी चार मार्क त्याने ठरवून टाकले होते : हिंदू डुकराचे मांस खात नाहीत म्हणून त्यांना पोर्तु येत नाही. त्याने वर्गात उघड उघड सांगावे की डुकराचे मांस खाल्ल्याशिवाय पोर्तुगीज भाषा येणार नाही. लिसेवच्या सातव्या वर्षी तो माझा प्रोफेसर झाला. सिद्ध करून दिले की, डुकराचे मांस खाल्ल्याशिवाय मला पोर्तुगीज भाषा चांगल बोलता येते. इतकेच नव्हे तर परीक्षेत मी त्याच्याकडून distinction घेतले. मार्तीश हा चित्रकलेचा शिक्षक होता. तो कधीच शिकवीत नव्हता. वर्गात तो शि गोष्टी सांगायचा किंवा निर्लज्जपणाने अश्लील गोष्टी सांगायचा. संभोगशास्त्रात अनुभव तो आवडीने सांगायचा. मेसायश गोमीश हा एक बुटका सज्जन प्रोफे O' Heraldo नावाचे एक पोर्तुगीज दैनिक चालवायचा. त्याने कधी तोंड उघ पाहिले नाही. विद्यार्थी शिकले न शिकले, सगळे पास ! वर्गात तो सगळा ता लिहायचा. आगुश्त मोंतेर हा इंग्रजीचा प्रोफेसर. मोठ्या कष्टाने मॅट्रीक पास झा आम्हाला शेक्सपियरची नाटके शिकवायचा, म्हणजे वाचून दाखवायचा. त्यातले त्य कळत होते मला माहित नाही. आम्हा मुलांना मात्र काहीच कळत नव्हते. प्रो. सि एक हिंदू प्रोफेसर. दिसायला विलक्षण आणि स्वभावानेही विलक्षण. ख्रिश्चन प्रोफेसर असे त्याला पाहून आम्हाला वाटायचे. हिंदू मुलांना हिणवणे आणि ख्रिश्चन मुलांन धरणे एवढेच त्याचे काम. नसते चाळे करण्याची त्याला खोड. मुलाचा अभ्यास क हे समजून घेण्यापेक्षा त्याचे वडील काय करतात, तो ब्राम्हण की शुद्र, असल्या चांभार त्याला रस होता. असे किती नमूने म्हणून सांगायचे ? तात्पर्य, मुलांच्या अभ्यासा होई. बहुतेक विद्यार्थी शिक्षकावर विसंबून न राहता घरीच शिकत. मी तेच करी पुस्तके हेच माझे शिक्षक झाले होते. वर्गात वेळ जाई तो व्यर्थ जाई.

एका प्रसंगाची मला आठवण आहे. अराऊज माश्कारेन्यसला एकदा हुक्की त्याने प्रत्येक मुलाला विचारले, ' Voce o que quere ser ? ' (तुला काय आहे ?) कोणी म्हटले, आपल्याला प्रोफेसर व्हायचे आहे. दुसऱ्याने म्हटले डॉक्ट आहे, शेवटी माझी पाळी आली. माझ्यावर त्याचा डोळा होता. कारण मी पोर्तुगी धिटाईने बोलत होतो. त्याचप्रमाणे सफाईने लिहित होतो. माझी टिंगल करण्याच त्याने छद्मी स्वरात प्रश्न केला, " O Sr. Sar Dessai, O que quere s

शरदेसाई तुला कोण व्हायचे आहे ?) आणि हास्याचा एक फवारा सोडला. मी न घाबरता ांतपणाने आवाज चढवून म्हटले, ' मला लेखक व्हायचे आहे ! '. माझे अनपेक्षित उत्तर कल्यावर प्रोफेसराने चमकून म्हटले, 'Grande escritar hadu ser voce !' (मोठा खक होणार आहेस तू ! ')

काही वर्षानंतरची गोष्ट. एक कथाकार म्हणून माझी जिकडे तिकडे कीर्ती झाली. ाझी बरीच पुस्तके प्रसिद्ध झाली. माझ्या कथांचे अनुवाद इतर भाषांतून होऊ लागले. माझ्या शाचा सुगंध आराऊजाच्या नाकापर्यंत पोचला असावा. एक दिवस मी पणजीच्या रस्त्यातून ात असताना, 'सरदेसाई, सरदेसाई' असा आवाज माझ्या कानी आला. मान उचलून वर ाहिले आणि जवळच्याच घराच्या माडीवरून आराऊज मला साद घालताना दिसला. जिना ढून वरती गेलो. वीस वर्षानंतर माझी त्याची ही भेट. आराऊजने मला आलिंगन दिले आणि सद्गदित होऊन म्हटले, "तू मला क्षमा करशील ना ? आपले शब्द तू खरे करून ाखवलेस व प्रख्यात लेखक झालास. तुझ्या कथा पोर्तुगीज भाषेत अनुवादित करून मला ."

लिसेवच्या सात वर्षाच्या काळात मी लेखन–वाचन करून बरीच पुर्वतयारी केली होती. या काळात मी मराठी आणि पोर्तुगीज या दोन्ही भाषांत खूप लिखाण करून ते गोव्याच्या थानिक नियतकालिकांतून छापले. 'भारत' 'हिंदू', 'एराल्द, 'ऊ एराल्द' या नियतकलिकात ूप लेख लिहिले. पुण्याच्या 'केसरी'तही काही लेख प्रसिद्ध झाले. 'सौमित्र' या टोपणनावाखाली रेच लेखन प्रसिद्ध केले. एकदा 'प्रागतिक संघ' या राजकीय पक्षावर कडक टीका करण्याचा ाझ्यावर प्रसंग आला. त्यावेळचे राजकीय पक्ष अगदीच बेगडी होते. निवडणुकीसाठीच त्यांचे अस्तित्व होते. 'प्रागतिक संघ' हा हिंदूचा पक्ष होता. तोदेखील तेच काम करू लागला. उच्च रकारी अधिकाऱ्यांशी मैत्री करून निवडणूकित आपले उमेदवार उभे करणे आणि सरकारी ोरणाचा पुरस्कार करणे एवढेच हा पक्ष करी. ना ध्येय ना कार्यक्रम. सगळे पदाधिकारी रकारी नोकर. भित्रे नि परावलंबी. हेच लोक आमचे मानलेले पुढारी होते. मी वीस वर्षाचा ुलगा. लिसेव शिकणारा, पण आपले हे ज्येष्ठ लोक समाजाची दिशाभूल करतातत ते मला हन झाले नाही. प्रागतिक संघावर तीन झणझणीत लेख लिहून ते मी 'सौमित्र' या ोपणनावाने 'भारत' ह्या साप्ताहिकात छापले. प्रागतिक संघाचे कुठे चुकते आणि त्याने ाय केले पाहिजे ते सांगण्यासाठी माझ्या सारख्या मुलाला पुढे येऊन जाणत्या माणसाना ार्ग दाखवावा लागला. शांबाराव सरदेसाई हे त्यावेळचे एक विचारवंत पुढारी. गजानन

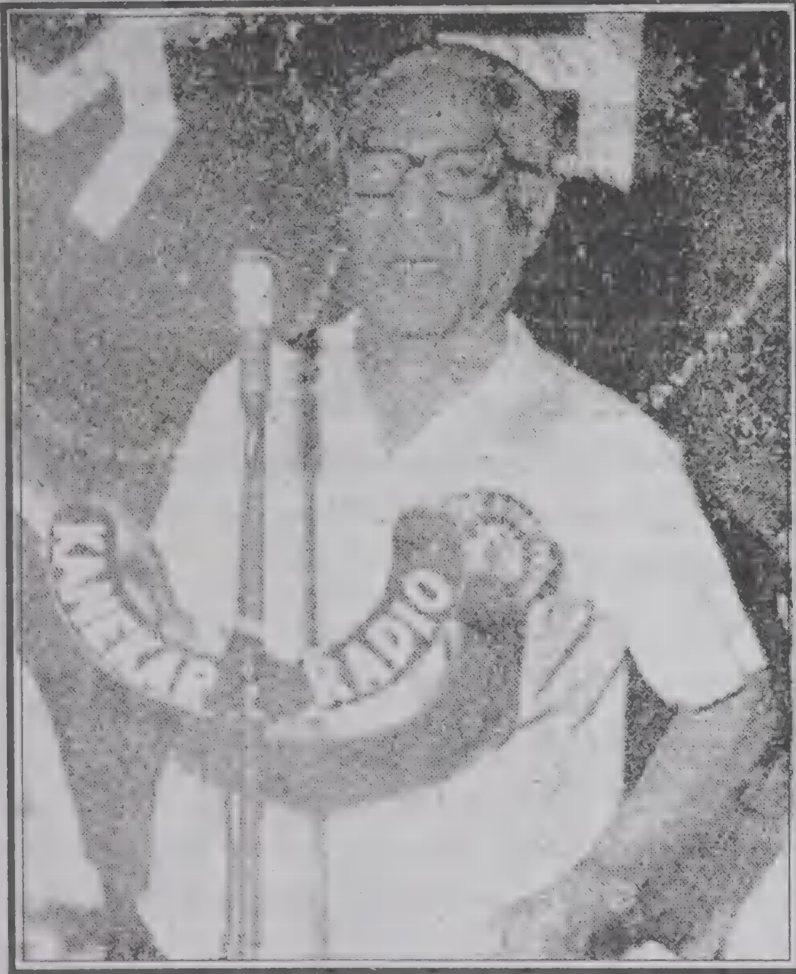
सावर्डेकर हे दुसरे. दोघेही एकत्र येऊन काही जागरणे करून प्रागतिक संघ या टोप
भारतातून माझ्या लेखाना त्यांनी उत्तर दिले. त्यात त्यांनी प्रागतिक संघाचे धोरण
धरले. त्यांच्या लेखांचा सारांश असा की गोव्याला कोणतेच राजकीय अधिकार मि
शिल्लक राहिले नाहीत म्हणून लोकऱ्यांचे राजकारण हेच आमचे मुख्य राजका
पाहिजे. शांबारावांचे हे विचार वाचल्यानंतर मला फार त्रास झाला आणि उपहास,
इत्यादी साहित्यिक अस्त्रांचा उपयोग करून मी त्यांच्या मुद्द्यांच्या चिंधड्या उडविल्य
दुसऱ्या एका शक्तीचा मला प्रत्यय आला. ती शक्ती म्हणजे थोरामोठ्यांची कदर न
तत्त्वासाठी भांडण्याची.

(दै. गोमन्तक रविवार पुरवणी, सप्टेंबर–ऑक्टोबर १९८१ (?) वरून साभार.

टीप: '**तृप्त मी फकीर मी**' या लक्ष्मणरावांच्या आत्मकथनाच्या प्रथम भागातून साभ
घेतलेला सुरवातीचा काही भाग. मूळ शीर्षक बदलून घेतले आहे. – **संपादव**

लक्ष्मणोवाच

साहित्य संमेलनातील अध्यक्षीय भाषण करताना...

('लक्षदा', दिवाळी १९८६च्या सौजन्याने.)

" आपण जीवनाशी प्रामाणिक राहिलो तरच साहित्याशी प्रामाणिक राहू शकतो. "

–लक्ष्मणराव सरदेसाई

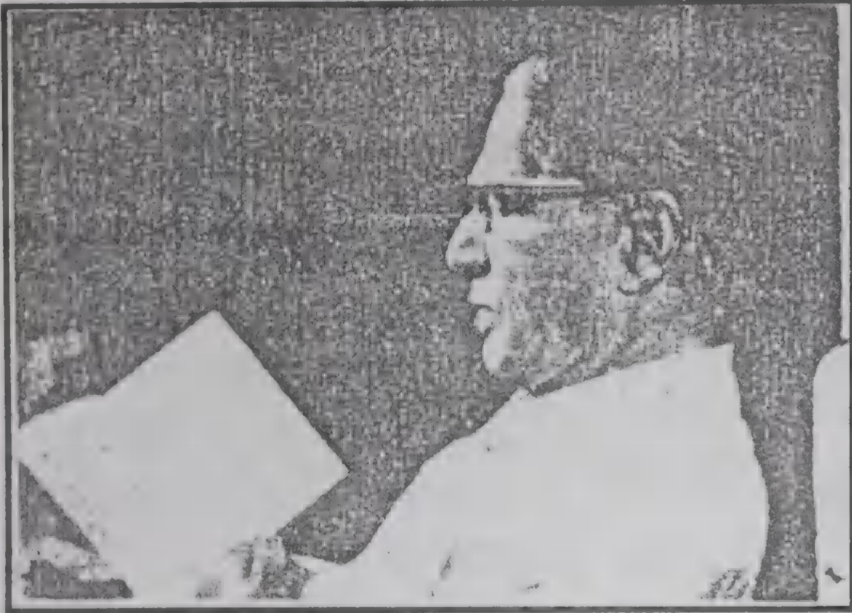
DIRECTORATE OF EDUCATION
PANAJI - GOA

MARCHING AHEAD TOWARDS THE ACHIEVEMENT OF

1. Implementation of Goa Compulsory Education Act, 1995.
2. Universalisation of Elementary Education 100% coverage.
3. Incentives to school going children (Primary level) in form of text books, free uniforms, Note Books, Raincoats etc.
4. Introduction of Computer Literacy Programme in all Seconda Higher Secondary Schools.
5. Equipping of Schools under the Operation Black Board Progr
6. Strengthening of Elementary Education.
7. Establishment of State Council of Education research and Tra
8. Qualitative improvement in school Complex Scheme.
9. Vocationalisation of Education.
10. Attainment of 100% literacy.
11. Implementation of Goa Library Act 1995.
12. Implementation of " Cyberage Student Scheme."
13. Implementation of Mid Day Meals Scheme.
14. Implementation of "Clean School Beautiful School" Project.
15. Implementation of Infrastructure Development loan scheme fo schools.
16. Implementation of Environment Education in school system a GLOBE Project.
17. Revised pattern of Assistance for village/Panchayat Libraries.

Director of Educati
Panaji - Goa.

व्यक्ती तितक्या प्रकृती : लक्ष्मणराव सरदेसाई

अभ्यासमग्न...

(दै. गोमंतक रविवार आवृत्तीच्या सौजन्याने.)

ंपूर्ण नाव	–	लक्ष्मण श्रीपाद सूर्यराव सरदेसाई
रिवारातील लाडके नाव	–	घरच्या परिवारात 'काका', आजोळच्या परिवारात 'भाऊ'
न्म तारीख	–	गावच्या पुरोहिताची नोंद : फाल्गुन वद्य अमावास्या, सूर्यग्रहण, शनी--राहू इ. दुष्ट ग्रहांची कृपा. सरकारी दप्तराची नोंद : १८ मार्च १९०४.
ावडता रंग	–	नजरेसमोरच्या सुंदर बाईच्या अगकांतीला 'मॅचिंग' कापडाचा रंग
ावडता लेखक/ लेखिका	–	१. आल्बर्ट कामू, २. विश्राम बेडेकर
याचा /तिचा आवडता ग्रंथ	–	१. द आउट साइडर, २. रणांगण
ावडता कलाकार	–	लता मंगेशकर
याची आवडती कलाकृती	–	भूपाळी : घन:श्याम सुंदरा..
ावडता खेळ/छंद	–	बालपणात पोहणे व शिकार, तरूणपणात स्वातंत्र्यसंग्राम व म्हातारपणात चिंतन.

माझा आनंद	–	अनाथांचा आनंद हाच माझा आनंद
माझे दु:ख	–	अनाथांच्या दु:खात माझे दु:ख
माझे प्रलोभन	–	स्त्री सौंदर्य–निसर्ग सौंदर्य
माझी रुखरुख	–	आयुष्यात पुंजी केली नाही. त्यामुळे म्हातरपणी लागणाऱ्या अडचणी आणि गरजवंताना गुप्तदान असमर्थता.
माझा संताप	–	दुबळ्यावर होणारा अन्याय.
माझे गुपित	–	ते फोडले तर काही जीव त्रासात पडतील. असले गुपित आज गुपित राहिलेले कलाकाराच्याबाबतीत तर नाहीच नाही.
माझे वैशिष्ट्य	–	मी प्रिमिटिव्ह इंस्टिंक्टचा माणूस आहे म्हणून प्रेरणांप्रमाणे वागणारा.
माझं वैगुण्य	–	व्यवहाराशून्यता.
माझा संस्मरणीय क्षण	–	चि. डॉ. मनोहर सरदेसाई ह्यांच्या 'जायो जु काव्यसंग्रहाचे वाचन.
माझा भ्रमनिरास	–	भ्रमाच्या जगात सतत वावरलो म्हणून भ्रमनिरा नाही.
माझी श्रद्धा	–	मूर्तीतील देवत्वावर नाही. एकाच परमेश्वरी आणि निष्ठावंताच्या खऱ्या श्रद्धेवर.
माझे जीवनविषयक तत्त्वज्ञान	–	माणसाने स्वत:चे कल्याण आणि इतरांचे सुख साधण्यासाठी विरोधी परिस्थितीशी सतत साम राहणे.
वाचकांना संदेश	–	स्वार्थ व परमार्थ यांचा समन्वय साधा.

पणजी, २८ -६- १९७८ लक्ष्मणराव सरदेसा

(दैनिक गोमन्तक, रविवार पुरवणी १९८१ (?)वरून स

उपरती आणि निर्मिती

– **लक्ष्मणराव सरदेसाई**

वार्धक्य कानाशी अधिकाधिक गुजगोष्टी करू लागते, तसा मी जुन्या आठवणीच्या ळसर डोहात डुंबत राहतो. बालपणात मी वर्तमानकालाशी तद्रुप होऊन गेलो होतो. रूणपणात भविष्याकडे नजर लागली होती. आता वार्धक्यात पुन्हा बालपणात म्हणजे तकाळात डोकावून पाहत आहे. बहुतेक वृद्धांची बावरी नजर मृत्यूवर खिळलेली असते. ला मृत्यूची धास्ती वाटत नाही. कारण मन निर्भय बनलेले असल्यामुळे जीवावरच्या कतीतरी प्रसंगाना मी सामोरा गेलो आहे. पुर्नजन्माचे आकर्षण वाटत नाही. बालपणात, ढावस्थेत आणि तारूण्यात, कळत वा नकळत, हातून घडलेल्या चुका मनात गर्दी करतात हुरहुर माजते. त्या चुका सुधारणे आता शक्य नाही, ही जाणील बोचू लागते आणि ामुळे अुत्पन्न होणाऱ्या अनुतापात मन निवारा शोधू लागते. आणि त्या निवाऱ्यातच माझ्या र्मितीला खतपाणी मिळते.

बालपणात आपण कसल्यातरी घाईत, गडबडीत असतो. आसपासच्या साध्या घडामोडी, ल्लक प्रचंड बरीवाईट दृश्ये आपले मन वेधून घेतात आणि भोवतालच्या धावपळीत, नाच्या लगबगीने सामील होअून आपण स्वत:लाच विसरून जातो. भावनांच्या अमूर्त गाकडे लक्ष पुरवायला आपणास त्यावेळी जणू फुरसत नसते. गावचा तलाव, पक्षाची ाकार, मैदानातील खेळ आणि नाना सवंगडी यांच्या जगात आपण इतके रमून गेलेलो सतो की आपल्या मायेच्या माणसाचे अस्तित्व देखील आपल्याला जाणवत नाही, इतर लांच्या बाबतीत मात्र वरील नियम खरा आहे.

माझ्या थोरल्या बहिणीची – अक्काची मला कधी कधी आठवण येते. मी दहा वर्षाचा सतानाच्च ती वारली. तिला माझा अतोनात लळा होता. तेवढाच तिच्या बाबतीत मी दासीन होतो. मला आनंदी ठेवण्याकरता ती जिवाचा आटापिटा करी आपला खाऊ आईला कळत मला आणून देई. मी कितीही दंगामस्ती केली तरी आईवडिलांपाशी कधी तक्रार ऊन जात नसे. माझ्या चुगल्या करीत नसे. बाबा रागे भरले व मला मार देण्याच्या तयारीत सले तर, मला एकाद्या सुरक्षित जागी लपवून ठेवी. मला मार बसला तर मुळूमुळू रडू लागे. णेशचतुर्थीच्या सणानिमित्त लोकानी तिला दिलेले फटाकडे हळूच माझ्या पिशवीत ठेवून देई. ायेच्या ह्या मोबदल्यात माझ्याकडून तिला मिळे ती उपेक्षा, निर्भत्सना. तिच्या हाताचा स्पर्श खील मला खपत नसे. तिचे कपडे हाताला लागले तर मी फेकून देई. तिचा हिरमोड रण्याची संधी मी गमावीत नसे. मी असे का करीत असे याचा अजून मला उलगडा होत ाही. वयाच्या चौदाव्या वर्षी ती विषमज्वराने वारली. तेव्हा मला फारसे दु:ख झाल्याचे

आठवत नाही, पण आज साठ वर्षाच्या काळानंतर, तिच्या मायेचे नाना प्रकार अ आणि मन बेचैन होते. वाटते, पुढच्या जन्मी (पुर्नजन्म असला तर) तिचा भाऊ होउ सेवा करावी. भावनांचे जग त्यावेळी मलाच का पारखे व्हावे आणि माझ्या सुखाच्या माझी अक्का मात्र एवढी जागरूक का असावी ? या गोष्टीचा उलगडा होत नाही. होतो असेही नव्हे. सोबत्यांचा मी आवडता होतो. अभ्यासात व इतर कामात त्यां करताना मला आनंद होई. घरच्या इतर माणसांची कामे मी तत्परतेने करीत अ अक्काशी संबंध आला की तुसडा होई. माझ्या हातून घडणाऱ्या घोर अपराधा जाणीव नसे. तिने माझ्यावर प्रेमाचा वर्षाव करावा आणि मी मात्र तिची अवहेलन यात मला अस्वाभाविक असे काहीच दिसत नसे. आज वार्धक्याच्या अखेरच्या पर्वा करीत असताना अक्काची मन:स्थिती लक्षात घेऊन मला गहिवरून येते आणि गांजलेल्या व आपल्याच प्रिय माणसांच्या उपेक्षेचा, उपहासाचा विषय झालेल्या बायका मला अक्का दिसू लागते. तसा मी त्यांच्याकडे ओढला जातो आणि अपार करूण माझ्या भोवती घुमू लागतात.

वडिलांच्या बाबतीतही माझ्या हातून असाच गुन्हा घडला आहे असे अलीक वाटू लागले आहे. जुन्या काळच्या खानदानी घराण्यातील पुरूष जुगाराच्या नादा असत. तत्कालीन समाजात हे दूषण मानले जात नसे. माझे वडिल जुगारी होते प्रपंचाच्या सुखस्वास्थाबद्दल ते बरेच बेफिकीर होते. त्यांची माया माझ्या वाट्याला थोडी आली. त्यामुळे माझी बरीच आबाळ झाली. विशेषत: भावनांच्या बाबतीत बऱ्याच आवडी अपुऱ्या राहिल्या. माझ्या आईला देखील असाच उपसर्ग झाला. याचा असा झाला की मी मनातल्या मनात कुढत राहिलो, वृत्तीत कढवटपणा शिरला. म समजून घेण्याची गरज बाबाना कधीच भासली नाही. माझ्यावर त्यांचे प्रेमही नव्हते नाही, पण बायको–मुलाचे सुख हे त्यांच्या कर्तृत्वाचे मुख्या उदिष्ट कधीच झाले त्यामुळे आमच्यामध्ये नकळत दुरावा अुत्पन्न झाला. माझ्या आवडी निवडी त्यांच्या घालण्याची संधी मला कधीच मिळाली नाही. माझी सुखदुखे, आशाआकांक्षा माझ्या विरल्या. माझ्या वयाच्या तेराव्या वर्षी आई तापाच्या साथीला बळी पडली. बाबाने लहान माझे लग्न उरकून घेतले. मुले बाळे झाली. जे प्रेम मला बाबाकडून मिळाले नव्हते ते आपल्या नातवंडाना दिले. त्यांच्या खूप खस्ता खाल्ल्या, त्यांचे आजार उपसले. मुलाला तर त्यांनी खूप माया दिली. पण मी मात्र त्यांच्याबाबतीत ऊदासीनच राहिलो. दोघामध्ये सख्य निर्माण होऊ शकले नाही. बाबाना उतार वयात आपली चूक कळून तेव्हा माझ्याबद्दल ते फारच आस्था दाखवू लागले. पण तशाच भावनेचे (प्रतिसाद) त्यांना माझ्याकडून मिळू शकला नाही. त्यांचा मी तिटकारा करीत होत

. पण लहानपणापासून माझ्या मनाची व देहाची त्यांच्याकडून हेळसांड झाली होती, ती या मनात साचली असावी आणि त्यामुळे ऐकप्रकारची उपेक्षा तेथे रूजली असावी. ांना कधी दुरुत्तर केल्याचे मला आठवत नाही. त्यांचा पाणउतारा माझ्या हातून कधी ा नाही. वागणुकीत बेअदबी आली नाही, पण माझी अनास्था त्याना जाचक होत ावी. त्यांची प्रकृती खालावली आणि ते आजारी पडले, तेव्हा आपली नाजूक व्यथा त्यांनी ल्या सुनेपाशी उघड केली, पण त्यांच्या हातून घडलेल्या प्रमादाकडे क्षमाशील दृष्टीने न त्यांच्याशी मोकळ्या मनाने वागण्याचा प्रयत्न माझ्या हातून झाला नाही. माझ्या ीच्या एका मोठ्या आजारात, मुलांच्या दैनंदिन संगोपनात त्यानी खूप कष्ट उपसले. याबद्दल प्रेम व आदर वेळोवेळी व्यक्त करण्याइतके त्यांचे मन पश्चातापाने पोळले होते गोष्ट लक्षात घेऊन त्यांच्याबद्दल सहानुभूती दाखवण्याचे साधे कर्तव्य मी पार पाडू शकलो ी. ही जाणिव आज मला त्रासदायक होत आहे. बाबापाशी बसून मोकळेपणाने बोललो तो, त्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे दिली असती, त्यांनी मला न ली जवळिक मी त्यांना दिली असती तर त्यांच्या मनाची जाचणी हलकी झाली असती; मी माझ्या नादात, छंदात इतका दंग होतो की बाबांच्या मनाचा, भावनांचा विचार रपणे करायचे मला कधी सूचलेच नाही.

दुसरी एक आठवण मला त्रस्त करते ती माझ्या चुलतीची – आतेबाईची.

माझ्या लहानपणी आतेबाई माझे फार लाड करायची. माझा ब्राच वेळ तिच्या खोलीत ाचा. ती माझ्याशी तासन्तास गप्पा गोष्टी करायची. माझी आई वारल्यानंतर, तिला माझा च लळा लागला. इतका की काही घरगुती गोष्टीत देखील माझ्या बालवयाकडे दुर्लक्ष न ती माझा सल्ला घ्यायची. आमच्या सामाईक घरात माझी पत चांगली होती. शांत, यासू, विचारी मुलगा म्हणून घरची माणसे मला ओळखत. वयाच्या विसाच्या वर्षी काळच्या पद्धतीप्रमाणे मला मुली सांगून येऊ लागल्या. सून घरात आणण्याचा विचार ल करू लागले. तेव्हा आतेबाईनी खटपट करून आपली भाची आमच्या घरी आणली.

जेवणाच्यावेळी एक दिवस कसल्याशा क्षुल्लक कारणावरून आमच्यामध्ये खटका ला. एवढे निमित्त तिच्याशी अबोला धरायला मला पुरेसे झाले. तिच्या हयातीत आम्ही मेकांशी बोललो नाही. आतेबाईशी संबंध तुटल्यासारखाच झाला. ही गोष्ट तिच्या मनाला च लागून राहिली. आपल्या वयाच्या पंचेचळीसाव्या वर्षी ती टायफॉडने वारली. मी वेळी फोंडा येथे आलूमैदा कॉलेजचा मुख्याध्यापक होतो. जवळजवळ पंधरा वर्षे आमचा ोला चालू होता. तिच्या शेवटच्या दुखण्यात मी घरी गेलो तेव्हा ती मृत्यूशय्येवर पडली ी.

माझ्या थोरल्या मुलाच्या बाबतीतही माझ्या हातून हाच अपराध घडलेला आहे. जुन्या

काळी मुलांशी वागण्याची पद्धत विलक्षण होती. मुले व वडील यांच्यामध्ये एक पारद उभी होती. माझ्या वागणुकीचे हे एक कारण असू शकेल, पण खरे कारण म्हण आत्मकेंद्रित वृत्ती. मनोहर हा गाढ भावनेचा मुलगा. अंतर्मुख वृत्तीचा. बराच अबोल भावना शब्दातून क्वचितच व्यक्त करणारा. अभ्यासू व कष्टाळू. मोठंमोठी स्वप्ने ब त्याच्या साध्या आवडीनिवडी समजून घेऊन त्या मला सहज पुऱ्या करता आल्या अ तिकडे माझे दुर्लक्षच झाले. त्याला मी वाईट वागणूक दिली असं नव्हे पण घरात खे मोकळे पणाचे वातावरण निर्माण करून दिले नाही. त्याने खूप खूप शिकावे, पुरूषा त्याच्या हातून काहीतरी असाधारण घडावे असे मला मनापासून वाटत होते. तर उपदेशही मी करीत असे, पण त्याच्या भिरू व हळुवार मनाची दखल घेऊन अडचणीत सहभागी होऊन त्याच्याभोवती आनंदाचे, उत्साहाचे, धीराचे, वातावर करून त्याला व्यवहाराच्या जगात एकाकी वाटू नये म्हणून प्रयत्नशील राहून त्याच्या विकासात मी पद्धतशीरपणे हातभार लावू शकलो नाही. त्याच्या कर्तृत्वाच्या आड नाही हे खरे पण त्याच्या विद्यार्थीदशेत व नंतरही त्याचा सतत पाठपुरावा करीत प्राथमिक कर्तव्य माझ्या हातून पार पडले नाही. कदाचित वडिलांची जुगारी वृत्त पिंडात उतरली असेल, मी जुगार खेळलो नसेन पण एकप्रकारचा बेभानपणा, माझ्या वृत्तीत निश्चित होती. ती धुंदी साहित्याच्या क्षेत्रात दिसली, तशीच स कार्याच्या क्षेत्रातही दिसली. स्वातंत्र्यसंग्रामात दिसली. संग्रामकाळात मी संसार विसर त्याचप्रमाणे साहित्य निर्मीतीकडेही माझे दुर्लक्ष झाले होते. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर पुन्हा उपस्थित झाले. त्यानी माझ्यावर झडप घातली. गोव्याच्या विलिनीकरणाचा प्रश्न हा ऐक होता. माझी पाचसहा वर्षे त्याच प्रश्नात, विलिनीकरणविरोधात व्यतीत झाली. थ सांगायचे तर असे, की माझ्या आयुष्याच्या वेगवेगळ्या टप्प्यात कोणत्या तरी प्रबळ मला झपाटले होते मला आलेले झटके घरच्या माणसाना बाधले ; पण मनोहरला बाधले.

इतर मुलांच्या बाबतीतही हा दोष दिसून आलाच. तसे पाहिले तर मी कथाक संवेदनांचा, हळुवारभावनेचा पण वडील आणि मुले यांच्यामधील सख्याला माझ्या मन थोडे स्थान मिळाले. मी स्वयंकेंद्रित होतो असेही म्हणता येत नाही. इतरांच्या सुखा नेहमीच जागरूक होतो. माझी कळकळ त्यांना जाणवत असें. पण स्वत:च्या कु माणसांच्या आणि विशेषत: आपल्या पोटच्या अपत्याविषयी मात्र मी निर्विकार बनत माझ्या ह्या वागणुकीचा परिणाम त्यांच्या मनाच्या घडणीवर झाला असल्यास नवल

ह्या व इतर काही आठवणी मला कधीकधी जाचक होत असतात. माझे बरेच आज ओसरले आहेत. अहंकार निमाला आहे. उपरतीमुळे अंतरंग शुद्ध होत चाल

नकेच नव्हे तर अपराधाच्या जाणिवेनेच माझ्या सृजनशीलतेला धार येत आहे. sense of ilt हीच माझी शक्ती झाली आहे. माझ्या स्वभावदोषामुळे जे घडले ते घडून चुकले आहे ाचा उपयोग माझ्या आंतरिक समृद्धीकडे होत असला तरी माझ्या मुलांना जे सोसावे गले त्याचे काय? ह्या प्रश्नाला माझ्यापाशी उत्तर नाही.

+ + +

ा. रवींद्र घवी यांच्या खाजगी संग्रहातून उपलब्ध झालेल्या अप्रकाशित हस्तलिखित खाच्या छायामुद्रणावरून, साभार.)

STATEMENT ABOUT OWNERSHIP AND OTHER PARTICULARS ABOUT NEWSPAPER "APARANTAK" TO BE PUBLISHED IN THE FIRST ISSUE EVERY YEAR AFTER THE LAST OF FEBRUARY

FORM - IV

(SEE RULE- 8)

1.	Place of Publication	:	Pernem - Goa.
2.	Periodicity of its Publication	:	Monthly
3.	Printers Name	:	Shri. G. D. Kanolkar
	Whether citizen of India if foreigner, state the country of origin	:	Yes
4.	Address	:	468/10, Murmuse, Tuem Pernem - Goa. 403512
	Whether citizen of India if foreigner, state the country of origin	:	Yes
5.	Editor's Name	:	Dr. Balkrishnaji Kanolkar
	Whether citizen of India if foreigner, state the country of origin	:	Yes
6.	Address	:	S-2, 2nd Floor, Sharada Apts., Opp. ID Hospital, Tisk Ponda, Goa. 403401
7.	Name & Addresses of Individuals who own the Newspaper and partners or shareholders holding more than one percent of the total capital	:	468/10, Murmuse, Tuem Pernem - Goa. 403512

I, G. D. Kanolkar, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief

Date: 01. 03. 2004 Signature of Publisher

' कथाशिल्प ' वेंचे

प्रस्न: : **प्रोफेसोर, तुमची जल्म भास कोंकणी. तुमी शिकले पुर्तुगेज. पुर्तुगेज बरी जाल्लो गोंयकार म्हण तुमची नामना. मागीर, बरोवपाक लागले तेन्‍ ह्यो दोनूय भासो सोडून मराठीच-शी कित्याक वेंचून काडली?**

लक्ष्मणराव : पुर्तुगेज एक सुंदर भास. म्हाका ती बरी येताली. इतलें आसून म्ह परकी दिस ऽ. मराठी पुर्तुगेजी परस लागींची दिस ऽ. आमच्या संस्कार तशे जाल्ले. आमचे मुस्तितले सगळे बरपी मराठींत बरयता गोंयबाबांच्या वावराचें म्हत्व त्यावेळार म्हाका समजूंक नाशिल्लें. आनी गोंयकार आनी आमचो उद्धार हांच्या मजगतच्या संबंदाचो वि करुंक नाशिल्लो. मराठी हाताकडेन मेळूळी. तिचोच उपयोग हांव लागलो. मराठी मेळुंक नाशिल्ली जाल्यार एकाद्रो हांव पुर्तुगेजींत ब आशिल्लो. आनी मराठी इतलेंच बरें बरयतलो आशिल्लों. कोंकणी जल्मभास. कोकणीत बरयल्याबगर भासूय वाडची ना आनी आमीय नात हो विचार तुमचे पिळगेन उबारून धल्लो. हांव कोंकणीत लागलो खूप उसरा म्हळ्यार १९५० सालांत. मुंबय रावंक वतकच. आकाशवाणी, 'प्रजेचो आवाज', 'साद', 'साळीक' बी मुंबयतली नेमाव खातीर बरोवंक लागलों. आनी ती बरोवंक लागतकच म्हाका तिची लागली. आनी तुमी-आमचे नवे पिळगेन सुरू केल्ल्या घडवणिच्या म्हत्व म्हाका कळूळे तेन्नाच्यान हांव कोंकणीचो भक्त जालां. तुमीं तिचो पाखो घेवन हांव वेगळ्या-वेगळ्या प्रसंगां(र) मराठी लोक झगडलांय.

(' **कथा शिल्प** ' ह्या पुस्तकातली '**कथेची साधना**' ह्या **भौ. रवींद्रबाब केळा** हांणी लक्ष्मणरावांच्या घेतिल्ल्या मुलाखतीतली वेंचिका; प्रकाशकाचे बरें मागून

प्रत्यक्षात येऊ न शकलेले प्रत्यक्ष

(नियोजित मुलाखतीचे टीपण)*

प्रश्न

१] तुमचं आडनाव सरदेसाई, ते तुम्हाला कसं मिळाले?

२] तुमचं घराणं मोठं, सरदारी याबाबतीत तुमच्या लहानपणातल्या काही आठवणी सांगू शकाल काय ?

३] नारायणरावांनी कमावलेली इस्टेट तुमच्या लहानपणी अगदीच रोडावली होती असं तुम्ही कुठेतरी लिहिल्याचं आठवतं. याबाबतीत काही स्पष्टीकरण करू शकाल काय ?

४] लहानपणी खानदानीच्या कोणत्या खूणा किंवा अवशेष तुम्हाला पहायला मिळालेत ?

५] तुमचं आजोळ वाडी-तळावली, प्रतापराव सरदेसाई यांच्याकडे. तेथे तुमची काही वर्षे गेली असतील. तिकडचे अनुभव तुम्हाला आठवतात काय ?

६] पोर्तुगीज शिक्षणासाठी तुम्ही पणजी येथे जाऊन राहिलात. सहा-सात वर्षे तेथे काढलीत. तुमच्या पोर्तुगीज कॉलेजचे प्राध्यापक, प्रमुख सार्वजनिक कार्यकर्ते यासंबंधी तुमचे अनुभव कोणत ?

७] धन्वंतरी दादा वैद्य यांच्यासंबधी तुम्ही बऱ्याच ठिकाणी कमी अधिक लिहिलंत. दादांच्या बाबतीत थोडे सांगू शकाल काय ?

८] लिसेवचा कोर्स पुरा झाल्यावर तुम्ही कोणता व्यवसाय पत्करलात ?

९] पणजीला असताना तुम्ही वाचन-लेखन केलं असेलच. याबाबतीत थोडं सांगा.

१०] लिसेवचा कोर्स पुरा केल्यानंतर तुम्ही शिक्षकाच्या व्यवसायात पडलात. हे तुमच्या घरच्या माणसांना पसंत होतं काय? सुखस्वास्थ्यांची नोकरी सोडून तुम्ही शिक्षकाचा पेशा पत्करला. वीस वर्षे या व्यवसायात घालविली. फोंड्याच्या आलमैदा कॉलेजमध्ये दहा बारा वर्षे मुख्याध्यापक म्हणून काम केलत. विद्यार्थ्यांच्या जगात तुम्हाला आलेले काही अनुभव सांगा. याच काळात तुम्ही कथालेखनास सुरूवात केलीत. त्यापूर्वी तुम्ही लेखन करीत होतां काय ? कोणत्या भाषेत ?

११] सुरवातीच्या कथांच्या बाबतीत तुम्हाला आलेले कडू-गोड अनुभव सांगा.

१२] तुमचं लग्न आणि कुटुंब याबाबतीत थोडं सांगा. १९६१ साली पुण्याच्या 'यशवंत'

मासिकाने कथांची एक स्पर्धा लावली होती. तिच्यात तुम्ही यशस्वी झालात. या
जरा अधिक विशेष माहीती द्या.

१३] पहिल्या अवस्थेतील तुमच्या कथांचे गोव्यात आणि महाराष्ट्रांत स्वागत क
झाले ?

१४] १९३० ते ४० हा काल कथालेखक या नात्याने तुमच्या पहिल्या अवस्थेचा. या
तुमचे किती संग्रह प्रसिद्ध झाले ? प्रादेशिककथाचे प्रवर्तक म्हणून तुमचा त्यावे
गबागबा झाला. या बाबत तुम्ही कही विशेष सांगू शकाल काय ?

१५] १९४६ साली डॉ. लोहियाच्या आगमनानंतर तुम्ही गोव्याच्या स्वातंत्र्यसंग्रामा
घातलीत. हे कस काय घडलं ? स्वातंत्र्यसंग्रामात तुम्ही प्रत्यक्ष असं कोणत
केलंत ?

१६] ऑक्टोबर १९४६ मध्ये तुम्ही पणजीला भाषणबंदीचा कायदा मोडून सत्याग्रह
त्याबाबतीत थोडं विस्तारान सांगा. आग्वादच्या तुरूंगात तुम्ही वर्षभर राजबंदी
राहीलात. तेथील अनुभवासंबंधी बोला.

१७] स्वातंत्र्यसंग्रामातील वेगवेगळ्या अनुभवाचा कथालेखक या नात्याने तुम्हाल
फायदा झाला ?

१८] १९४९ साली तुम्ही मुंबईला गेलात. मग काही वर्षे मुंबईत तुमचे वास्तव्य झ
कालखंडात तुमच्या हातून कोणते साहित्यकार्य घडले ?

१९] संग्रामाचे कार्य काय घडले ?

२०] १९५९ साली तुम्हाला दिल्लीला जावे लागले. नभोवाणीवर. तेथे पाच वर्षे तुम्ही
त्या काळात तुमच्या हातून घडलेल्या कार्याची माहिति सांगा ?

२१] तुम्ही आपल्या जागेचा राजीनामा देऊन मुंबईला आलात. नंतर गोव्याला
गोव्यात आल्यावर तुम्ही कोणते कार्य हातात घेतलेत ? लेखन चालू होते का

२२] कोंकणी लेखनाकडे कधी वळलात ? का वळलात ? कोणते साहित्य प्रसिद्ध

२३] १९७९ (१९७७-७८) साली तुम्ही गोमंतक साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष
त्याबद्दल विशेष माहिति सांगा.

२४] तुर्त काय लेखन चालले आहे ? आज सुख स्वास्थ्याच्या दृष्टीने तुम्ही क
परिस्थितीत आहात ?

नभोवणीसाठी – प्रश्नांची उत्तरे :

चार शतकापूर्वी आम्ही आमोणेगांवचे कुलकर्णी होतो. नारायण कुलकर्णी हे आमोणकरपैकी होते. ते गावात कुलकर्णीपद चालवित पण वृत्तीने साहसी अन् कर्तबगार असल्यामुळे त्याचे मन गावात रमेना. म्हणून नशीब उघडण्यासाठी (काढण्यासाठी) एका मराठा मित्राच्या सोबतीने गोवा सोडून ते विजापूरला गेले. तेथे अदिलशहाची कारकीद चालू होती. नारायण कुलकर्णीने दरबारात प्रवेश मिळविला. आणि लढाया मर्दुमकी गाजवून अदिलशहाकडून 'सूर्यराव सरदेसाई' हा किताब मिळविला. म्हणूनच आमच्या घराण्यात मूल जन्माला आले की ते 'राव' बनते आणि मरेपर्यंत त्याला हा किताब चिकटून रहातो.

आमचं घराणं मोठं, सरदारीं, खानदानी वगैरे सारं काही होतं. परंतु माझ्या जन्माच्या वेळी घराण्याचे वैभव ओसरले होते. घराण्याचा सांगाडा तेवढा होता. आमचे कुटुंब सामायिक. माझ्यावेळी ते फुटून त्याची दहाबारा बिऱ्हाडे वेगळी झाली होती. बहुतेक बिऱ्हाडांची परिस्थिती ओढाताणीची. जमिनी आणि इतर वैभव विपूल असल्यामुळे घरचे पुरूष सुखासीन ऐदी आणि आळशी बनले होते. त्यांच्या रिकामटेकडेपणामुळे घरात व्यसने शिरली होती. त्यापैकी जुगाराचे व्यसन हे एक. दुसरे बाहेरख्यालीचे. ह्या दोन व्यसनांमुळे घराण्याच्या वैभवाला गळती लागली होती. काही शतके हे विध्वंसनाचे काम चालूच राहिले. आणि या शतकाच्या सुरवातीला त्याची परिणती झाली.

वैभव नाममात्र राहिले होते. पण वैभवाचे अवशेष मात्र भरपूर दिसत. ते मी पाहिले आहेत. घर तीन अंगणाचे. एक मोठी सदर. तेथे 'गणेशोत्सव' मोठ्या थाटाने साजरा होई. तेथेच आश्विन नवमीला शेकडो जुन्या शस्त्रांस्त्रांची पूजा होई आणि बकऱ्याचा बळी देण्यात येई. शिमग्याचे मेळ प्रथम आमच्या आंगणात (अंगणात) नाचत. देवळातल्या काल्या–जत्रेच्यावेळी वाद्यांसह मशाल घेऊन आमच्या घरी येत. आणि खाशांना बरोबर घेऊन देवळाकडे जात. मग काला सुरु होई. चैत्र दशमीला घराण्याच्या पुरुषाचा गावकरी टिळा लावून आणि नारळ देवून सन्मान करीत. लहान–मोठ्या प्रत्येक देसायाला गावात लोक खासे म्हणत. तात्पर्य, वैभव गेले असले तरी वैभवाच्या असल्या निरर्थक खूणा शिल्लक राहिल्या होत्या. कर्तबगारी गेली होती. पण खोटा अंहकार, खोटी प्रतिष्ठा, घराण्याच्या पुरुषात ठाण मांडून

बसली होती. वैभव आटले होते. तेव्हा त्याचा उपभोग घेण्याचा प्रश्न प्रतिकूल परिस्थितीचा तडाखा माझ्या पिढीतील मुलांना बसला तेव्हा ती जागी झाली. आणि आत्मोद्धाराच्या मार्गाला लागली.

माझं आंजोळ वाडी येथील प्रतापरावांच्या घरी. म्हणजे घर आणि दोन्ही बाजूनी मी सरदेसाई. एका बाजूने 'सूर्यराव' तर दुसऱ्या बाजूने अशा सूर्यप्रतापाच्या संगमातून मी निघालो. त्यामुळे प्रतापी झालो असे हरकत नाही. माझ्या लहानपणी माझ्या घरच्या व आजोळच्या पुरुषां शुल्लक विषयावरून कलह माजला होता असे मला आठवते.

विषय असा की, तुम्ही श्रेष्ठ की आम्ही श्रेष्ठ? आजोळचे म 'प्रतापराव सरेदसाई' हेच खरे सरंदेसाई. माझ्या घरची माणसे म्हणत क सरदेसाई' हेच खरे सरदेसाई. हा वाद चालल्यामुळे इतरांच्या लग्नसमारंभात व विघ्न उपस्थित होई. जेवणाच्या पंक्तीत कोणत्या सरदेसाईला पहिल्या पानाव हा एक चिंतेचा विषय 'वऱ्हाडी' माणसांना होऊन राही. असल्यां शुद्र आमची आणि प्रतापरावांची वडिलधारी माणसे रमत. मी आजोळी गेल तिकडची माणसे मला आमच्या घराण्याची टिंगल करून नाना प्रश्न विचा

६) मराठी वा (व) पोर्तुगीज प्राथमिक शिक्षण झाल्यावर मी पुढच्या शिक्षणासाठी जाऊन राहिलो. त्यापूर्वी १९१८ सालच्या तापाच्या साथीत माझी आई व अ वारली होती. त्यामुळे मला एकाकीपणा फारच जाणवत होता. वडील जुगारी नि ते मला तेवढी माया ममता देऊ शकत नव्हते. अशा मानसिक अवस्थेत अ मला पणजीला जावे लागले. तेथे अभ्यासाबरोबरच मी मराठी, पोर्तुगीज वा ठेवले. वयाच्या १४व्या वर्षापासून मी पोर्तुगीज, मराठी हजारो पुस्तके वाचू असतील. त्यामुळे मराठी व पोर्तुगीज या भाषात मी लेखन करू शकलो. तत्कालीन पोर्तुगीज, मराठी नियतकालिकांतून टोपणनावाने प्रसिद्ध होत. प्रोफेसर फार थोडे शिकवीत. गप्पा, गोष्टी करण्यातच वेळ घालवीत. काही शिकारीच्या अनुभवाचे वर्णन करीत. काही आपल्या बाहेरख्यालीचे मोठ वर्णन करीत. आम्हा मुलांना हे सारे गपचूप (गुपचूप) ऐकून घ्यावे ला एखाद्या हुशार विद्यार्थ्याने आपला निषेध व्यक्त केला तर त्या बिचाऱ्याला व देऊन प्राध्यापक त्याचे वर्ष वाया घालवीत.

७) त्यावेळी पोर्तुगीलात १९१० साली लोकशाहीची स्थापना झाली आणि तिचे पडसाद गोव्यात उमटू लागले. हिंदू समाज हा त्यावेळी दलित समाज होता. राजदरबारात तिला (त्याला) महत्त्व नव्हते. पोर्तुगीज शिक्षणात हिंदूंची प्रगती झाली नव्हती. त्यामुळे नोकरशाहीच्या चौकटीत त्याचा प्रवेश फार थोडा झाला होता. अशा काळात हिंदूंनी 'भारत', 'हिंदू' यासारखी नियतकालिके सुरू केली. आणि पोर्तुगीज शिक्षणाचे हिंदू पदवीधर समाजाच्या उत्कर्षासाठी झटू लागले. काही नावे मला आठवतात. डॉ. आत्माराम बोरकर, डॉ. शिरगावकर, व्यकंटेशराव सरदेसाई इत्यादि.

८) धन्वंतरी दादा वैदय यांचा मी लहानपणापासून मोठा चाहता. त्याकाळातले ते एक फार मोठे पुरूष होऊन गेले. वैद्यक, शिक्षण, साहित्य, उद्योगधंदे, संस्कृती अशा वेगवेगळ्या क्षेत्रात त्यांनी फार मोठे कार्य केले होते. मी फोंड्याला गेलो तेव्हा दादा वैद्यांनी मला वर्षभर आपल्या घरी ठेवून घेतले. 'आलमैदा कॉलेज' ह्या त्यांनी स्थापलेल्या पाठशाळेत मी शिकवू लागलो. १९५० साली मी केसरीत दादांचे व्यक्तीचित्र लिहून प्रसिद्ध झाले (केले).

९) लिसेवचा कोर्स पूरा केल्यानंतर मी सरकारी नोकरी न पत्करता 'आलमैदा कॉलेजा'त'शिकविण्याचे काम करू लागलो हे घरच्या मंडळीना मुळीच आवडले नाही कारण त्यावेळी पोर्तुगीज शिक्षण संपादन केलेली बहुतेक सर्व मुले नोकरशाहीत शिरत. मला ते आवडत नव्हते. पोर्तुगीजांनी गोव्याच्या जनतेवर इतिहासकालात केलेले अत्याचार मला नेहमीच अस्वस्थ करीत आले होते. त्यामुळे पोर्तुगीज सत्ता गोव्यातून गेली पाहिजे असे मला वाटत आले होते म्हणूनच स्वार्थाची गणिते न मांडता मी अध्यापनाच्या कार्याला लागलो.

१०) त्याच काळात मी कथा लिहायला लागलो. मराठी साहित्यसंमेलन मडगाव येथे भरले होते. त्यावेळी माझ्या काही कथा 'यशवंत' मासिकातून प्रसिद्ध झाल्या होत्या. त्यापूर्वी मी वर्तमानपत्रातून लेख लिहित होतो. त्यासाठी मी त्याकाळच्या श्रेष्ठ मराठी लेखकांच्या साहित्याचा बराच अभ्यास केला होता. न. चिं. केळकरचे साहित्य मला आवडले होते. त्यांच्या शैलीचा प्रभाव माझ्यावर खूप पडला होता. त्याशिवाय इतरही जूने लेखक मी वाचून काढले होते. 'सुधारक'चे आगरकर, शिवराम महादेव परांजपे, कादंबरीकार वामन मल्हार जोशी, नाटककार खाडिलकर, वरेरकर, कवी गोविंदाग्रज अशा लेखकांचे साहित्य मी बारकाईने अभ्यासले होते. त्यामुळे कथालेखन करण्यापूर्वीच माझी लेखनशैली तयार झाली होती. पुण्याच्या 'केसरी' मध्येही मी काही लेख लिहिले

होते.

११) कथांच्या बाबतीत आलेले गोड कटू अनुभव खूप आहते. माझ्या पहिल्
'यशवंत', 'रत्नाकर', 'पारिजात,' 'जोत्स्ना' इत्यादी प्रमुख मासिकांतून प्रसिद्ध
लागल्या त्यावेळी मराठी रसिकांनी आणि समालोचकांनीही माझ्यावर स्तूतीच
केला असे आठवते. वि. स. ...डेकर न. चिं. केळकर, माधव मनोहर ह्यांच्या
श्रेष्ठ टिकाकारांनी माझ्या कथासंग्रहावर परिक्षण लिहिले. 'यशवतं' मासिकाने ल
कथास्पर्धेत मला दुसरे बक्षिस मिळाले. पहिले श्री. य. गो. जोशी यांच्या 'शे
शेंगा' या कथेला. तिसरे बक्षीस वि. स. खांडेकरांना मिळाले. या अनपेक्षित य
माझा त्यावेळी विशेष बोलबाला झाला. 'प्रादेशिककथासाहित्यप्रवर्तक' म्हणून
वाचक माझ्या कथासाहित्याकडे उत्सुक नजरेने पाहू लागले. महाराष्ट्रात मला
अनुभव हा मोठा गोडा (गोड) आहे. गोव्यात जो अनुभव आला तो कडूच
पाहिजे. कारण गोवेकर वाचक माझ्या कथा वाचत पण माझ्या कथांची
करणारेच मला अधिक दिसून आले. टिंगल अशासाठी की मी गोव्याच्या कलावं
कथा लिहित होतो. ह्या वर्गावर कथा लिहिणे हाच त्यांना गुन्हा वाटत अ
त्यावेळी 'आलमैदा कॉलेज'चा मुख्याध्यापक होतो. एका प्राध्यापकाने अशा
कथा लिहून त्या प्रसिद्ध करणे हा आमच्या संस्थेच्या चालकाच्या दृष्टीने मोठ
होता. ज्या कथांनी मराठी रसिकांना वेड लावले होते त्याच कथांच्या ब
चिकित्सक गोवेकर वाचक उदासीन दिसले.

१२) मी लिसेंवच्या चवथ्या वर्षात असतानाच माझे लग्न झालं. त्यावेळी मला वीस व
झाली नव्हती, त्या काळात मुलामुलीची लग्ने लहानपणीच होत. मी लिसेवच
पूरा केला तेव्हा मी दोन मुलांचा बाप झालो होतो.

१४) १९३०-४० हा काळ (पहिल्या) माझ्या कथासाहित्यात पहिल्या अवस्थेतल
काळात मी दीडदोनशे कथा लिहिल्या असाव्यात. पहिला कथासंग्रह 'कल्पवृ
छायेत' हा. या संग्रहाने मला खूप किर्ती मिळवून दिली. त्यानंतर 'सागराच्या
'वादळातील नौका', 'ढासळलेले बुरूज' 'अनिताचे दिव्य' (आनीतेचे दिव्य)
संग्रह प्रसिद्ध झाले 'ढासळलेले बुरूज' या कथासंग्रहाला आचार्य काकासाहेब काल
यांनी प्रस्तावना लिहिली. तिच्यात त्यांनी 'लक्ष्मणराव हे एक सिद्धहस्त कथा
आहेत' अशा शब्दात माझ्या कथांची वाखाणणी केली. 'प्रादेशिक साहित्याचा प्र

म्हणून टिकाकारांनी **माझी प्रशंसा** केली खरी पण ती नंतरच्या काळात बाधक ठरली. कारण माझ्या कोणत्यांही कथांवर प्रादेशिकतेचा छाप बसविला (मारला) गेला. आणि प्रादेशिकतेच्या दृष्टिकोनातूनच टिकाकार माझ्याकडे पाहू लागले. विषय, आशय, व्यक्तिरेखाटन इत्यादी गोष्टींकडे त्यांचे दुर्लक्ष झाले. नवकथेच्या उदयानंतर हे असे अधिक प्रमाणात व्हायला लागले. मी १९४९ साली मुंबईला गेलो. आणि स्वातंत्र्यसंग्रामाच्या काही काळात माझे वास्तव्य तेथे झाले. त्याचवेळी मला माझ्या 'मोहोर' कथेला Newyork Herald Tributne या अमेरिकन दैनिकाने लावलेल्या जागतिक स्पर्धेत (मला) मराठीचे पहिले बक्षीस मिळाले. त्यामुळे ही कथा जगातील प्रमुख भाषातून अनुवादित झाली. मुंबईला १५ वर्षाच्या वास्तव्यात मी खूप कथा लिहून काढल्या माझ्या दृष्टीने पहिल्या अवस्थेतील प्रादेशिक कथापेक्षाही या दुसऱ्या अवस्थेतील कथा, संख्या आणि गुण ह्या दोन्ही दृष्टींनी चांगल्या आहेत असे मला वाटते.

१९४४ साली गोमांतकात स्वातंत्र्यसंग्रामाचा उद्रेक झाला. आणि लगेच मी त्या प्रवाहात सामिल झालो. माझी घरची परिस्थिती त्यावेळी चांगली नव्हती. दोन मुले मुंबईला शिकत होती. अशा परिस्थितीत मी चळवळीत पडलो याचे कारण एकच, ते असे की पोर्तुगीजांच्या गुलामी सत्तेविरुद्ध संघटित चळवळ व्हावी असे मनापासून वाटत होते. तशा मानसिक अवस्थेत असताना मी 'मांडवी, तू आटलीस?' ही कादंबरी लिहिली होती.

ऑक्टोबर १९४६मध्ये पणजी येथे मी भाषणबंदीचा कायदा मोडून सत्याग्रह केला. त्या एकाच दिवशी गोव्याच्या वेगवेगळ्या शहरातून माझ्या कित्येक सहकाऱ्यांनी सत्याग्रह केला. बेळगाव येथे डॉ. लोहियांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या कार्यकर्त्यांच्या मोठ्या सभेत 'नॅशनल काँग्रेस, गोवा'च्या प्रमुख कार्यकर्त्यांनी सत्याग्रह केलाच पाहिजे असा आग्रह मी धरला. पूर्वतयारी झाल्याशिवाय मोठ्या प्रमाणावर सत्याग्रह करु नये असे म्हणणाऱ्या कार्यकर्त्यांचा एक गट तेथे आला होता. सत्याग्रहाला सुरवात केल्याशिवाय चळवळीला जोर येणार नाही असे मला वाटत होते. माझ्या कार्यकर्त्यांनाही तेच वाटत होते. म्हणून डॉ. लोहियांच्या भाषणानंतर मतदानाची वेळ आली तेव्हा मी हात उचलून सत्याग्रहाच्या बाजूने मत दिले आणि मग भराभर इतर कार्यकर्त्यांनी मला साथ दिली. मग थोड्याच दिवसानंतर पणजी येथे माझा सत्याग्रह पार पडला. मग कोर्टात निवाडा होऊन मला एक महिन्याची शिक्षा झाली आणि 'रैषमाग' (रेईश मागूश) ह्या किल्ल्यात रवानगी करण्यात आली. १९४७ साली सरहद्दीवर मोठ्या

जनसमुदायासमोर माझे भाषण झाले. या गुन्ह्याबद्दल मला अटक करण
'आग्वाद' किल्ल्यात कैदी म्हणून ठेवण्यात आले. तेथे वर्षभर होतो.

१७) 'आग्वाद' फोर्टमध्ये मी वर्षभर होतो. तेथेच निग्रो सैनिकाचा सहवास घडल आफ्रिकेत पोर्तुगीज लोक कसे अत्याचार करतात ते मला निग्रो शिपायांक निग्रो पहारेकरी माझ्याव... असत. मी त्यांना पोर्तुगीज वाचायला शिक पाव, बिस्किटे देत असे. त्यामुळे ते माझे मित्र बनले होते. रात्रीच्यावेळ जवाबदारीवर ते मला आणि माझ्या एका ख्रिश्चन सहकाऱ्याला बाहेर सो आम्हाला समुद्रकिनाऱ्यावर फिरवून परत आणीत ; एवढे त्यांचे प्रेम आ राजबंद्यांनी मिळविले होते.

१८) १९४९ साली मी मुंबईला आलो त्याचे कारण असे – आमच्या 'नॅशन गोवा'ला गोव्यात उघड सभा घेता येत नसत. प्रचार करता येत नसे. त्यामु भारी कुचंबणा होई. शिवाय केंद्र सरकारलाही आमच्या चळवळीत अ सहभागी करण्याचे नाजूक कामही आम्हाला करावयाचे होते. म्हणून आम्ही कॉंग्रेस(गोवा)'चे मुख्य ठाणे मुंबईला आणले. त्यामुळे मला मुंबईतही राज करायला वाव मिळाला. त्यावेळी मी तेथे गोवेकरांच्या संघटनेचे कार्य हा त्याचप्रमाणे आमच्या कार्याचा प्रचार वेगवेगळ्या वर्तमानपत्रांतून केला. कित मी त्यावेळी 'लोकमान्य', 'नवशक्ती' 'नवयुग' इत्यादि नियतकालीकातून जयप्रकाश नारायण ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली एक मोठी conferenc 'कॉंग्रेस हाऊस' मध्ये जागा मिळवून तेथे गोवेकरांच्या शेकडो सभा घेतल नेहरू आणि त्यांचे अधिकारी यांच्या राजभवनात गाठी, भेटी झाल्या (घेतल रीतीने आमच्या चळवळीचे कार्य करीत होतो.

१९) १९५९ साली मला दिल्लीच्या नभोवणीचे निमंत्रण आले. नभोवाणीवर मराठी, कोंकणीच्या विभागाचा मुख्य या नात्याने काम करण्यासाठी. पोर्तुगी विरुद्ध त्यांच्या राजकीय धोरणाविरूद्ध प्रचार करण्यासाठी माझी गरज भास मला नवी दिल्ली येथे जावे लागले. हे कार्य आमच्या चळवळीला पुरक हो मी ते स्वीकारले आणि पाच वर्षे दिल्लीला राहून नभोवाणीवरून सलाजारविरो केला. आमचा प्रचार कोंकणी, पोर्तुगीजा (पोर्तुगीज) पुरता मर्यादित न बाहेरच्या पंचवीस तीस भाषातून अनुवादित होऊन प्रसारित होत असे.

माझ्या कथाही त्यावेळी वेगवेगळ्या भाषातून प्रसारित झाल्या आहेत. १९६१ साली गोवा मुक्त झाला तेव्हा मी माझ्या जागेचा राजीनामा देऊन मोकळा झालो.

१९६३ साली मी गोव्याला परतलो. इथे मी पुन्हा दुसऱ्या प्रकारच्या चळवळीत पडलो. गोव्याच्या विलिनीकरणाचा प्रश्न त्यावेळी उपस्थित झाला. गोव्याचे विलिनीकरण होऊ नये. तो स्वतंत्र घटक म्हणून नांदावा म्हणूनं विलिनीकरणविरोधी आघाडी स्थापन करण्यात मी भर घेतला आणि त्या आघाडीचा अध्यक्ष झालो. हे कार्य खेडोपाडी जाऊन करावे लागले. तेथील राजकीय पक्षही ह्या आघाडीत सामील झाले. सतत तीन वर्षे ही चळवळ चालू राहिली. आणि शेवटी तिला यश आले. १९६६ मध्ये केंद्रसरकारने गोव्यात कौल घेतला आणि आमच्या आघाडीला बहुमत मिळून गोवा महाराष्ट्रात ढकलण्याचे विरोधकांचे कारस्थान फसले. गोवा संघप्रदेश राहिला.

कोंकणीकडे मी बऱ्याच उशिरा वळलो. मुंबईत असताना कोंकणी रेडियोसाठी लिहित होतो. त्याचवेळी काही कोंकणी मासिकांसाठी लिहित होतो पण त्या लेखनाला माझ्या दृष्टीने फारसे मोल नव्हते. गोव्याच्या मुक्तीनंतर कोंकणीच्या पूर्नजीवनाला (पुनरुज्जीवनाला) जोर आला. त्याच वेळी मी या कोंकणी आंदोलनात सामील झालो. कोंकणी ही गोव्याची लोकभाषा. तिचा उत्कर्ष झाल्याशिवाय गोव्याच्या राजकीय व इतर क्षेत्रातही उत्कर्ष होणार नाही असे मला ज्यावेळी कळून चुकले त्याचवेळी माझ्या हातून थोडे कोंकणी साहित्य निर्माण झाले. कथा थोड्याच लिहिल्या, परंतु ललितलेख अधिक लिहिले. 'पापडां कवळ्यो' ही लघुकादंबरी, 'खबरी: काय कर्माच्यो, काय वर्माच्यो' हा संग्रह 'कथाशिल्प' हे समीक्षापर पुस्तक आणि 'वागाशिकार' हे मुलांसाठी पुस्तक अशी चार पुस्तके गोव्यात असताना लिहून प्रसिद्ध केली.

तुर्त चार-पाच पुस्तके लिहून पुरी करण्याचा संकल्प सोडला आहे. 'आग्वादचे तट' व 'पुरूषोत्तम' ह्या कादंबऱ्या. अलिकडेच 'बिजेची कोर' आणि 'गोव्याकडली माणसे' ही पुस्तके प्रसिद्ध झाली आहेत. लवकरच निवडककथांचा संग्रह आणि 'कडुनिंब' ही पुस्तके प्रसिद्ध होतील.

मुंबई आकाशवाणी केंद्रावरील नियोजित मुलाखतीसाठी स्वत: लक्ष्मणरावांनी जानेवारी १९८६च्य दरम्यान तयार केलेले टीपण. ४ फेब्रुवारी १९८६ रोजी झालेल्या त्यांच्या आकस्मिक निधनामुळे दुर्दैवाने ही मुलाखत ध्वनिमुद्रित होऊ शकली नाही.

श्रीमान कवी वेणि माधव बोरकर, आकाशवाणी, पणजी केंद्र; यांच्या सौजन्याने.)

पत्रभेट

: १ :

(श्रीयुत नारायण मावजो, मडगाव – गोवा यांना पाठविलेले पत्र)

४-३-१९६५ ? (१९८५)

प्रिय नारायणबाब यांस सप्रेम नमस्कार,

तुमचे कुशल इच्छितो. हृदयविकाराच्या सौम्य झटक्यामुळे गेल्या नोव्हेंबर महिन्यात मी आजारी होतो. आत बरा आहे. तरीही तज्ञ डॉक्टरांचा औषधोपचार चालू आहे. माझी दुसरी मुलगी चि. निर्मला साखरदांडे हिच्याकडे असतो. तिच्याच आग्रहामुळे इकडे आलो. पुन्हा लेखनाला सुरूवात केली आहे. दोन–तीन पुस्तके पुण्याला छापत आहेत. प्रसिद्ध झाल्यावर पाठवून देईन. तुमच्या मंडळीचा – बायको, मुलगी व आई वडिलांचा–समाचार अवश्य कळवावा. तुम्ही मुंबईला आलात तर खालील पत्त्यावर भेटून जावे. एक दिवस माझ्याकडे रहावे. मी रहातो त्या फ्लॅटमध्ये सगळ्या सोई आहेत. तुम्ही एकदोन दिवस सहज राहू शकता. श्री. उदय भेंब्रो निवडणुकीत विजयी झाले ते वाचून फार आनंद झाला. मी त्यांना एक पत्र देखील खरडले. चि. मनोहर व शशिकांत यांची पत्रे येतात. मी आणखी पाच सहा महिने इकडेच रहाणार आहे. पुण्याच्या माझ्या प्रकाशकाला दोन कादंबऱ्या लिहून देण्याचे कबुल केले आहे. मराठी लेखनिक चांगला मिळाला आहे. त्याला कोंकणी कळत नाही म्हणून हें पत्र मराठीत लिहिले आहे. सवडीनुसार पत्र पाठवावे. व माझ्या मांगच्या दोन फोटोंच्या तीन–तीन कॉपीज पाठवून द्याव्यात. कॅनरा बँकेवर चेक पाठवून देईन. पैसे किती पाठवायचे ते कळवावे. तुमची भेट होत नसल्यामुळे फार वाईट वाटते. तुमची मला सवय झाली होती. पत्रोत्तर यावे.

तुमचा,

लक्ष्मणराव

C/o दुर्गादास साखरदांडे
२२, ओम. विजय श्री सोसायटी,
दिक्षीत रोड, विस्तारीत,
विलेपार्ले (पूर्व)

('**कुळागर**' मार्च १९८६च्या अंकावरून साभार.)

: २ :

(श्रीमती मोगूबाई जयवंतराव सरदेसाई यांना पाठविलेले पत्र)

विलेपार्ले, १२–७–

चि. सौ. मोगरूबाईस, सप्रेम आशीर्वाद,

तुझे प्रेमळ पत्र मिळाले. वाचून फार बरे वाटले.......

...... टी. व्ही. वरचा कार्यक्रम पुष्कळ जणांना आवडला तरी पण मला आवडला नाही. कारण बोलायला फार थोडा वेळ मिळाला. मला तर खूप खूप सांगा होते. माझी ही अडचण लक्षात घेऊन टी.व्ही.च्या अधिकाऱ्यांनी 'प्रतिभा आणि प्रति हा मराठी कार्यक्रम मला देऊ केला आहे. ही मुलाखत श्री. जयवंत दळवी घेतील माझ्याकडे दोनदा येऊन गेले. 'गोमंतका'त प्रसिद्ध झालेल्या माझ्या ललितलेखांचा सं 'कडुनिंब' या नावाखाली लवकरच प्रसिद्ध होणार आहे. त्याशिवाय 'The best Laxmanrao' हा निवडक कथांचा संग्रह नामवंत कादंबरीकार श्री. ज. जो संपादित आहेत. मी तुर्त 'आग्वादचे तट' ही स्वातंत्र्यसंग्रामावरील कादंबरी लिहित अ त्याशिवाय 'पुरूषोत्तम' ही मोठी कादंबरी लिहिण्याचा संकल्प सोडला आहे. म आतंरराष्ट्रीय पारितोषिक मिळवून देणाऱ्या 'मोहोर' (मोहर) कथेवर आधारलेली अ ही कादंबरी आहे. पुरूषोत्तमबाब केंकऱ्याच्या जीवनावर ही कादंबरी आहे. ब आख्यायिका गोळा केल्या आहेत. आणखी काही महिती मिळवण्यासाठी कुंभार कालापूर अशा गावात जाऊन पुरूषोत्तमबाबांचे जीवन अभ्यासले पाहिजे. माझ्या संकल्पाप्र ही कादंबरी उतरली तर ते माझे Obra Prima होईल. गोव्याला आल्य जयवंतरावांच्या मदतीने थोडा प्रवास करावा लागेल. तुम्हा सगळ्यांच्या सदिच्छा आहे

सवडीप्रमाणे पत्र लिहावे.

कळावे, हे आशीर्वाद.

तुम्हा सगळ्यांच

लक्ष्मणराव

(प्रा. माधवी सरदेसाइ यांच्या सौजन्याने.)

टीपः वरील पत्रातील प्रारंभींचा खाजगी मजकूर गाळला आहे.

: ३ :

(ज्येष्ठ कोंकणी साहित्यिक आणि समिक्षक अ. ना. महांबरे यांना पाठविलेले पत्र)

विलेपार्ले

३/१२/१९८५

र अ. ना. महांबरे यांस, सप्रेम नमस्कार.

माझे पत्र मिळालेच असेल. आपल्याला 'कुळागर'चा दिवाळी अंक अजून मिळाला ही का? मला मिळाला नाही. तरी त्याची एक प्रत मला पाठवून द्यावी. माझ्या पत्राचे र न आल्यामुळे अशी शंका आली की आपण दिवाळीला गोव्याला गेला असाल. या वसात सवड असल्यास इकडे येण्याची तसदी घ्यावी. आपल्याला सवड मिळत नसल्यास णाकडूनही आपल्याकडे असलेले 'कदंब'चे दोन दिवाळी अंक पाठवून द्यावे. त्यात लेल्या माझ्या आत्मवृत्ताची मला गरज आहे. त्याची नक्कल करून घेवून माझ्या प्रकाशकाकडे ठवायचे आहे. त्याचप्रमाणे माझ्यावरच्या लेखाचे हस्तलिखित, आणि 'खबरी' हे कोंकणी तक पाठवून द्यावे. ते दुसऱ्याकडून उसनवट घेतले होते. गेल्या बऱ्याच दिवसात आपली ट झाली नाही म्हणून आपल्या आगमनाची वाट पहात आहे. येत्या शनिवारी किंवा रविवारी वे. कोकणी, मराठीचे भांडण सध्या हातघाईवर गेले आहे असे 'लोकसत्ता'मधील बातम्या न वाटते. आपल्याला खरी माहिती मिळाली असल्यास कळवावी. आपल्या मंडळीचे क्षेम छतो.

ळावे, लोभ असावा ही विनंती.

आपला

लक्ष्मणराव

. कलम

चे पत्र मिळाले. 'कुळागर' चा अंक अजून मिळाला नाही. मला तो अंक व लेखाचे कात्रण ठवून देण्यास सांगावे.

या दिवसात तुम्ही सवडीनुसार येऊन जावे. मुलाखतीचा मी पाठविलेला मजकूर णण्यास विसरू नये. दिवाळी अंकांची फारच गरज आहे. माझ्या आत्मवृत्ताचे दोनही लेख याच्या प्रकाशकांना पाठवायचे आहेत. तुम्ही डिसेंबर महिन्यात किंवा जानेवारीच्या पहिल्या ठवड्यात गोव्याला जाणार असलात तर मला आवश्य (अवश्य) कळवावे. म्हणजे मला

तुमची सोबत मिळेल. 'लक्षदा'चा दिवाळी अंक मिळाला आहे. 'कदंब' या नावाऐवज
हे नाव द्यावे लागले. अंक चांगला निघाला आहे. पण चित्र फार निराशाजनक आ
शृंगार कथा' हा विस्तृत लेख आला आहे. तुम्ही इकडे आल्यावर अंक देईन. श्र
बोरकर दोनदा येऊन गेले. प्रा. शाम भोबे येऊन भेटले. ती व्यक्ती मला फार
लवकरच पुन्हा येतील. ते गोव्याला जावून तेथेच सामाजिक कार्यासाठी स्थाईक हो
मनोहर पॅरीसहून गेल्याच महिन्यात इकडे येऊन गोव्याला गेला. कालच पत्र आल

आपल्या मंडळीस आशीर्वाद

कळावे लोभ असावा ही विनंती.

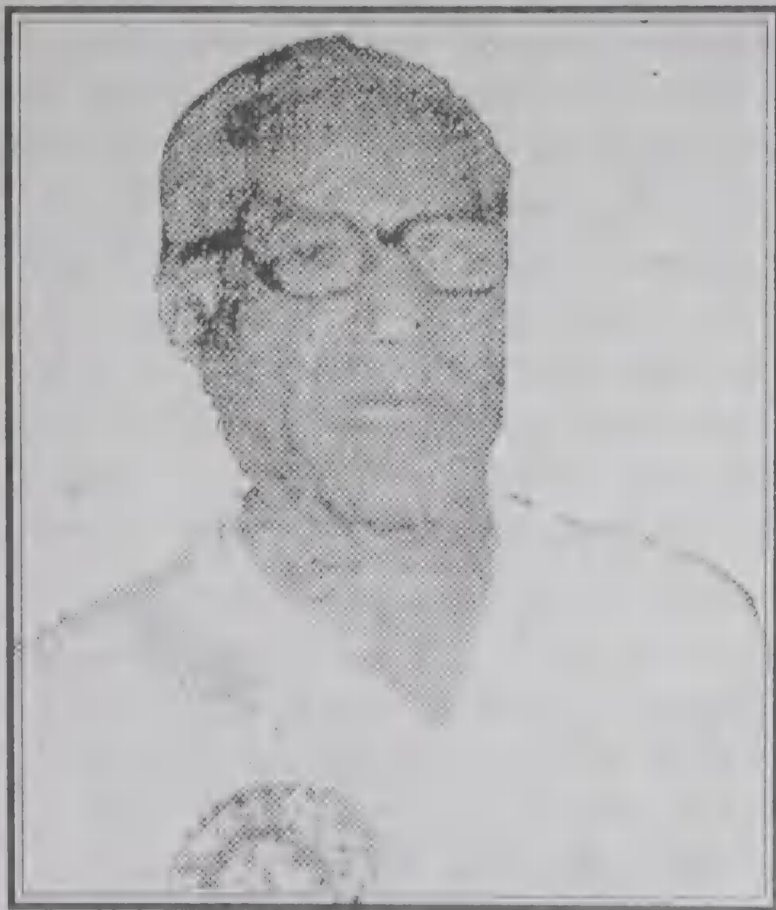
तुम

लक्ष्मण

+ + +

(श्रीमान कवी वेणि माधव बोरकर यांच्या सौजन्याने.)

अभ्यासकांच्या चष्म्यातून लक्ष्मणसाहित्य

" लक्ष्मणराव सरदेसाई रियासतकार नव्हते हे तर खरेच पण स्वातंत्र्यपूर्व गोमंतकीय लोकसंस्कृतीचे ते बखरकार होते. "

–प्रा. रवीन्द्र घवी

नवा प्रातःकाल परीक्षण

१०

प्रा. लक्ष्मणराव सदेसाई यांचे हस्ताक्षर.

(डॉ. मलबाराव सरदेसाई यांच्या सौजन्याने.)

दर्याची गाज : एक स्वरूप चिकित्सा

– डॉ. वासुदेव सावंत

लक्ष्मणराव सरदेसाई यांच्या 'बिजेची कोर' या कथासंग्रहांतली पहिलीच कथा 'दर्याची ज' ही आहे. कुटुंबांतील आत्यंतिक दारिद्र्याला तोंड देत जगाणाऱ्या आणि वडिलांच्या टीने कमनशिबी ठरलेल्या बाबू कामत या तरूणाची ही कथा आहे. दारिद्र्यात वाढलेला ला तरी माणूस म्हणून अनेक चांगले गुण त्याच्याकडे आहेत. लहानपणापासून इतर वयस्क मित्रांपेक्षा तो धाडसी आणि धडपड्या आहे. पण कुटुंबाच्या दृष्टीने तो जन्मतः अवलक्षणी ठरलेला आहे. सूर्यग्रहण असलेल्या आमावस्येदिवशी बाबू जन्मला आणि तो मताच त्यांचे वडील व्यंकू कामत यांना व्यापारात प्रचंड नुकसान सोसावे लागले. त्यानून बूचे घर पुन्हा कधीच सावरू शकले नाही. व्यंकू कामतांनी अनेक प्रकारची धडपड केली ती कधीच यशस्वी झाली नाही. दुकान, जमीन विकून शेवटी पापड–लोणची आणि ळी नारळ बाजारात विकून जगण्याची पाळी आली. अशा दारिद्र्यावस्थेत मॅट्रीकही पास रु न शकलेला बाबू, आईने केलेल्या पापडाच्या कवळ्या विकून कुटुंबाला जेवणाइतपत तांदूळ कसे मिळतील याची धडपड करतो आहे. अप्रामाणिकपणा करून भरभराटीला लेले लोक तरी कसे तो आपल्याभोवती पहातो आहे. पण काही नैतिक निष्ठा, माणुसकी णाऱ्या बाबूला असे अप्रामाणिक होणेही शक्य नाही. या प्रामाणिकपणामुळेच गरीब ळवाड्यांना फसवून चालविल्या जाणाऱ्या दुकानात बाबूला कामावरून काढून टाकले जाते. न्याचे स्मगलिंग करणाऱ्यांना मदत करून पैसा कमावणे हेही बाबूच्या स्वभावात बसत ही. मामाच्या मदतीनं तो एक गाडा चालवू पहातो पण तो गाडाही फोडून लुटला जातो. मुळे बाबूला शेवटी पापड विकून चार पैसे मिळविण्याशिवाय पर्याय रहात नाही. कुठेच स्वी न होणारा बाबू वडिलांच्या दृष्टीने मात्र कपाळकरंटा, घराचा नायनाट करण्यासाठीच माला आलेला मुलगा ठरलेला आहे. त्यांनी करून आणलेल्या बाबूच्या जन्मकुंडलीतही नेक पापग्रह बाबूच्या राशिला लागलेले आहेत. दारिद्र्यामुळे जवळचे नातेवाईकही बाबूला णि त्याच्या कुटुंबियांना विचारत नाहीत. पापड विकून जेवणापुरते तांदूळ मिळविणेच जिथे ठीण तिथे जीवनातल्या इतर साध्यासाध्या गोष्टी आणि सुखे मिळवणे तरी कसे शक्त गार? आपल्या या खडतर नशिबापासून सुटका करून घेण्यासाठी दर्यात उडी मारून

आत्महत्या करण्याचा विचार बाबू करतो. पण स्वत: पाण्यात बुडण्यासाठी निघालेल्या विहिरीत पडलेल्या एका बंगलेवाल्याच्या मुलाला वाचवणे भाग पडते. आपल्या एकुलत मुलाचे प्राण वाचवले म्हणून त्या मुलाचा श्रीमंत बाप बाबूला स्वत:च्या मुलासारखे पाहिजे ते द्यायला तयार होतो. कमनशिबी ठरलेल्या बाबूच्या कहाणीचा शेवट अ होतो.

'दर्याची गाज' कथेचे हे आशयसूत्र पाहिले तर असे जाणवते की कथेला अनपेक्षित कलाटणी देऊन सर्वसामान्य वाचकांना अपेक्षित असा सुखद धक्का देणा वाचकप्रिय कथेच्या पठडीत बसणारीच लक्ष्मरावांची ही कथा आहे. पण एवढेच अ त्यांची ही कथा आवर्जून दखल घेण्याजोगी ठरली नसती. एकीकडे रूढ कलाटणी वापर केलेला असला तरी लेखकाच्या जीवनविषयक आकलनाचा आणि जीवनजाणि प्रत्यय या कथेतून आल्याशिवाय रहात नाही. दारिद्र्याशी झगडत असतानाही प्रामाणि सहानुभाव, माणुसकी या सारखी मूल्ये निरागसपणे जपणारा, गरीब असूनही स्वाि असणारा तरूण मुलगा बाबू आणि दुसरीकडे ही सगळी मूल्ये कवडीमोल ठरवणारे व जग असा संघर्ष वास्तववादी पद्धतीने लक्ष्मणरावांनी या कथेतून दाखविलेला आहे. बाह्यजग मूल्यविहिन वास्तवाबरोबर व्यक्तीच्या कर्तृत्वाऐवजी जन्मसिद्ध नियतीवर ; ग्रह-भविष्य विश्वास ठेवणारी दैववादी प्रवृत्ती यांच्याशी झगडतांना तरूण मनाची होणारी उलाध कथेत प्रभावीपणे चित्रित झालेली आहे. स्वत: आत्महत्या करायला निघालेला बाबू आत्महत्ये दुसऱ्याचे प्राण वाचवतो, या मुख्य घटनेवर जरी कथेची उभारणी झालेली असली त मुख्य घटना घडण्यासाठी पोषक आणि अपरिहार्य ठरलेल्या प्रसंगांची व तपशिलाची मांडणी सरदेसाई यांनी या कथेत केलेली आहे. व्यंकू कामतांच्या कुटुंबाला येणारे अ दारिद्र्यामुळे त्याची होणारी उपेक्षा, जन्मत:च अपयशी व कमनशिबी म्हणून वडि बाबूला सतत टोचणे ही कथेच्या आशयसूत्राची अंगे अनेक घटना-प्रसंगांच्या आधारे स केलेली आहेत. अनेकविध घटना-प्रसंगांच्या या तपशिलांमुळे 'दर्याची गाज' ही कथ रचना लघुकथेच्या मर्यादा ओलांडून बरीचशी प्रदीर्घ व विस्तृत झालेली आहे. कथासंग्रह ५९ पृष्ठे तिने व्यापलेली आहेत. हीच कथा लक्ष्मणरावांनी कोंकणीत लिहून कोंकणीत ती नवलिका-कादंबरीका- म्हणून प्रकाशित केलेली आहे. मराठीतील ही कथा कोंक प्रकाशित करताना शीर्षक वगळता बाकी काही महत्त्वाचे बदल केलेले नाहीत. कादंबरी म्हणून मूळ कथेत अधिक भर घालून रूपांतरही केलेले दिसत नाही. मात्र म

म्हणून प्रसिद्ध झालेली 'दर्याची गाज' कोंकणीत 'पापडां कोवळ्यो' या नावाने लेखकाला कादंबरी म्हणून प्रकाशित करावीशी वाटते. याचाच अर्थ 'दर्याची गाज' ही 'कथा' या ल्पनेत सामावू शकत नाही याची लेखकालाही जाणीव होती हे स्पष्ट दिसते. रूपदृष्ट्या ची गाज' लघुकथेच्या मर्यादा ओलांडणारी आहे हे खरेच ; पण तिला कादंबरी म्हणता का ? कादंबरीच्या संकल्पनेत बसत नसेल तर तिला लघुकांदबरी तरी म्हणावे का ? ती दीर्घकथा आहे? असें 'दर्याची गाज'च्या रूपाविषयी प्रश्न निर्माण होतात. वाङमयीन धाविषयीचे हे प्रश्न 'साहित्यप्रकार' या संकल्पंनेविषयी पुनर्विचार करण्यास भाग पाडतात. ची गाज'च्या निमित्ताने वाङ्मयप्रकारांच्या स्वरूपाविषयी अशी चर्चा करून 'दर्याची 'या लेखनकृतीचे स्वरूप आपणास तपासून पहाता येईल.

त्याही साहित्यकृतीचा सौंदर्यदृष्ट्या विचार करताना ती कोणत्या वाङमयप्रकारातील याचा विचार करण्याची गरज नसते अशी भूमिका काही समीक्षक मांडतात. कथा, य, नाटक, कांदबरी इत्यादी प्रकार केवळ अभ्यासाच्या व वर्गीकरण्याच्या सोयीसाठी ले असतात, त्यापलीकडे त्यांना काही महत्व नसते असा विचार गंगाधर गाडगीळांनी लेली आहे. याबाबतीत क्रोचेची नाममात्रवादी भूमिक प्रसिद्धच आहे. पण साहित्यप्रकारांना मानण्याची ही भूमिका प्रत्यक्ष वाङ्मयीन व्यवहारात फारशी योग्य ठरत नाही हे सहजच त येते. लेखकाला साहित्यकृती स्फुरते तीच काव्य, कथा, नाटक यासारख्या रूपबंधामध्ये. मुळे आपणास स्फुरलेल्या अनुभवाचा आविष्कार लेखक त्याला उपलब्द असणाऱ्या हित्य प्रकाराच्या स्वरूपात करीत असतो. साहित्यकृतीचा आस्वाद घेतानाही वाचकाला साहित्यकृतीच्या रूपबंधानुसार, प्रकारानुसार प्रतिसाद द्यावा लागतो. कविता वाचताना ती –कादंबरिकडून करावयच्या अपेक्षा ठेवून वाचता येत नाही. कांदबरी ही नाटक म्हणून ता येत नाही. म्हणून साहित्याची निर्मिती आणि आस्वाद या दोन्ही क्रिया साहित्यप्रकार संकल्पनेवर अवलंबून असतात हे स्पष्ट दिसते. साहित्यकृतीचा आशय – जीवनानुभव हत्वाचा मानला तरी तो आशय मूर्त होताना त्याला संरचना असणे अपरिहार्यच असते. संरचनेचा नमुना प्रकार म्हणजे साहित्यप्रकार असे वेलेक/वॉरेन म्हणतात.

भाषेच्या माध्यामातून अनुभवाचा आविषकार करताना भाषिक संरचना किंवा भाषेचा र भावकाव्यात्मक(Lirical) कथात्मक (Narrative) आणि नाट्यात्मक (Dra-atic) अशा तीन अंगानी करता येतो. त्यामुळे कविता, कथात्मक साहित्य आणि नाटक साहित्याचे तीन मूलभूत प्रकार असतात. या तीन प्रकारातही भाषिक रूपबंधाच्या

विविधतेनुसार काही उपप्रकार निर्माण होत असतात. भावगीत, नाट्यगीत, सुनीत कवितेचे, सु...न्तिका, शोकान्तिका हे जसे नाटकाचे तसे कथा आणि कादंबरी हे साहित्याचे उपप्रकार ठरतात. काव्य, नाटक, कथात्मक साहित्य या मूलभूत व्यवच्छेदकता दाखविणे सोपे असते तसे उपप्रकारांना एकमेकांपासून वेगळे ठर सीमरेषा काटेकोरपणे निश्चित करणे सोपे नसते. हे उपप्रकार काही निश्चित वेगळे केलेले असतात असेही नाही. उदा. शोकन्तिका आणि सुखान्तिका हे नाटक प्रकार केवळ भाषिक रचनेच्या निकषावर किंवा तंत्राच्या निकषावर वेगळे ठरत नाह अनुभव कोणत्या प्रकारचा, हा निषक तेथे म्हत्त्वाचा ठरतो. या उलट नाटक आणि ए किंवा लघुकथा, दीर्घकथा, कांदबरी या प्रकारांचे वेगळेपण ठरवितांना भाषिक रचने अवकाशाचे लघु-दीर्घत्व हाच निकष प्रधान असलेला दिसतो, त्यामुळे जे साहि एकाच मूल भाषिक आविष्काराचे उपप्रकार असतात त्यांची व्याख्या करताना बऱ्य ती संदिग्ध असते. शिवाय विशिष्ट काळखंडानंतर त्या त्या साहित्यप्रकाराविषयी रूपसं बदलही होत असतात. त्यामुळे एखाद्या लेखनकृतीला कोणत्या प्रकारात बसवायच निर्णय करणेही कठीण बनते. वाङ्मयप्रकाराची संकल्पना लेखकाला बंधनकारक लेखकाच्या आविष्कारस्वातंत्र्यावर काही वेळा जुलूम करणारी ठरते. ही बंधने तो लेखक प्रयत्न करतो तेव्हा त्याची लेखनकृती रूढ साहित्यप्रकारात बसविणे कठीण वाङमयप्रकाराच्या संकल्पना लवचिक होतात.

लक्ष्मणराव सरदेसाई यांची 'दर्याची गाज' ही कथा वाचताना वाङमयप्रकाराची सं इथे अशीच लवचिक झालेली दिसून येते. त्यामुळे एकीकडे ती कथा म्हणून प्रसिद्ध ह दुसरीकडे ती कादंबरिका आहे असेही लेखकाला वाटते. तिचे स्वरूप नेमके काय तिला कोणत्या प्रकारात बसवता येईल? हे ठरविण्यासाठी कथा आणि कादंबरी, कथेच्या गटात मोडणारी दीर्घकथा आणि कादंबरीवर्गात समाविष्ट होणारी लघुक यांच्यातील स्वरूपभेद लक्षात घेणे आवश्यक ठरते. कथात्मक साहित्य म्हणून निवेदनात्मक वापर कथानक, पात्रे, प्रसंग, वातावरणादि घटक ही समान वैशिष्ट्ये या प्रकारांची व्यवच्छेदक वैशिष्ट्ये असतात. कोणत्या प्रकारचा जीवनानुभव मांडायचा या या प्रकारांचे स्वरूप निश्चित झालेले नसते. त्यामुळे या चारही प्रकारांचे वेगळेपण सकृत तरी आकारावरून, लघु-दीर्घत्वावरून, लांबीवरून ठरविता येते. किती भाषिक अ वापरलेला आहे यावरून त्या त्या प्रकाराचे वेगळेपण ठरविलेले दिसून येते. म्हणून कथा-व

प्रकारभेद बाह्यरूपावरूनच प्रामुख्याने केलेला दिसतो. परंतु कथा किंवा कादंबरीसारख्या त्वाच्या वाङ्मयप्रकारांची संकल्पना केवळ लांबीच्या किंवा भाषिक आकाराच्या आधारेच र्माण झालेली आहे, असे म्हणणेही तितकेसे योग्य वाटत नाही. साहित्यकृतीने किती षिक अवकाश व्यापावा हे शेवटी अनुभवाच्या आकारावर, आशयाला किती परिणामे हेत यावर अवलंबून असते. म्हणून कथा, कादंबरी यांची व्याख्या करताना आशयाचा रुपदरीपणा, बहुपदरीपणा : वाचकांच्या मनावर होणाऱ्या परिणामाचे स्वरूप या गोष्टी ात घ्याव्या लागतात. यादृष्टीने भालचंद्र नेमाडे यांनी कथात्मक साहित्याच्या प्रकारभेदांच्या रूपाबद्दल केलेले विवेचन महत्त्वाचें आहे.

लघुकथेच्या स्वरूपाविषयी सांगताना लघुकथा हा चिंचोळा भाषिक अवकाश वणारा, एकसुरी आशयसूत्र असणारा, स्थल–कालाचे संकुचित म्हणून तीव्र संवेदन देणारा ार आहे; असे नेमाडे म्हणतात. यावरून लघुकथेचा भाषिक आकार तिच्या एकेरी शयसूत्राशी निगडीत असतो, हे स्पष्ट आहे. ना. सी फडके यांनी केलेली कमीतकमी पात्र प्रसंगांच्या सहाय्याने सांगितलेली परिणामकारक गोष्ट ही लघुकथेची व्याख्याहीं कथेच्या शयाचा एकपदरीपणा आणि परिणामाची उत्कटता, तीव्रता यांचा निर्देश करणीरच आहे. र्घकथेमध्ये लघुकथेपेक्षा लांबी वाढली तरी आशयासूत्र एकपदरीच असते. स्थलकालही र्यादित असतो. आशयसुत्राच्या एकेरीपणामुळे कथा–दीर्घकथेच्या लांबीवरही मर्यादा पडतात. र्यात कथा–दीर्घकथेची कमाल लांबी अमूक हजार शब्द किंवा अमूक पृष्ठे अशी निश्चित विता येत नाही त्यामुळे कथा–दीर्घकथा हा भेदही शेवटी सापेक्षच ठरतो.

कथा दीर्घकथेच्या तुलनेत लघुकादंबरी/ कादंबरिका आशयदृष्ट्या एकसूरी ते. आशयाचे पदर वाढलेले असतात. एक मुख्य आशयसूत्र म्हणून सांगता येत असले ी लघुकादंबरीतील या मुख्य आशयसूत्राची संघटना करणारी आशयाची इतर ामाणेही–विस्तारित स्वरूपात नसली तरी–आश्वयक असतात. आशयाच्या या बहुपदरीपणामुळे ुकादंबरीत स्थलकाळाच्या मिती वाढतात. लघुकादंबरीपेक्षा कादंबरीमध्ये आशयाचा हा ुपदरीपणा व्यापक होतो. कादंबरी एखाद्या कालखंडाचा, एखाद्या पोटसमुहाचा किंवा देशिक संस्कृतीचा/जीवनाचा वेध घेऊ शक्ते. कादंबरीच्या आशयसूत्राचा सामाजिक संदर्भही पक असतो. त्यामुळे कादंबरीचा भाषिक अवकाश प्रदीर्घ आणि संरचना विस्तृत असते. च्या लांबीची किंवा आकाराची किमान, कमीत कमी मर्यादा किती असावी हे सांगता येते तिची लांबी जास्तीत जास्त केवढी असावी हे मात्र सांगता येणे अशक्य असते.

यावरून आशयाचा बहुपदरीपणा हा कथेपासून कादंबरीला वेगळा करणारा म
निकष आहे असे दिसून येते. कादंबरीपेक्षा लघुकादंबरीमध्ये आशयाचे हे पद
असतात. सामाजिक संदर्भाचा व्यापक पट लघुकादंबरीत अपेक्षित नसतो. त्यामुळे कादंबरी
प्रदीर्घ भाषिक अवकाश ती व्यापत नाही. मात्र कथा दीर्घकथेपेक्षा घटना पात्रांचे आधि
आशयाचा बहुपदरीपणा यामुळे जीवन .नाच्या दृष्टीनेही लघुकादंबरी वेगळी ठरते.

कथा– दीर्घकथा, लघुकादंबरी–कादंबरी यांचे हे स्वरूप लक्षात घेतल्यास लक्ष्मणर
'दर्याची गाज' या लेखनकृतीचे वाङ्मयप्रकारदृष्ट्या व्यवस्थापन कसे करावे हे अ
निश्चित करता येईल. मराठीत १९२० नंतरच्या काळात जी 'लघुकथा' निर्माण झाल
लघुकथेच्या संकल्पनेत तरी 'दर्याची गाज' बसत नाहीच, हे ती वाचताक्षणीच लक्षात
वि.सी गुर्जरांच्या रोमॅंटिक संपूर्ण गोष्टी पासून किंवा कथानकाची बंधने तोडू पह
नवकथेपासूनही ती वेगळी आहेच. कथेची मर्यादा ओलांडून कादंबरीका झालेल्या हरि
आपटे यांच्या 'काळ तर मोठा कठीण आला !' या स्फुट गोष्टीशी तिचे नाते फार तर ज
येईल. अर्थात हरीभाऊंच्या या स्फुट गोष्टीप्रमाणे दुष्काळाने निर्माण झालेल्या विशिष्टव
सामाजिक वास्तवावर 'दर्याची गाज' केंद्रीत झालेली नाही. तर मूल्यात्मक अंगाने
जीवनदर्शन घडविण्याचा तिचा प्रयत्न आहे.

'बाबूने दर्यात उडी टाकून आत्महत्या करायला जाणे' या घटनेच्या दिशेनेच
मांडणी लेखकाने केल्याचे कथा वाचताना जाणवते. त्यामुळें 'दर्याची गाज'चे आशय
एककेंद्रीच आहे असें वरवर पाहाता वाटते. आत्महत्या करायला निघालेल्या बा
बाबतीत अनपेक्षितपणे काय घडते हे दाखविण्याचा लेखकाचा मुख्य उद्देश आहे अ
जाणवते. बाबू आत्महत्येच्या निर्णयप्रत का आला याची कारणमीमांसा दाखवणारे
कथेच्या प्रारंभापासूनच दाखवल्याचे दिसते. अमावस्येला जन्मलेंल्या बाबूच्या जन्मकुं
पापग्रह असल्याचे, बाबू आयुष्यभर अपयशी ठरणार, तसा ठरू नये म्हणून ग्रहशांती क
लागणार या वडिलांच्या निवेदनातून कथेचा प्रारंभ होतो. ग्रहशांतीसाठी पैसे मागण्या
मावशीकडे गेलेल्या बाबूचीं दारिद्र्यामुळे कशी उपेक्षा होते, हा प्रसंगही प्रारंभीच
आपल्या प्रामाणिकपणामुळे दुकानाच्या कामात टिकू न शकलेला बाबू, स्वतंत्र गाडा
करूनही व्यवसाय करू न शकलेला बाबू, माधव भांगीकडे स्मगलिंगच्या कामात मदत
न शकल्याने अपयशीच ठरलेला बाबू, गरीबीतून वर येण्याची कर्तबगारी नसल्याने वडि
कर्तृत्वशून्य ठरविलेला बाबू , वडिलांच्या सततच्या टोचून बोलण्यानें वैतागलेला बाबू,

ध प्रसंगांतून शेवटी बाबू आत्महत्येच्या निर्णयाकडे कसा येतो हे लेखकाने दाखविले है. म्हणजे कथा शेवटी बाबूने आत्महत्या करण्यास जाणे या घटनेभोवतीच केंद्रीत झालेली है असे वाटते. मग आशयाचा बहुपदरीपणा कोठे दिसतो ? वास्तविक वाटते तशी ही एककेंद्री नाही. बाबूने आत्महत्या करायला जाणे व तिथे वेगळीच घटना घडणे या च प्रसंगाभोवती ती केंद्रीत झालेली नाही.

बाबूच्या जीवनातील या घटनेचे वर्णन करताना बाबूच्या कुटुंबाचेच चित्र ती उभी ते. आकास्मिकपणे आलेल्या संकटामुळे दारिद्र्याला तोंड द्यावे लागणाऱ्या एका मध्यमवर्गीय बाचे, परिस्थितीमुळे कुटुंबातील व्यक्तींच्या बनलेल्या मन:स्थितीचे दर्शन ही कथा घडविते. प्रामाणिक सरळमार्गी माणूस म्हणून बाबूची बालपणापासून घडण कशी झाली, हे णारी पार्श्वभूमीही कथेत येते. बाबूचा जन्मापासूनचा भूतकाळ, व्यवहारिक जीवनात ला येणारे अपयश,त्याच्या प्रामाणिक, धाडसी स्वभावाचे दर्शन घडविणारे प्रसंग, ज्या गावात बाबू वावरतो त्या मडगावच्या जीवनाचे ओझरते तरी दर्शन घडविणारे संदर्भ,पापड ण्यासाठी चाललेली बाबूची धडपड अशा अनेक गोष्टींमुळे 'दर्याची गाज'चे आशयसूत्र री किंवा एक घटनाकेंद्री रहात नाही. बाबू आणि बाबूचे कुटुंबीय या पात्राबरोबरच ची मावशी, मावशीची मुलगी, मामा, बाबूचा गरीब मित्र दामू, लोकांना फसवणारा बाबू नदार, सोन्याचे स्मगलिंग करणारा माधव भांगी. कथेच्या शेवटी बाबू ज्याला वाचवतो तो ल आणि आफ्रिकेत जाऊन कमाई करून आलेला राहुलचा बाप जॉन, कॉलेजपर्यंत नही वेडा झालेला वसंत अशी अनेक पात्रे 'दर्याची गज'या कथेत येतात. घटना, पात्रांची मांडणीही 'दर्याची गाज'ला कथेपेक्षा कादंबरीच ठरवतात. यातील घटना 'मडगाव'या रातच घडत असल्यातरी बाजारापासून ते गार्डनपर्यंत आणि बसस्टॉपपासून ते कोलवेच्या द्रकिनाऱ्यापर्यंत अनेक ठिकाणी या घटना घडतात. बाबूच्या जन्मापासून ते तारूण्यापर्यंतचा तखंडही व्यापला जातो. त्यामुळे दर्याची गाज ही दीर्घकथा लघुकादंबरीच ठरते.

वस्तुत: कादंबरीच्या रूपात विस्तार व्हावा असा आशय 'दर्याची गाज' ला लेला आहे, पण मराठीतील लघुकथा संस्कृतीच्या प्रभावामुळे 'दर्याची गाज' कथा-तंत्राच्या वात अडकून पडलेली आहे. व्यक्तीची मूल्यनिष्ठा आणि बाहेरचे मूल्यविहीन वास्तव दर्शन 'दर्याची गाज' प्रभावीपणे घडवित असली तरी कादंबरीची विस्तृतता व व्यापकपणा, जदर्शनाचा मोठा आवाका सध्याच्या रूपात तिला प्राप्त झालेला नाही. म्हणून कादंबरीचे सामर्थ्य असूनही लक्ष्मणराव सरदेसाई यांची 'दर्याची गाज' लघुकादंबरीच ठरते...

'दर्याची गाज' आनी 'पापडां कवळ्य
एक साहित्यिक मूल्यांकन

– डॉ. च

खंयचेय साहित्यिक कृतिचे मूल्यांकन करता आसताना साहित्यिक मापदंड समीक्षे वांगडाच दुसऱ्यां अनेक ज्ञानशाखांचो उपेग करूंक जाय. फंकत साहित्याचेच आनी मापदंड खंयतरी उणे पडूटा अशें म्हाका दिसता, कारण साहित्यिक कृतिची व्य आनी अस्तित्वा वांगडा संबंध दाखोवपी जीण, वेग–वेगळ्या अर्थपूर्ण संदर्भान प आसता ताचें आकलन फकत साहित्यिक मानदंड करूंच शकनात. देख घेवची लेखक बाल्झाक हांची धेंव येता. तांची नवलकथा जर समजून घेवंक जाय जाल्य काळचो फ्रेंच समाज, तांचो आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आनी धार्मिक इतिहास घेतल्या शिवाय मूल्यांकन करूंकूच जावचे ना. लेखकाची मानसिकता समजून घेतल्य तांचे साहित्यिक मूल्यांकन शक्य जायना. रचनाकार आनी ताचे विश्व आपली संरचना (constructuion) घेवन येता, त्या विश्वा अंतर्गत ताचे काय काय आसतात. तांचे धागे जूळयल्याशिवाय कृतिचें मूल्यांकन परिपूर्ण जायना. लक्ष्मणराव सरदेस साहित्याचें मुल्यांकन तांच्या युगा अंतर्गत, त्या युगाची मानसिकता समजून घेवनच जाय. डॉ. कानोळकर बरयता, '१९७० उपरांत कादंबरी लेखनाचो हावेस ते बाळगिता कारण मराठी कादंबरी फडके तंत्रातल्यान मेकळी जाल्ली आनी त्या मळार नवें नवे जावंक लागिल्ले.' (जाग', फेब्रु.– मार्च, २००४, पान १९). हाचे फुडे वचून म्हाक विधान करचेशें दिसता तें अशें की, 'महाराष्ट्राची प्युरिटन मनोवृत्ती' 'गोमंतकीय म समजूंक पावलीचना. ही गोमंतकीय मनोवृत्ती म्हळ्यार कित?. 'भारतीयांची आध्यात्मि आणी ग्रीकांची सौंदर्यदृष्टी यांच्या युतीची जगाला गरज आहे.' (गोमंतकीय मराठी वाङ इतिहास, खंड पहिला,'पृ. १९, २०, २१) ह्या विधानाचो संदर्भ जरीय बाकीबाबचेर संस्कृतीचो प्रभाव कसो जालो हें दाखोपाखातीर जाला तरीय त्या प्रभावाक लागून गोमं दर्शन, सौंदर्यसृष्टी, एकमार्गी रावंक पावली ना हें आमचें खातीर महत्वपूर्ण आसा. लक्ष्म सरदेसाय हांचे मानसीक विश्व समजून घेवपाक ही गोमंतकीय वाङ्मयीन वर्णसंकरता ताची व्यामिश्रता समजून घेवप गरजेचें जाता. तांचें मनोजगत म्हळ्यार तातूंत फ्रेंच, पु स्पेनिश, इटालियन भाशे वांगडा तांची मायभास, साहित्यिक भास हांचो पूर्ण भांडार

समजून घेतल्याशिवाय तांची प्रयोगशीलता आमीं समजूंक पावची ना. तांची सौंदर्यदृष्टी ह्याच प्रभावाक लागून बदलल्या. महाराष्ट्री 'फडके मनोवृत्ती' परस 'गोमंतकीय वाङ् दृष्टी' चड वर्णसंकररित आनी व्यामिश्र जाल्या, हाकाच लागून ती समृध्दय जाल्या, पूण रिटन माइंड' ताका समजूंक पावलेच ना. घडये ताकाच लागून तांच्या साहित्याचेर शेललतायेचो आरोपूय जाल्लो. लक्ष्मणरावान कथालेखनांत खूप नवीन प्रयोग केले पूण हाराष्ट्री प्युरिटन मनोवृत्तीन' गोमंतकीय वाङ्मयसंकर मनोवृत्तीची दखल सुदूधा घेवंक ना.

मराठीत जी कथा 'दर्याजी गाज' म्हूण 'विजेची चंद्रकोर' ह्या कथा संग्रहान १९८२ ं छापून आयल्ल्या ताचें मुखपृष्ठच लेखकाचे वेगळे सौंदर्यदृष्टीची गवाय दिता, हीच कथा कणीत 'पापडा कवळ्यो' शीर्शकान 'अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा' खातीर जाग प्रकाशनान ७९ वर्सा उजवाडायल्ली. जरीय कोंकणींत ही कथा पयलीं छापून आयिल्ली तरीय मराठींत ां गाज' खूप पयलीं बरोवन तयार आशिल्ली अशें डॉ. कानोळकर बरयता. (जागा, ु–मार्च, २००४) मराठीतली 'दर्या गाज' कोंकणीत 'पापडां कवळ्यो' अशें शीर्शक बदलून ा तेन्ना तातूंत आशयगत आनी आकृतिगत बदल येता हें मात लक्षांत धरूंक जाय. शय आनी आकार अन्योन्याश्रित आसात, 'दर्या गाज' भितर दर्याची सुंदरसाण, गर्जन, चो प्रभाव महत्त्वपूर्ण जाता. पूण 'पापडां कवळ्यो' भितर पापड आनी कंवळे मन आनी ोजगत महत्वपूर्ण जाता. मराठी कथेंतलो 'बाबू' कोंकणीत 'गोपाळ' जाता, 'माधव भांगी' रूबाब' जाता 'शैला' 'शालू' जाता. बाकीची नांवां आसा तशीच उरता. मराठींत जी 'कथा' ण येता ती कोंकणीत 'नवलिका' जाता. कोंकणी विश्वकोश, भाग एक, पान ५०८ चेर का 'ल्हान कथा' मानल्या आनी डॉ. कानोळकर ताका नवलिका (लघुकादंबरी) मानता. ाग, फेब्रु, मार्च, २००४, पृ. १९)

गोपाळचे कंवळे मन परिस्थिती अनुरूप कशें बदलत वता वा ताका बदलचें पडूटा ची व्यथा कथेंतल्यान व्यक्त जाल्या. बापूय वेंकटू कामत पूण परिस्थितीक बळी पडिल्लो ीसच आसा. एक काळ आशिल्लो जेन्ना ताची व्हडली पेढी आशिल्ली पूण जेन्ना गोपाळ माक आयलो तेन्ना दर्यात तुफान जावन वेंकटू कामतीचे मचवे बुडले. दोन लाख नाल्ल ा. पाऊण लाख रूपयांचे नुकसान जालें आनी वेंकटू भिकारी जालो. पयसो आसल्यार कटू शेठ आनी पयसो ना तर वेंकटु 'वेंकट्या' जाता. पयसो ना आनी पतूय ना. गोपाळाची दशाच वायट. ताकाच लागून सगळ्यांचेर वायट परिस्थिती आयल्या, आईक पापड

लोंणचीं करचीं पड्टा. गोपाळाचें कंवळें भुरगेपण पापडा कवळ्यां भितरच घुस्पून
व्हडलो जाता तेन्ना पूण ताका शालूचो मोग ह्याच कारणाक लागून मेळना. मेळटा त
दर्यागाज, आगगाडीची शिटी, धगधग, उसरपत... जोतें झरिल्लें, सदऱ्याचे फाटीक बो
दाग, विटून गेल्ली खाकि चेड्डी, खांकेक पापडा पोती. (पृ. २३), गोपाळाक आधा
पात्रां म्हळ्यार : ताची आवय पार्वती, शांबा फट्टो, दामू, जॉन आनी दर्यागाज.
जेन्ना आपलो जीव त्रासांत घालून राउलाक वाचयता तेन्ना ताका नवे आवय– बापूय
काणयेंतलें एक वाक्य, 'जो सोंसता ताची जीण केन्ना व्यर्थाक वचना'(पान ६३) अ
स्वर मेळटा तो असो, 'आनी तो आपल्या नव्या आवय – बापायचे हातांत हा
मायेच्या आनी मनीसपणाच्या उमाळ्यान घट्ट दामून धरता. आतां ताचे दोळे आ
वाटेकडेन लागून रावल्यात.' अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा खातीर छापून आयिल्ली ह
भुरग्यांक कर्मठतायेचो संदेश दिता. रोमेंटिसिझमच्या काळांत वास्तववादी दर्शन ताचे ख
आसा. मराठी–कोंकणी कथाविश्वांत वास्तववादी दर्शनाअंतर्गत श्रममहत्व स्थापित
लक्ष्मणरावाक अग्रगामी म्हणचें पट्टलें. तांचे प्रयोगशीलतायेचें खाशेलेंपण म्हळ्यार ती
बंधुता आनी मानवतावादाअंतर्गत विकसित जाता. 'पापडा कावळ्यो' मायेचे, मनी
विश्व आसा, गरीब भुरग्याचे वास्तविक जग आसा, ताची धडपड आसा. रोमेंटिसि
सुंदर सपनापरस व्यावहारिक जिणेच्या ग्रहदशेचें वर्णन आसा, हांसकुरो, फकाणेर,
पेंवपांक खांपो, झाडापेडार चडपी, लोकांची कामा तत्परतायेन करपी, मायेस्त
पापडांची पिडा फाटी लागली आनी मेट्रीक परिक्षेंत नापास जालो. पार्वतीच्या उतरानी
जाल्यार 'पातकी तो न्हय, पातकी जग, नश्टें जग, दुश्ट जग,. म्हजो गोपाळ निस्पा
जगांत सज्जनांचेर दुर्जनांचो क्षोभ जाता..." (पान ५०) वास्तवता आनी पूर्णत्वाचो अ
आदर्श सांभाळून लेखकान आपलो आशय सिद्ध केला.

साहित्याकार आपलो आशय व्यक्त करपाक आकार वेंचून काट्टा. आशय
आकार धरता तेन्ना रचनाकार शिल्पाविशीं सजग जाता. आशय सिद्ध जाता ताचेच
आकार पूण सिद्ध जावंक जाय नाजाल्यार तो शैलीगत स्वरूपांत दोष रूपान दिश्टी
हाचेर सुद्धा विचार करचोच पड्टलो. वातावरण निर्मितीचो विचार केलो जाल्यार
कथेंत ते कार्य जितलें बरें जाला. तितले बरें कोंकणी कथेंत जावंक पावलें ना, पासस
(पान १७) वर्णन तशेंच गोपाळ जेन्ना जायू मावशीच्या घरा पावता पृ. १९ थंय बा

ळ करता पूण कोंकणी कथेंत वातावरण निर्मितीचो हो प्रसंगच ना. निसर्ग चित्रण पूण ना. व-भयणीचो निश्छल प्रेमप्रसंग जो मराठी कथेंत आयला, पान २३ कोंकणींत तो ना. व-भयणीचो तो संवाद आनी 'फाउंटन पेन नि शाईची दौत' समीकरणामुखार 'तांदळाची गचण' महत्त्वपूर्ण जाता. बाबू रस्त्यार चलता फाटल्यातल्यान घारूदादाची गाडी येता, फुडें ा, बाबूच्या नदरेक गाडीचो नंबर जी. डी. एस् . ४५५६ लक्षात रावता (पान २४) हो ंग मराठी कथेंत वातावरण निर्मिती वांगडा एक चलित बिंबसृष्टि पूण निर्माण करता. ंकणी कथेंत घारूदादाली गाडी पों पों करीत वट्टांतल्यान भायर सरता, रस्त्यार येता, ताची दर पार्वतीचेर पड्टा (पान २३) तिका दिसता की म्हज्या गोपाळान जर हो धंदो केल्लो ल्यार दुट्टी गोंट घाल्ली सून म्हज्या घरांत येतली आशिल्ली. फुडले वाक्य चड महत्वपूर्ण सा जें मराठी कथेंत ना. 'ह्या विचारान तिचें मन अवचीत फुलता आनी रोखडेच बावता. दो वेळ घारूबाबचोच विचार तिच्या मनांत घुंवता. नाका आशिल्लो,. पाड पडिल्लो.' र्वतीचो 'अपराध बोध' हांगा जे कितें सुचयता ताका चरित्रचित्रणा अंतर्गत 'सामाजिक पराध' मानचो काय न्हो? 'पाडा पडिल्लो' उतर हांगा कित्याक आय? घारूबाबाचे विचार च्या मनांत कित्याक घुंवता? फकत पयशांक लागून? गोपाळ वाटेवयल्यान गेल्या उपरांतचे विचार आसात. पूण कथेंत ताचे 'सूत्र' लागना.

निसर्गचित्रणा अंतर्गत आनीक एक घोळ दिसता. तो असो की, पुनवेचो दर्या कोंकणी कथेंत पान ४६;) तांबसो, गोबरो रंग पातळता तर मराठी कथेत उमाशेचो निसर्ग ानी दर्या असा पान ४४ पूण रंग वर्णनांत कायच फरक ना, हे कशें शक्य आसा? पुनवेचो ा म्हळ्यार चान्नी, चकचकणाण, रूपेरी, प्रकाश, चांदीचो चकचकाट अशें कितें जावंक य आसलें. कथेचे वर्णन, प्रकृतिचित्रण, वातावरण, रंगचित्रण सुसंगत दिसना. प्रकृतिच्या ाटनांत हाका शैलीचो दोषच मानचो पड्टलो.

सुरवातेक पावसाळ्याचो प्रसंग (कोंकणीत आनी मराठींत पृ. १७): धा वरसांचो एक ळवाड्याचो पोर... उदकांत बुड्टा... गोपाळ उदकांत उडी मारता...' हाचे उपरांत मराठी थेंत एक वाक्य आसा जें कोंकणी कथेंत ना 'ह्या घटनेला काही वर्षे लोटली.'' गोपाळ धा र्सांतल्यान बावीस वर्सांचो केन्ना जाता ताचो तपशील मेळना. हें अंतर कशें पाटचें.. वा ल्या काळांत किते जाल? हांका सगळ्यांक शैलीगत दोषच मानचो पड्टलो. लेखकाचें रिक्षण माइक्रो लेवलाचेर पावूंकना. मानसीक विश्व आसूनय जर लेखक हें लक्षांत धरना

तर सूक्ष्म अवलोकन नाशिल्ल्यान ताका दोषच मानचें पडूटा. इतलेंच न्हय, मराठी
कितें विवरण येता तें कोंकणी परस चड प्रभावपूर्ण दिसता. पान १६ चेर तळ्याचें वर्ण
आयलां. 'आठवणीचे चांदणे चमकलें' हो शब्द-प्रयोग सुंदरसाण हाडूटा, पूण
'मळबांत चंद्रीम सकयल सरकतालो?' (पान ५७) अशें सांगून सोडलां. मळबात
सकयल कसो सरकता? 'चवथीची चंद्रकोर' वा 'बिजेची चंदकोर' सारखें वर्णन
कथेंत दिश्टी पडना.

लक्ष्मणराव सरदेसायांचो रचनाकाळ १९३० ते १०८६ मेरेनचो आसा. हें ज
धरलें तर राष्ट्रीय- आंतरराष्ट्रीय संदर्भान दोन महत्त्वपूर्ण घटना लागी लक्ष दिवचें
एक, भारत देशाचे स्वातंत्र्य आनी गोंय मुक्तो: दोन, विश्वांत जाल्ली दोन म
गोमंतकीय मनोवृत्तीचे दर्शन लक्ष्मणरावांच्या साहित्यातल्यान मेळटा; गोंयचे स्वतं
चळवळ चित्रित जाल्याच वांगडाच भारत देशा-विशीं पूण तांचे चिंतन मेळटा. तांचो
ग्राफ जर बारकायेन विश्लेषित केलो जाल्यार हे धागे तांच्या साहित्यांतल्यान वि
इतलेंच न्हय, ह्या काळांत गोंयात घडिल्लो इतिहास पूण तांच्या साहित्यांतल्यान
जाला. मराठी साहित्यांत ख्रिस्ती समाजाचे सामाजिक चित्रण दिवपी लक्ष्मणरावान 'अंत
पडल्या शिवाय'(कर्टसी, डॉ. कानोळकार) आपली साधना चलयली. त्या काळाचे
समीक्षक तांचे मानसीक विश्व समजूंक शकले ना थंय विश्लेषित करपाचो प्रश्नच उ
साहित्यकाराची रचना भितरल्ली संरचना (construction) विश्लेषित करपाक सा
मानदंड उणे पडूटाच. अंतरराष्ट्रीय भुरग्यांवर्सा खातीर काणी छापून आयली. इनाम, अ
मेळ्ळे आसत पूण अंतरराष्ट्रीय विचारांचो धागो खंयच व्यक्त जालो ना, हें सत् लक्षां
पडूटलें.

मराठी, कोंकणी आनी पुर्तुगेज भाशेंतल्यान बरोवपी ह्या साहित्यकारान पुर्तुगेज
वसाहतवाद नाकारलो पूण पुर्तुगेज भाशेक आपणायली. पुर्तुगेज भाशेंतल्यान का
रचपी लक्ष्मणराव, गोमंतकाचो विचार केल्यार आपल्या काळापरस फुडें आशिल
विश्वाचो विचार केल्यार खंयतरी उणेय पडूटालें. तरीपूण तांचे महत्व तांच्या युगाअंतर्ग
स्वीकारचेंच पडूटले. ज्या काळांत मराठी कथाविश्वांत ना. सी. फडके, रंजनवादी, स
तंत्रप्रधान आकृतिबंधा (फार्म) चो विचार करताले, वि. स. खांडेकर सामाजिक स
प्रश्नांचेर आस्था धरून बरयताले, थंय लक्ष्मणरावान रंजनापरस साहित्याक वास्तवता

नापरस मानवतेचें पोषण केलें, वाचकाचें मन विशाल केलें. (डॉ. वासुदेव सावंत, 'मांडवी. आटलीस?' एक वाङमयीन आकलन, पृ.२) पलायनवादी आदर्शवाद तांका मान्य शेल्लो. तांची हीच दृष्टी तांच्या पुर्तुगेज काव्यांतल्यान लेगीत व्यक्त जाल्या:

I write because I suffer.
And in the suffering I grow.
I have suffered a little,
But I have made mine
The suffering of others.
And I am greatful to all of them
who gave me the light
The vision, the strength
The tolerance, the fire.
(English Translation Bt Dr. Maria-da-ceu Barreto-)

प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसायांचे कथेंतली प्रादेशिक

– डॉ. बाळकृष्णजी का

(दुसरो वांटो)

: २ :

लक्ष्मणरावांले प्रादेशिकताये विशीचे मत:

प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसायांनी प्रादेशिक्तायेविशींचो आपणालो विचार स्पष्टतायेन पयले प्रथम 'रत्नाकर' नेमाळ्यान 'सह्याद्रीच्या पायथ्याशी' ह्या वि. स. सुखठ कथाझेल्याचेर बरयल्ल्या दीर्घ समीक्षणांत तांणी तो उक्तायला. मुखार वचून तांणी आनीक विस्तारान कुडचड्याच्या अध्यक्षीय उलोवपांत मांडला. तो मांडताना ते म

"माणसात अंतर्बाह्य जीवनाचं दर्शन घडवणं हे ललित साहित्याचं कार्य; स्थ धर्म, संस्कृती, परंपरा, इतिहास अशा वेगवेगळ्या संस्कारांचा परिपाक म्हणजे व्यक्त जगातील कोणतंही प्राचीन– अर्वाचीन साहित्य प्रादेशिकच आहे. प्रादेशिक्ता अभिजात साहित्य जगांत नाहीच म्हटलं तरी चालेल. महाभारतासारख्या प्राचीन स देखील प्रादेशिकता आढळते. टॉलस्टॉय, गॉर्की, चेकॉव्ह इत्यादींच्या कथासाहित्यात प्रा रसरसते. प्रादेशिकतेचं वेगळेपण हा कथासाहित्याचा फार मोठा गुण. प्रादशिकतेशिवा कथासाहित्य असूच शकत नाही. सगळ्यांचे स्वभाव एकसारखे नाहीत. रंग, रूप, एक नाही. सगळा निसर्ग एक नाही, तोपर्यंत ललित साहित्य प्रादेशिकच राहणार. हे अगणित वेगळेपण नष्ट होईल त्यावेळी ललित साहित्याचे अस्तित्व संपेल. म्हण की, वेगळेपण हाच ललित साहित्याचा प्राण. जो कलाकार ते गाढ आणि तीव्र रीतीनं करतो तोच श्रेष्ठ. पर्ल बक, सॉमरसेट मॉम, मालरो यांसारखे कथाकार जेव्हा आप सोडून परदेशात जातात आणि तेथील लोकांच्या जीवनावर लिहितात तेव्हा त्या वेगळेपण आणि आगळेपण दाखवतात. गोमंतकीय साहित्यात गोमंतकीय जीवनच पाहिजे, ते न दिसेल तर तो दोष त्या साहित्यिकाचा. प्रादेशिक वेगळेपण समजून आणि ते व्यक्त करण्याची ताकद साहित्यिकात असली पाहिजे. त्याचप्रमाणे विश्वात्म जे काही जीवनात असतं तेही समजून घेण्याची आणि व्यक्त करण्यची शक्तीही त असली पाहिजे. म्हणजे असं की, साहित्यात प्रादेशिकतेबरोबरच विश्वात्मकताही पाहिजे. भिन्न भिन्न प्रदेशातील माणसं भिन्नतेनं नटलेली असली तरी त्यांचे

ावधर्म एकच असतात. त्यांचं जीवन श्रेय आणि प्रेय यांच्या कलहातूनच उलगडत जातं. प्रक्रियेत जे विश्वात्मक म्हणजे युनिव्हर्सल असतं, ते आपोआप दृश्यमान होतं. साहित्यात आलं पाहिजे. प्रादेशिकता आणि विश्वात्मकता यांच्यामध्ये विरोध आहे असं मानणं बुद्धपणाचं आहे. जे खरं प्रादेशिक तेच विश्वात्मक. जेथे प्रादेशिकता नाही तेथे लिकता–ओरिजिनॅलिटी नाही. तत्त्व किंवा सत्य ढोबळ, भोंगळ, निराकार, बिनरंगी शैलीत णे म्हणजे ललित साहित्य नव्हे." (१५ अ)

साहित्यात प्रादेशिकताय जाय तेच वांगडा विश्वात्मकताय जाय म्हण ते आग्रो ाले.

: ३ :

लक्ष्मणरावांले कथेंतली प्रादेशिकताय:

प्रो. सरदेसाय हे मराठी कथाविश्वांत प्रादेशिक कथाकार म्हण नाचाजते आसात. तांणी वेपूल कथालेखन केलां तांतूत प्रदेशिक कथांचो आंकडो खूब व्हडलो आसा. पूण तांच्या वाडा आयिल्ल्या कथाझेल्यांनी ज्यो कथा आसपावल्यात तांतूत प्रादेशिक कथांचे तुळणे गिऱ्या कथांचो आंकडो चड आसा. दुबावा विरयत अशें म्हणूं येता की, तांचे कथेचेर शिकतायेचो छाप बसला. तो काळ मतींत घेतलो जाल्यार तांचेर प्रादेशिकतायेचो छाप पांत वांकडें अशें कितेंच ना, अशेंच म्हणचें पडतलें.कारण त्या काळार 'गांवगिरी कथा' संकल्पनाच अस्तित्वांन येवंक नाशिल्ली. नाजाल्यार एकाद्र्या वेळार लक्ष्मणरावांक गिरी कथाकार म्हुण्णूच वळखतले आशिल्ले. गोंयचे फाटभुंयेर तांणी आपणालें कथालेखन . हातूंत तांणी मुंबै आनी दिल्लीच्या राबियत्यांत बरयल्ल्या कांय थोड्या कथांचो डवाद करचो पडतलो. परंत तातूंतल्यानलेगीत 'मनोवृतीचे प्रादेशिकताये'चें दर्शन घडता. रदेसायांच्या कथांची फाटभुंय फटक करून नदरेंत भरपासारके विशेश." (१६) अशे वि. खांडेकार म्हणटात हाचें कारण महाराष्ट्रापरस गोयचें सैम आनी थंयसल्ली लोकजीण ीत आसा. प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसाय हांणी जें प्रादेशिक कथालेखन केलां तांतल्यो कांय ा तांच्या कथाझेल्यांत आस्पाविल्यात . जांकां प्रादेशिक म्हणूं येत अश्यो सुमार तीस कथा ्या वेगडविगड झेल्यांतल्यान संग्रहीत जाल्ल्यो आसात. '**कल्पवृक्षांच्या छायेत**' ह्या ाल्या पयल्या झेल्यांत अश्यो स कथा आयल्यात. 'नवे वर्ष' 'काळेकुट्ट ढग' 'हृदयाचे ाधान' 'मोहिनी' 'कौमार्याचे बंध' व 'न्यायाधीश' ह्यो त्यो कथा. तांच्या '**ढांसळलेले बुरूज**' ा चौथ्या झेल्यांत लेगीत 'राण्याचे ब्रीद', 'जरीचे पातळ', 'भाग्यवंत', 'ढांसळलेले बुरूज',

'मेणाचीं बाहुलीं' 'गावकऱ्याचा संदेश' व 'गुरवाचे रक्त ' अश्यो सगळ्यांत चड म्हत्
कथा आसात जाल्यार 'देवीची मूर्ति' 'स्वप्न आणि सत्य', 'पुनर्जन्म','प्रेम आणि प
'उद्ध्वस्त समाधी' ह्यो पांच कथा '**संसारातील अमृत**' ह्या तांच्या सव्या झेल्यात
मेळटात. तांच्या हेर झेल्यांतल्यान दोन दोन ,तीन तीन कथा प्रादेशिक आसात. व
एकापरस अदीक झेल्यांतल्यान पुनरावृत्त जाल्ल्यो आसात. पूण तांचो आंकडो स
आसा. तांच्या दोनूय प्रतिनिधिक कथा झेल्यांतल्यान लेगीत अशे तरेच्या कथांचेरूच
आसा.प्रादेशिक कथाकार म्हण तांची प्रतिमा (**image**) तयार जावपाक ह्या घड
हातबोट लागलां. विंगडविंगड झेल्यातल्यान आयिल्ल्यो तांच्यो कथा अश्यो : 'लग्नाच
'बंडखोर',व 'विलासिनीचा भविष्यकाल' (**सागराच्या लाटा**), 'वादळातील नौका' व '
दार' (**वादळातील नौका**), 'बळी' आनी 'आनीतेचे दिव्य' (**आनीतेचे दिव्य**), '
'जागा होऊ दे' (**मोहोर**), 'मधुचंद्र' आनी 'आफ्रिकेचे जहाज' (**सुरेख संगम**), 'मीन
'गुन्हेगार', ' विस्तार' आनी 'तृप्ति' (**सोनेरी ऊन**), 'येईल येईल निश्चित येईल!'. 'अ
आनी 'निवारा' (**निवारा**) आनी 'हंसा' व 'पडसाद' (**बिजेची कोर**).

प्रो. लक्ष्मणराव सारदेसाय हांणी जें प्रादेशिक कथालेखन केलां तांतले प्रादेशि
स्वरूप कसले तरेचे आशिल्लें आनी तांतूतल्यान प्रादेशिकतायेचीं खंयचीं वैशिष्ट्यां
मेळटात हे संबंदान हांगा विस्कटावणी केल्या. " 'प्रादेशिक' हे उतर येवजितना
प्रदेशांतली 'गावगिऱ्या स्वरूपाची लोकजीण' असो अर्थ अभिप्रेत आसता", असे प्रा
यादव म्हणटात.(१७) पूण तांचें हें म्हणणें सगळ्या अर्थानी समा आसा अशें म्हणूं
ना. कारण खंयच्याय प्रदेशांत फकत गांवगिऱ्या स्वरूपाचीच लोकजीण' अस्तित्वांत
ते परस खेरीत पूण नागर न्हय, जिका अर्धनागर म्हणूं येत, अशीय लोकजीण ग
स्वरूपाच्या लोकजीणेच्या सांगतानूच थंय चलत आयिल्ली आसता. म्हज्या मत्तान 'ग
आनी 'प्रादेशिक' ह्या संज्ञांमजगतीं होच म्हत्त्वाचो आनी मुळावो वेगळेचार, आनी त
दोनूय तरांच्या साहित्यामजगतीं भेद करपी मुळावो घटक."ह्या दोनूय" संज्ञांभितर स
आसलें तरीलेगीत त्यो एकूच अशें मात म्हणूं नज." अशें नमूद करुन प्रा.
कोतापल्ले म्हणटात, "प्रादेशिक साहित्य गांवजिणेक, गांवसंस्कृतायेक चडशें म्हत्त्व
म्हत्त्व दिता एका खासा वाठारांतल्या समग्र पेण्याक. केन्नायतरी गांवजीण आयलीच
ती स्वतंत्रपणान येना. ती येता त्या वाठारांतले समग्र संस्कृतायेचो एक वाटो म्हूण
वेळार गावसंस्कृतायेपरस त्या वाठाराचो आवाठ चड म्हत्त्वाचो आसता. ते नदे

शिक साहित्यांतल्यान व्यक्तिकेंद्रीतताय दिसून येना, समूहकेंद्रीतताय हे ह्या साहित्याचें लेपण."(१८) कोत्तापल्लेंचे हे विधान मतींत घेवनूच प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसाय हांचे ले प्रदेशिकतायेकडेन पळोवपाचो हांगा प्रयत्न केला. पूण हो अभ्यास लघुकथा ह्या यप्रकाराचो आशिल्ल्यान कादंबरी वाङ्मयात अभिप्रेत आशिल्ले सामुहिकतायेचे निकश जुस्ताजुस्त लागू पडप निखालस शक्य ना.

वयर दिल्ल्या कथांतल्यो कांय कथा व्यक्तिकेंद्रीत आसल्यो तरी लेगीत त्यां व्यक्तिंचे लणुकेंत एके तरेचे प्रातिनिधिक पण आशिल्लें दिसून येता. ह्या अर्थान त्यो समूहमनाचें निधित्वच करतात अशें म्हणचें पडटा. तांचे चालचलणुकेंतल्यान गोंय वाठारांतल्या ल्या सांस्कृतीक आंगांचे यर्थाथ दर्शन घडटा. खंयचाय लेखकाचे एकूच एक प्रादेशिक तल्यान प्रादेशिक संस्कृतायेच्या व्यापक दर्शनाची आस्त बाळगप म्हळ्यार चुकूच थारता. क व्यंकटेश माडमूळकर हांच्या '**माणदेशी माणसे**' ह्या कथाझेल्यांतल्या कथांतल्यान देशी लोक संस्कृतायेची वळख जाता. (१९) पूण तातूंतली खंयचीय एक सुटी कथा ी जाल्यार तातूंतल्यान अशी वळख जायना. तशी ती अशक्यूच गजाल थारता. होच श खंयच्याय प्रादेशिक कथाकाराचे कथेक लागु पडता. हाका लक्ष्मणरावांचे कथेचो त आडवाद करूक येवचो ना. " प्रादेशिक वैशिष्ट्यां सरदेसायांचे कथनकलेचे अलंकार ात." ह्या उतरांनी वि. स. खांडेकरांसारकिल्या प्रथितयश कथाकारान तांचे कथेच्या शिककथन वैशिष्ट्यांची फावती तुस्त केल्या. (२०) लक्ष्मणरावांचे हे प्रादेशिक कथेक कृत करपी वैशिष्ट्यां म्हळ्यार प्रादेशिक साहित्याचीं तत्त्वां. भुगोलिकताय, मागाशिल्लेपण, लोकसंस्कृती आनी भास हीं प्रादेशिकतायेची तत्त्वां म्हण डॉ. मदन कुलकर्णी हांणी णाल्या '**मराठी कादंबरी: तंत्र आनी सरूप**' ह्या संशोधनान सिद्ध केल्ल्या ग्रंथांत सांगलां.) तांणी सांगिल्ल्या ह्या तत्त्वांच्या उजवाडांत प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसाय हांच्या वयर या प्रादेशिक कथांची विस्कटावणी करून तांतूंतले प्रादेशिकतायेचें स्वरुप अभ्यासचें ले. पूण विस्तारभयाक लागून तांचे दरएके कथेचो अशे तरेचो अभ्यास करप हांगा शक्य देखून काय वेंचीक कथांच्या अभ्यासाचो आधारूच हांगा घेतला.

भुगोलिकताय हें प्रादेशिक कथेचें पयले तत्त्व. प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसायांच्या वयर या साबार कथांतल्यान गोंयचो भुंयप्रदेश ताच्या विंगड विंगड भुंयवैशिष्ट्यांसयत साकार ो पळोंवक मेळटा. ह्या कथांतली मनशां, वातावरण, घडणुको, प्रसंग, तपशील सगळेच गोंयचे भूमीकडे अतूटपणान बद्द आशिल्ल्याचे जाणवता. हाकालागून तांच्या वर्णनांत

जायते फावटीं रिपिटेशन आयिल्ल्याचो भास जाता. हाचे संदर्भात '**सागराच्या ल**
तांच्या दुसऱ्या कथा झेल्याचो परामर्श घेतना प्रा. रा. भि. जोशी हांणी काडिल्ले उद्
म्हणचे पडटले. ते म्हणटात, " गोंयचीं सगळी तळीं, न्हयो, वझरे, व्हाळ, दोंगुल्ल्य
तरेचीं आसप शक्य आसा. तेन्ना तांच्या वर्णनातलें रिपिटेशन क्षम्य मानूंक जाय.
तांच्या जाय त्या कथांतल्यान गोंयातले दोंगर, न्हंयो, कुळागरां हांच्या सांगातान दय
सूचित जाला. देखिक तांचे 'विस्तार' हे कथेंतलो फुडे दिल्लो उतारो पळोवंचो :

" तीं न्हंयचे दिकेन चलूंक लागलीं. बांदावयले वाटेन वचूंक लागली. दोनू
ऊंच ऊंच माड आशिल्ले आनी अशें तरेचे बांद पयससमेरेन पातळिल्ल्या शेतांत शे
दिसताले. समांतर बांदावयले ते समांतर लायिल्ले माड वाऱ्याच्या झोतार हालताले,
तांचेर बशिल्ली कितलींशीं शेवर्णी उडणा मारतालीं. गायतालीं. बांदाचे सकयल्य
व्हांवताले आनी तांचे आशीकुशीच्या शेतांत लायिल्ल्या मळ्यांतल्यान किरिस्तांव
शिपपाचे काम करताल्यों. भाजीपालो खुंटूतालीं. आनी हे सगळें करता आस
अस्तमत्या किर्णांमजगतो कोंकणी कातारां गायतालीं.

त्यो भयणी आतां न्हंयचेर येवन पावल्यो. आतां देखाव बदल्लो. देगेर सुक
जाळां दिसूंक लागलीं. सकयल उदकांत ल्हान व्हड व्हडीं आशिल्लीं. कांय लोक
उदकांत वलयताले, जायतीं व्हडीं नुसतें पागीत देगेदेगेन वताली. देगेक बांदा
वाडिल्ले. ते न्हंयच्या झोताक दोनूय वशींनी खासा सोबितकाय दिताले. " (२३)

प्रॊ. लक्ष्मणरावांचे कथेतल्यान अवतरपी परिसराच्या चित्रणातल्यांन तांचे ठांय अ
उत्कट भुंयमोगाची प्रचीती येता. कथाकार श्री. ज. जोशी तांच्या ह्या भुंयम
म्हणटात, " सैमाचे ठळक चित्र-रेखाटन भोवच थोड्यां लेखकांचे लिखणेतल्यांन
येता... खंयच्याय परिच्छेदात दर्या, माडांची सावळी, माडयो, केळी आनी कुळागर
आसता. लक्ष्मणरावान स्वत: केन्ना शेत केल्ले जायत अशें दिसना; परंत जमिनीविश
मोग आसपी लेखक सोदून मेळचो ना." (२४)

मागाशिल्लेपण आनी तातूंतल्यान उप्राशिल्ल्यो अडचणी म्हळ्यार प्रादेशिक स
दुसरे तत्व. लक्ष्मणरावांल्या कथांतल्यान ह्या तत्त्वाचो थोडोभोव अणभव वाचप्याक ये
हें मागाशिल्लेपण भौतिक स्वरुपाचे चड आसा. त्यामानान संस्कृतिक मागशिल
अणभय तांच्या कथांतल्यान उण्या प्रमाणान येता: हाकाच लागून जांवये प्रा. रा.भि
तांच्या '**सागराच्या लाटा**' ह्या झेल्याचो परामर्श घेतना प्रो. रा. भि. जोशी म्हणटात

ातल्यो कथा वाचून एक समज असोय जाता की, गोंयचे गोरवांराखणे, भाटकांर, चार डपी, भंडारी, हे सगळे संस्कृतीक नदरेन एकाच दर्जाचे आसात. राघू आनी मंजुळा, गंगा नी नागू, संताजी आनी गिरीजा ही सगळी एकाच फार्मातली सुसंस्कृत भास उलयातात."

प्रो. लक्ष्मणरावाच्या कथालेखनातच्या प्रारंभ काळार भौतिक नदरेंतल्यान गोंय मागाशिल्लें शिल्लें हें खरें आसले तरी देगेच्या हेर प्रांतांचे तुळेंत ते जायतें प्रगत आशिल्लें; ही गजालूय लीच खरी. हाचें कारण म्हळ्यार दीर्घकालीन पुर्तुगिज शेकाकलागून अस्तमी देशातलें रूप, कायदे आनी सुदारणा हांणी गोंयचे आधुनिकीकरण घडोवन हाडिल्लें. अस्तमी कृताय आनी सभ्यताय हांचो प्रभाव हांगा सर्वसामान्य जनतेचे दिसपट्टे जिणेचेर लेगीत त्याभोव प्रमाणांत जांव, पूण तो पडिल्लो. हाकालागून लोकशाय, समता, उदारता, भावचार तत्त्वांची वळख आनी प्रभाव हांगासल्ले सामान्य लोकजिणेचेरलेगीत जाल्लो दिसून लो. एके तरेची वृत्तीची आधुनिकताय गोयकाराभितर रूजिल्ली. दीर्घकालीन पुर्तुगेज शेक, ी केल्ले आधुनिक तत्त्वांचेर आदारिल्ले कायदे आनी आधुनिक शिक्षणपद्धत हांका लागून गाशिल्ल्या वाठारात राबितो आशिल्ले नगरी मनोवृतीचे लोक' ह्या उतरानी गोंयकारांचे न करचें पडटलें. प्रा. गंगाधर गाडगीळ हांणी हे खाशेलें मनोवृतीची दखल घेवनूच णाले 'मनोवृतीची प्प्रदेशिकताय'ची उपपत्ती मांडल्या. (२६)

वयर दिल्लें मनोवृतीचो अणभव लक्ष्मणरावांच्या कथांतल्यानलेगीत येता. तांच्या कथेंतल्या ांचे बाबतींत लेगीत ही गजाल सत थारता. पूण भौतिक मागाशिल्लेपणाचें दर्शन लेगीत ी आपणाल्यां कथानल्यान बेस बरे घडयलां. रूढी, परंपरा, श्रद्धा– अंधश्रद्धा हांच्या ावाखाला वावुरपी हांगासल्लो लोकसमूह तांणी आपणाल्या कथांतल्यान अचूक चित्रीत ा. हे तरेंचे लागीं लागीं दरऐके कथेंतल्यान हाचो अणभव उण्याअदीक प्रमाणांत येता. र्थिक संपन्नतायेचो निकश लायलो तरीय लेगीत तांच्या कथेंतल्यो फामिली वो समाज न म्हणू येत अश्या वर्गांतलो आसा अशें पळोवंक मेळना. परंत कांय कथातल्यांन नदार घराब्यांची वतनदारी ' वतन गेलां आनी दार उरलां' हे तरेची आसा. देखीखातीर ीचे पातळ', 'मोहोर' बी कथा पळोवंच्यो. भौतिक मागाशिल्लेपणांतल्यान उपराशिल्यो डचणी आनी तांचो हांगासल्ल्या लोकांचे जीवनपद्दतीचेर, दिसपट्टे जीणेचेर जाल्लो परिणाम ी हे तरेच्या कथांतल्यान अधोरेखित केला. 'पुनर्जन्म', 'मोहोर', 'उद्‌ध्वस्त समाधी', याचे समाधान' ह्यो ह्या वर्गात घालूं येत अश्यों कांय कथा.

प्रादेशिकतायेचे तिसरें तत्त्व म्हळ्यार सैम. लक्ष्मणराव तर सैमचित्रपाखाती जोडिल्ले कथाकार. "प्रादेशिक वातावरण निर्मुपाची लेखकाची कला सामकी तुस्त कर आसा." (२७) ह्या उतरांनी मराठीतलो एक कथाकार रघुवीर ज. सामंत आलकू सामंत तांचो गौरव करतात. उण्या उतरांभितर सृश्टीचें जिवें तट्टटीत चित्र रेख सरदेसाय हांची कुशळताय तुस्त करपासारकी आसा." (२८) अशे कौतुकाचे उद्ग सैम चित्रणाविशीं प्रा. रा. भि. जोशी हांणी काडल्यात. तांच्या सैम वर्णनाची तुस्त "उतरांनी रंगाचे रुप धारण केल्ल्याचो भास जाता" अशें वि. स. खांडेकर लेगीत (२९) तांचे 'राण्याचे ब्रीद' (राण्याची कहाणी) हे कथेचो संदर्भ दिवन सौ. प्रभाव हांणी तांच्या सैमचित्रणाक " अवलोकनपूर्ण सृष्टिवर्णनां" अशे म्हळ 'मीनाचे धन' हे कथेंतल्यान हांगासल्ल्या मिनाच्या वेवसायाच्या चित्रणा सांगातान आनी शेत– बागयतीचे वास्तवपूर्ण चित्रण ते सहजपणान करतात.

सैम ह्या तत्त्वाचो चतुरायेन उपेग आपणाल्या लघुकथांतल्यान लक्ष्मणरावां पूण तांचे कथेतलें हें सैम आलायतें दिसना. तें ते कथेतलें एक पात्रच जाव हाकालागून कथेंतल्या पात्रांचे भावबंद तातूंत घुस्पल्ले पळोवपाक मेळटात. हे नद 'वादळांतली नौका' हे कथेतले फुडे दिल्ले वर्णन मतीत घेवपासारके आसा.

"आपल्या दर्शनाने आणि आवाजाने हुरहुर उत्पन्न करणारी सुरुची झाडे खि दिसत होती. संध्यासमयीच्या उदास शांततेत त्या झाडांचे दीर्घ निःश्वास स्पष्ट ऐकू ये रस्त्याच्या पलिकडे पसरलेल्या तळ्यातील काळ्याभोर पृष्ठभागावर पिवळसर रंगाची कुतुहलाने आकाशाकडे पहात होती. आणि गुराख्यांची पोरे; राईतून, बांबूची मुरली व गुरांच्या कळपामागून एक प्रकारच्या बेदरकार वृत्तीने परतत होती." (३१)

वयर दिल्ल्या वर्णनांत सैमाचे मानुषीकरण (**personification**) केल वर्णनांत यवजिल्लो दरएक घटक प्रतिमेच्या पावंड्यार पावता आनी त्या प्रतिमा गोफांतल्यान एक नवेंच्च प्रतिमा साळीक नव्या अर्थासयत साकार जाता. हें वर्णन क कळाशेचे सुवातेचेर आयलां. हांगासल्ल्यान प्रभेच्या (कथा नायिकेच्या) नशिबाचे भ जातात. आनी निमाणेंकडेन तिगेले जिणेफूल बावून पडटा. नियतीच्या चक्रांत सांप एका जीवनोत्सुक पूण अभागी शोडषीची ही कथा वाचून मनाक चुरचुरे पडल रावनात, पुराय कथानकभर हुरहुर उत्पन्न करपी सुरूच्या रुखांचे दीर्घ निःश्वास, आर्त नाद आनी तीळसांजचे वेळावयली उदास शांतताय व्यापून उरिल्ल्याची अनुभूती

ा फिशाल कलाकाराकूच ही कुशाळताय साध्य जांव येता. लक्ष्मणरावान आपणाल्या ल्वाची गवाय अशें तरेच्या कितल्याश्याच कथांवरवीं दिवन दवरल्या.

हेच कुळयेंतलें सैमचित्रण तांच्या 'बळी', 'आफ्रिकेचे जहाज', 'काळेकुट्ट ढग', 'बंडखोर', चा उद्धार', 'राण्याचे ब्रीद', 'ढांसळलेले बुरुज','मधुचंद्र', 'प्रेम आणि परमेश्वर', 'उद्ध्वस्त धी', 'विस्तार', 'तृप्ति', 'हंसा', बी हे तरेच्या कथांतल्यान आयिल्लें आसा. मुळांतल्यानूच ो अभ्यास करचो पडटलो.

प्रादेशिक कथेचे आनीक एक तत्त्व म्हळ्यार लोकसंस्कृती. आपणालें कथालिखणेंतल्यान ी हें तत्त्व विपूल प्रमाणान खेळयिल्लें आसा हाची प्रचीती तांच्या साबार कथांतल्यान येता. दिल्ल्या सगळ्या कथांतल्यान हाचो उणोअदीक अणभव येता. गोंयची संस्कृती आनी ल्या विंगड विंगड आंगाचे दर्शन तांच्या कथांतल्यान घडून येता. 'नवे वर्ष', 'हृदयाचे धान', 'तिचा उद्धार', 'आनीतेचे दिव्य', 'पुनर्जन्म, 'आफ्रिकेचे जहाज', 'गुन्हेगार', तार' आनी 'निवारा' ह्या कथांतल्यान गोंयच्या किरिस्तांव समाजाची सामाजिक–संस्कृतिक ख ते वाचप्याक घडयतात. तांचें रावप, खावप–पिवप. शिष्टाचार, धर्मभावना. उपासनापद्दत. भात, स्त्रद्धा--अंधस्त्रद्धा, रुढी परंपरा, सण–उत्सव बी साबार अशे तरेच्या लोकसंस्कृतीच्या ड विंगड आंगांचे दर्शन तातूंतल्यान घडटा. तांचे प्रादेशिक कथेची पृथगात्मता स्पश्ट ताना कथाकार श्री. ज. जोशी म्हणटा, "लक्ष्मणरावांली आनीक एक विशेशताय नमूद क जाय. किरिस्ताव धर्माचो वा इंगर्जे सरभवतणी पातळिल्ल्या किरिस्तांव लोकजिणेचो देसायांचो आसा तितलो अभ्यास मराठींतल्या दुसऱ्या खंयच्याच लेखकाचो ना." (३२) ते', 'हंसा', 'पडसाद', 'मोहिनी', 'काळेकुट्ट ढग', 'बळी', 'प्रेम आणि परमेश्वर', 'मोहोर', याचे ब्रीद', 'ढासळलेले बुरुज', 'जरीचे पातळ', 'भाग्यवंत' बी साबार कथांतल्यान नदार हिंदू घराब्यांतले लोकसंस्कृतीच्या विंगड विंगड आंगांचे दर्शन ते समर्थपणान यतात. 'तृप्ति', 'लग्नाचा ध्यास', सारकेल्ल्या कथांतल्यांन कश्टी जनतेच्या सामाजिक – कृतिक जिणेचे पडबिंब तांच्या कथांनी पडिल्लें पळोवंक मेळटा. 'साक्षात्कार', 'गुरवाचे ', 'गावकऱ्याचा संदेश', 'बिजेची कोर', ह्यो कथाय देख म्हण हांगा दिवं येता. मार्याचे बंध', 'विलासिनीचा भविष्यकाळ', 'मधुचंद्र', 'जरीचे पातळ', 'स्वप्न आणि सत्य' सारकेल्ल्या कथांतल्यान हांगासल्ल्या कलवंत आनी भावीण समाजाचे सांस्कृतिक जीणेचो तांणी घेतला. शेंसविधी सारकेल्या गोंयच्या विधीची वळख तांतूंतल्यान तें करून दितात. वरी 'मधुचंद्र' आनी 'स्वप्न आणि सत्य' हे साकेल्या कथांतल्यान भावणीची एकनिष्ठताय

आनी त्याग ह्या अनवळखी तासांचेर ते घणघणीत उजवाड घालतात. 'बंडखोर', 'ये निश्चित येईल!', 'जागा होऊ दे', 'मेणाचीं बाहुलीं' ह्या कथांवरवीं हांगासल्ल्या स आवंडेवपी जन-मनाचो हुंकार आयकूंक येता. तेचप्रमाण तांची दिसपट्टी जीण, परंपरा, रुढी, विस्वास, ह्या गजालींची वळखय वाचप्याक जाता. साबार नदरांनी गेल्यार लक्ष्मणरावान गोंयच्या सगळ्या घटक -उपघटकांची सामाजिकसांस्कृतिक (**S**
Cultural) जीण, तांच्यो परंपरा आनी रूढी हांचे सयत आपणाल्या क चितारिल्ली पळोंवक मेळटा. एकटो लक्ष्मणराव अभ्यासलो जाल्यार गोंयचो पुराय जाणा जांव येता हे आशयाचे भौमानेस्त श्री. ज. जोशी हांणी तांचे कथेसंदर्भात का गार विचार करपा सारके आसात. (३३) 'देवीची मूर्ति' सारकेल्ले कथेतल्यान गों समाजजिणेची मंदिरकेंद्रितताय प्रकर्शान वाचप्यां मुखार येता जाल्यार 'तिचा उ कथेतल्यान हांगासल्ल्या किरिस्तांव समाजजिणेची इंगर्जकेंद्रितताय ते अधोरेखित ह्यो कथा हें गोंयचे मातयेतल्यानूच किल्लून येवंक शकतात. दुसरे कडेन त्यो शकनात; हाची प्रचीती येवन प्रादेशिक साहित्यामजगतीं माती आनी मनीस हांची कशी एका दुसऱ्यालागी बांदिल्ली आसता हाची खूणगांठ घट्ट बसता. देखीक तांचे मूर्ति' हे कथेतलो फुडे दिल्लो उतारो पळोवंचो:

"एकदा असे झाले की, पांडूशेटीला देवतेचा दृष्टावा झाला. तिने त्याला म तुझी मुलगी मला अर्पण कर....."

..... तेव्हा त्याने ठरविलें की, गावकऱ्यासमक्ष देवतेला कौल लावावा. गोंदू भटजीने लावला. पांडूशेटीने कळवळून देवतेला सांगणे केले. देवतेने सांगितलें "तुझ्या तोंडवळ्याची काचोळी मला करून घाल. तुझं भाग्य मी उदयाला आणीन." (३४)

'गुरवाचे रक्त' हे कथेंत गांवाचेर जीवापास्ट मोग करपी शाबा गुरवान केल्या त्यागाची कथा सांगिल्ली आसा. दैवी कोपाक लागून गांवाचेर आयिल्ल्या दुकळाव करपाखातीर तो आपणाल्या दोन नातरांक बळी दिता आनी गावाक तारता; कथानक. देवतेचो कोप पयस करचेखातीर प्रसंगाक भृण दिवपाची प्रथा हातूंतल्यान येता. अवसर काडप, प्रसाद लावप, सारकेल्यो साबार प्रथाय हे कथेंत पळोवंक म 'गावकऱ्याचा संदेश' हे कथेंत गुप्तधन, पुरून दवरिल्ले हाणे, अवसर, प्रसादकळी, कोप/कृपा हे सारक्यो गजाली कथावस्तूक गती दितत. ह्यां दोनूय कथांतल्यांन पर

नी रूढीग्रस्त प्रादेशिक लोकमानसाचें चित्रण केल्ले दृष्टीक पडटा.

प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसाय हांचे प्रादेशिक कथेचे संदर्भात तांच्या 'ढांसळलेली बुरूज' । कथाझेल्याक बरयल्ल्या 'प्रादेशिक व्यक्तित्व' हे प्रस्तावनेत आचार्य काका कालेलकर णी तांचें हें प्रादेशिककथेचो गौरव करताना म्हटलां, "....हेर खंयच्याय प्रांतापरस गोंयची शेलकाय सहजतायेन नदरेंत भरपासारके आसा..... लेखकान ह्यां गोश्टी (कथा) मजगती य तरेची विविधताय सादून लेगीत सर्वत्र वातावरण एकरूपता सांबाळिल्ली आसा. देशिक कथा कश्यो आसच्यो म्हण जर कोणे प्रस्न केलो तर ह्या **'ढांसळलेल्या बुरूज'** डेन बोट दाखं येत." (३५) ह्या कथाझेल्यांत फकत धा कथा आसात, तातूंतल्यो स कथा देशिक जाल्यार एक कथा गांवगिरी आसा. तेन्ना आचार्यान ह्या कथाझेल्याक प्रादेशिक यांचो झेला म्हण पाचारला, तें समा म्हणूं येता.

सामुहिकता हें प्रादेशिक साहित्याचें म्हत्त्वाचें तत्त्व जरी आसलें तरी ताचो प्रत्यय खतायेन प्रादेशिक कादंबरीवरवींच येता. तेमानान कथेसारकिल्या मोटव्या. स्फुट वाङ् प्रकारामजगतीं ताका तितकोसो थारो मेळना. पूण कथेतल्यान लेगीत प्रातिनिधिक स्वरूपाची मुहिकता येवंक शकता. लक्ष्मणराव वयर दाखोवन दिल्ल्या कथांतल्यान ह्या अर्थान मुहिकतेचे दर्शन घडयटात. तातूंतले दर एक पात्र हें मॉडेल जावन आसा; प्रातिनिधिक सा. हे खेरीत तांगेल्या साबार कथांतल्यात प्रत्यक्ष सामुहिकतेचें प्रत्यक्षाप्रत्याक्ष दर्शनय टा. देखीक: 'गुरवाचे रक्त', 'राण्याचे ब्रीद', 'भाग्यवंत', 'देवीची मूर्ति', 'उद्‌ध्वस्त समाधि', वकऱ्याचा संदेश', ' तिचा उद्‌धार', 'लग्नाचा ध्यास', 'हंसा', 'ढांसळलेले बुरूज', 'गुन्हेगार', मार्याचे बंध', 'येईल येईल निश्चित येईल!' 'मीनाचे धन', ह्या तांच्या साबार कथाचो हे र्भात विचार जावं येता. 'गुरवाचे रक्त', 'गावकऱ्यांचो संदेश', 'गुन्हेगार', 'उद्‌ध्वस्त माधि' 'देवीची मूर्ति' 'राण्याचे ब्रीद' 'ढांसळलेले बुरूज', 'कौमार्याचे बंध' आनी 'भाग्यवंत' । कथांची अफाट व्याप्ती पळयल्यार, कथातल्यान वावुरपी, बोवाळपी साबार विंगड विंगड तींचीं पात्रां पळयल्यार अशें जाणवता की, तांच्यो हें कथा म्हळ्यार कादंबरीचे बॉनूसाय ल्ले एक रूप. ह्या साबार कथांतल्यान सामुहिकता पावलांकणकणीं नदरेक पडटा.

'भास' हें प्रादेशिक साहित्याचें आनीक एक म्हत्त्वाचें तत्त्व. पूण ही भास प्रमाणित ल्ली भास न्हय; बोली भास. "गांवगिऱ्या कथेचें सगळें जिवंतपण तिगेल्या बोलीलागसार नीकं आसता (३६) अशें प्रा. नरहर कुरूंदकर हांणी म्हटलां. बोली भाशेक लागून कथेक । त्या वाठांरांचे (प्रदेशाचें) रंग - रूप प्राप्त जाल्ले आसता. परंत साठोत्तरी गांवगिऱ्या

मराठी साहित्यात तिचो जे तरेन अतितायेचो प्रयोग यादव – बोराडे हांणी केला ते स
लक्ष्मणरावांनी केलो ना. जंय अटळ, आवश्यक दिसलो थंयसरूच तांणी गोंयचे भा
कोंकणीचो – उपेग संवादाखातीर केला. तोयबी खुप्प उण्या प्रमाणत, सूचकतायेच्या पावं
परंत निवेदनांत मात्र तांणी अर्थवाही कोंकणी उतरां अशीं कितें गुंफिल्लीं आसात की
लागून निवेदनाक कोंकणीचो दरवळ येता. पूण ताका लागून कथावस्तूत दुर्बोधता येव
रसहानी जाल्ली ना. अशें तरेचे आपणाले खास 'ठेवणीतल्या मराठी'(३७) (सांग
भाशेवरवीं तांणी कथानिवेदन रूचिक केलां. हाका लागून तांची भास संस्कृतीसंपृक्त
तातूंतल्यान गोंयचें लोकसंस्कृतीचो रस पाचेताना अणभवा येता. .... परंतु ह्या रसपाना
वाचप्याक अजीर्ण न जाता तें उलटें मनबद्धीक पुस्टिक खाण दिता. देखीक,'न्यायाध
कथेंतली सकला दिल्ली वेंचिका पळोवंची.:–

"इर्माव..." गुस्तावची बहिण त्याला म्हणाली, "आज मासळीला काहीच
शेजाऱ्यांनी 'रापण' मारून मासळी आणली आहे. पण ती अगदीच कांट्यांची..."

" आज 'शेवटे' मिळतील तर पहातो. या जोरगतीला नदीच्या मुखांत 'शेवटे' च
माझे 'पागेल' शिवले आहेस ना?" गुस्तावने विचारले.

त्याच्या बहिणीने आंतून पागेल आणून त्याच्या हाती देत म्हटले: "आज
मासळी आण तू, मी सगळी तयारी करून ठेवते."

"केळीच्या 'शेनता'ची मोठी विडी कानाला लावीत गुस्ताव घरांतून बाहेर
त्याच्या कमरेला रुप्याचे भले मोठे 'कांड' होते व त्याने माथ्याला तांबडा रुमाल
होता."(३८)

"भाशेतल्यान संस्कृतीक वेगळेचार कळता." (३९) ह्या ना. गो. कालेलकर
उद्‌गारांची प्रचीती वयर दिल्ल्या वेंचिकेतल्यान आयिल्ल्या भाशेवरवी लेगीत येता. 'ग
रक्त' सारकेल्या कथेंतल्यान वातावरण आनी प्रसंग हांची उत्कटता सादपाखातीर
लेखनाखातीर कोंकणी भाशेचो वापर प्रभावीपणान केला. आनी तो परिणामकारकूय
परंत प्रादेशिक भाशेचो असो वापर करताना लक्ष्मणराव आपणालो संयम ढळूंक दिनात.
लिखणेत आपणे केल्ल्यां भाशेविशींच्या प्रयोगांसंबंदान सांगताना गांवगिरे नवकथाकार
पाटील हांणी म्हटलां, " खर विचार करून हांवे हे गांवगिरे आनी नागर भाशेचे ब
केलां" (४०) अशे तरेच्या प्रथम प्रयोगाचे श्रेय तांका दितास्तना त्यांच्या कर्तृत्वाचो
करताना तांच्या साहित्याचे विशेश अभ्यासक प्रा. नागनाथ कोत्तापल्ले हे लेगीत म्हण

ाशेसंदर्भात शंकर पाटील हांणी जो जाणिवपूर्वक प्रयोग केला तो गांवगिऱ्या साहित्याचे रेत म्हत्वाचो म्हणचो पडटलो." (४१) परंत भाशेविशींचो असो प्रयोग लक्ष्मणरावान प पयलींच केल्लो, हें विसरुंक फावना. वयर उद्धृत केल्ल्या वेंचिकेंतल्या भाशेच्या पावेल्यान हाची बेस बरे तरेन प्रचीती निश्चितपणान येवं येता. ही कथा तांणी ५ – १ ९३२ वर्सा बरयल्ल्याची नोंद मेळटा. (४२) तांचे हे ब्लेंडेंड भाशेसंदर्भात आचार्य काका लेलकर म्हणटात, "श्री. सरदेसायांनी प्रस्तुत कथाझेल्यांत कोंकणीचो वापर करपाचे तीत उच्च अभिरुची आनी सहानुभूती वापरून बरो संयम दाखयला."

... मराठी मजगतीं कोंकणी शैलीच्यो उपमा वापरून आनी कोंकणी ओपारी मराठींत ून प्रादेशिक वातावरण घडोवन हाडलां. त्यायोगान मराठी समृद्ध जावन मराठीचो वाठार ीत वाडूंक लागतलो."(४३)

प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसायांच्या कथेतल्या प्रादेशिकताये विशीं विस्तारान विस्कटावणी प शक्य आसा. (जिज्ञासू आसात तांणी लक्ष्मणरावांच्या कथालेखना वयलो निबंदलेखकालो ध पळोंवचो.) (४४) पूण विस्तार भयाक लागून ती जाता तितली संक्षेपान केल्ली आसा. तावयल्यान भाताची परीक्षा जाणकारांक आसताच. 'लक्ष्मणरावान कोंकणी कथा मराठींत यली.' (४५) तांचे कथेसंबंदान गोंयचे श्रेष्ठ कोंकणी साहित्यिक पुंडलीक नायक हांणी डिल्लें हे उद्गार खुप्प कितें सांगतात. तातूंतल्यान लक्ष्मणरावाल्या कथेतल्या प्रादेशिकतायेचेर णी जे मार्मिक भाश्य केलां. ताचेर आनीक अदीक भाश्याची गरज ना.

प्रो. लक्ष्मणराव सरदेसाय जन्मशताब्दी निमतान **इन्स्टिट्यूट मिनेझीस ब्रागांझा, पणजी;** हांणे घडोवन हाडिल्ल्या '**लक्ष्मणराव सरदेसाय आनी प्रादेशिकताय**' ह्या सेनिनारात वाचिल्ल्या मूळ मराठी निबंदाचो खासा लेखकान केल्लो कोंकणी अणकार.)

लक्ष्मणरावा विषयीं –

– शं. वि.

मराठींतील अग्रगण्य कथालेखकांत लक्ष्मणराव सरदेसाई यांचे स्थान फार माना
आणि जवळ जवळ गेली दोन तपे विकासशील वाचकांच्या वाढत्या अपेक्षा पुरवीत
टिकविलें आहे. मुलायम भाषाशैली, रसरशीत सृष्टिवर्णनें, जिवंत व्यक्तिचित्रण, म
गोचर–अगोचर भावनांचा कलह उकलून दाखविण्याची हातोटी, जीवनातील सूक्ष्म अ
समस्यांचें मूर्तिमंत चित्र रेखाटण्याचें कौशल्य आणि साध्या कथा बीजांतून जीवना
दर्शन घडवण्याची किमया हे त्यांच्या प्रतिभेचे मुळचेच विशेष आहेत. त्यांत दोन
जीवनानुभवांमुळें आणि निरलस कलोपासनेमुळे त्यांच्या प्रतिमेला आता एक आग
आले आहे. जीवनाचा कोणताही विषय किंवा रस त्यांना वर्ज्य नाही. मानवाचं सं
आणि संपूर्ण जीवन त्यांच्या प्रतिभेला आवाहन करतें आणि सर्व प्रकारच्या पूर्वग्र
मुक्त झालेल्या कलाकाराच्या निरामयतेने त्यांची प्रतिभा त्यांत धुंद होऊन विहार कर
सत्य व सौंदर्य यांचा चटका लाहवणारी सजीव कथासृष्टी निर्माण करते.

विलेपार्ले, १२–७–८५

(लक्ष्मणरावांच्या '**मोहर**' या कथासंग्रहाच्या प्रकाशकाचे मनोगत, त्या संग्रहातून सा

द्वैतातले अद्वैत

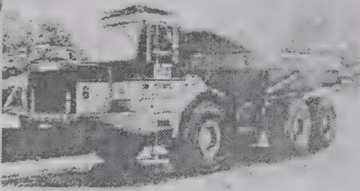
पत्नी समवेत...

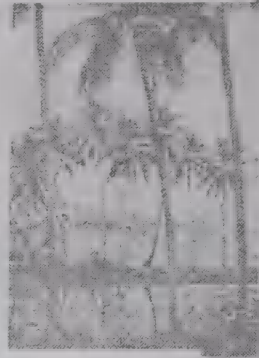
('लक्षदा', दिवाळी १९८६च्या सौजन्याने.)

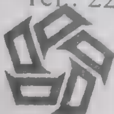
" लक्ष्मणरावांनी मराठी कथा अधिक तंत्रबध्द केली. आनातॉल फ्रांस, मॉंपासा, इ. फ्रेंच कथाकारांनी पाश्चात्य कथेच्या बाबतीत जे काम केले ते लक्ष्मणरावांनी मराठी कथेच्या बाबतीत केले. "

- बा. द. सातोस्कर

DEMPO

ISO 14001
DNV

एका पत्राचा अवशेष

लेखक : अज्ञात. (पोर्तुगीज ? / फ्रेंच?) अनुवादक : लक्ष्मणराव सरदेसाई

कोणताच मनुष्य त्याच्या नोकराला मोठा वाटत नाही. स्त्रियांसंबंधीहि हेंच म्हणता येईल. ष कितीहि मोठे झाले तरी त्यांच्या बायकोंना तसे ते दिसत नाहींत. काही माणसं जन्मत: स्वभावत:च मोठी असतात असे म्हणतात. पण तो नुसता भ्रम आहे.

पुरूष कवि झाला किंवा गांवढळ झाला तरी तो पुरूषच. आमचा दुबळेपणा प्रभावी ठरून म्ही त्यांच्या स्वाधीन झालों. तर पुरूषांत केवळ साशंकी वृत्ति तेवढीच शिल्लक राहते. जें यत्व आम्ही त्यांच्यात कल्पिता व पाहतो तें विरून जाते अन् तेथे हल्की क्षुद्र अशी पार्थिव तेवढी उरते.

ग्रीक पुरांणांत वर्णन केलेल्या देवता कामविदीत होऊन पृथ्वीवर उतरत तेव्हा आपलं यत्व त्या स्वर्गांत ठेवीत आणि मानवी स्त्रियांच्या शोधात हिंडत. स्वर्गातील हे देव मविव्हल होऊन आपल्या पसरलेल्या बाहुंनी वनदेवतांच्या मागं धांवत किंवा मळयांतून कापणाऱ्या ग्रामकन्यांना त्रास देत. त्यांना त्या तशा स्थितींत पाहून ते देव आहेत असं ालाही वाटलं नसतं. आकाशांत राहून वादळी ढगांना ते एकत्र आणीत, जमिनीवर चा सडा घालीत किंवा पिवळया रंगाचे सिंह आपल्या रथांना जुंपून त्यांत बसत आणि पल्या हातांतील दंड हलवून मोठमोठे चमत्कार घडून आणीत, पण तेच देव जमिनीवर रत तेव्हा ते सर्वसाधारण मनुष्यांप्रमाणे वागत.

मला सध्या एक प्रकारचा बौद्धिक रोग जडलेला आहे. आर्नाल्दवर तुझं प्रेम आहे अन दिव्य आहे, उच्च आहे असं तू म्हणतेस. आर्नाल्द श्रेष्ठ कवि व वादक आहे. त्यांची रांशी वागण्याची पद्धति नमुनेदार आहे. त्याचा गळा तर स्त्रियांच्या गळ्यापेक्षाहि गोड हे. दांभिकपणाचा अजून त्याला स्पर्श झालेला दिसत नाहीं. आपल्या कविता तो अतिशय रपणे म्हणून दाखवतो आणि साध्या सोप्या भाषेंत तो जगद्विख्यात वादकाच्या कृतीचें ष्टीकरण करतो. हे सगळं मला माहीत आहे. पण तुझं प्रेम जर खरोखरच दिव्य आहे णि आर्नाल्दच्या दिव्य गुणांवर आधारलेले आहें तर माझी तुला अशी सूचना आहे कीं, या प्रेमातच तू रममाण होऊन राहिलेलं बरं. दुरूनच तू त्याच्या प्रेमाकडे पाहत रहा. तिशय नाजूक पण सुगंधी अशा फुलांच्या बाबतींत आपण काय करतों ? आपण त्याचा

सुवास तेवढा घेतों. अधिक सुवास घेण्याच्या इच्छेनं आपण तें फुल हातात घेतलं त स्पर्शाच्या केवळ उष्णतेनं ते कोमेजू लागतं अन त्याचा मधुर गंध नष्ट होतो.

तुला आठवतं का ? एक दिवस तू आमच्याकडे ज्यस्मीन अत्तराचे थेंब प्याली सुंदर सुवास घेऊनच तुला ती विचित्र इच्छा झाली. पण तें अत्तर तुला कसं काय ? स्पिरीटचें थेंब तोंडात टाकल्याप्रमाणं तुला झालं.

माझ्या उच्छृंखल मुलीनं थोड्या दिवसापूर्वी मला एक नमुनेदार व उत्कृष्ठ धडा त्याचा तुला या स्थितींत उपयोग होण्यासारखा आहे. आम्ही दाघेही बागेत फि येलीईस पुढं चालत होती अन् मी एक पत्र वाचण्यांत गुंतून गेल्यामुळं मागं रा अकस्मात, मुलीन एक आरोळी ठोकली. मी धावतच तिच्याकडे गेलें. येलीईस झाली होती. तिने आपला उजवा पंजा उघडून मला बोटांनी चिरडून टाकलेलं दाखवलं अन ती म्हणाली, "अतिशय सुंदर सुवास दळवळू लागला म्हणून मी तें फु घेतलं. अन तें चिरडलं तर त्यांतून अधिक सुदर सुवास येईल म्हणून मी तें बोटांनी टाकलें. त्याबरोबर त्या फुलाचं रूप गेलं, सुवास गेला अन ही घाण तेवढी माझ्या राहिली." हे ऐकून मी तिला म्हटलें, "येली ! सुवास हाच त्या फुलाचा प्राण हो काढून घेतलास. आतां त्या फुलांत कांय आहे !"

प्रेम, हें त्या फुलातील सुवासाप्रमाणंच असतें सुवास टिकावा असं ज्याला वाट त्यानं फुलाला स्पर्श देखील करतां कामा नये. येलीईसनें जे केलं तेंच तू करू पाहत तुझा आर्नाल्द नेहमीच आदरणीय वाटावा, त्याच्याबद्दल तुझी भावना नेहमीच उ अशी रहावी अशी तुझी इच्छा असेल तर तूं त्याच्यावर केवळ मनानंच प्रेम कराय त्याच्या जवळ जाऊं नकोस. ज्या दिवशी तू त्याच्या बाहुपाशांत जाशील त्या दिव स्वप्नसृष्टी नष्ट होईल. अन् आपण ज्याला उच्च, श्रेष्ठ, दिव्य मानलं तो आपला प्रिय साधारण मनुष्य आहे अन आपल्या नोकरांपेक्षा किंवा बागवानापेक्षा तो वेगळा न तुला दिसून येईल.

माझ्या बालपणच्या एका मैत्रिणीचं एका कवीवर प्रेम जडलं. तुझ्या प्रमाणंच ती होती. त्या कवीच्या भावगीताचं एक पुस्तक आम्ही आंब्याच्या झाडाच्या सावलींत ब गाळीत वाचलं होतं अन् त्या कवितांनीच ती वेडी झाली होती.

तिचा नवरा नाविक खात्यांत एक मोठा अधिकारी होता. त्याच्यावर तिचं ख होतं. एकदा त्याला कांहीं महिन्याच्या सफरीवर दूर जावं लागलं अन माझी मैत्रि

ली. त्या एकटेपणांत तिच्या प्रेमानं पुन्हा उचल खाल्ली. त्या कवींच्या भावगीतांची ती सरात्र पारायणं करूं लागली अन तिच्या दुर्दैवानं माझ्याकडें त्या दोघांची गाठ पडली. च्या भेटीसाठी ती अगदी आतूर झाली होती. त्यामुळें त्या दिवशी तिला कितीतरी आनंद ला. नंतर कवीनं तिचं मन काबीज केलं. माझ्या त्या दुर्दैवी मैत्रिणीनं मला असं सांगितलं , ज्याचा गौरव सगळीं वर्तमानपत्रें मुक्त कंठानं करीत होती अन ज्याची किर्ति सर्वत्र रली होती त्या श्रेष्ठ, थोर कलावंताला आपण हलकी, वाईट दिसेन म्हणून आपल्याला सरात्र यातना होत आहेत ! आपल्या प्रियकराचं निवासस्थान कसं असावं हे तिनं च्याच 'स्मृति' या नावाच्या कवितेंतील एका वर्णनावरून मानाशींच ठरवलं होतं. आपल्या उत्कृष्ठ शोकगीतांत त्यानं आपल्या एकांतवासाचं सुंदर वर्णन केलं होतं. तेथे गूढ तता वास करीत होती, वृक्षलतांच्या पर्णानीं ते स्थल आच्छादून टाकलं होतं, आसपास याचं स्वच्छ पाणी, मर्मर ध्वनी करीत वहात होतं, आसपासच्या झाडींत पक्षी गात होते व टीं बांधीत होते. अशा नितांत स्थळी एका भव्य व उंच मेजाशीं तो बसला आहे अन ादा देव ज्या सहजतेनं जगत् निर्माण करीत असेल त्या सहजतेनं तो अमर काव्याचे चरण हित आहे. अशी सुखद कल्पना करून माझी मैत्रिण दिवस काढीत होती.

माझी एकांतात भेट झाली तर आपण त्याच्याशीं कशी बोलणार ही तिला चिंता लागून हेली होती. ज्याच्या मुखांतून दिव्य गीतें प्रत्यही स्त्रवत आहेत अशा अलौकिक कलाकाराशीं गूज करायला आपल्यापाशीं जी भाषा आहे ती किती बेढब, अपुरी आहे. अन जे त्याचे आकाशांतील तारका किंवा स्वर्गीय परी पाहून सुखावतात व दमतात त्या नेत्रांना पल्याच देहाचं दर्शन आपण कसं घडवूं ? त्याच्या मुखाचं चुंबन आपण कसं घेऊं शकूं त्याचं सगळं काही अलौकिक आहे अन आपण तर क्षुद्र माणसांप्रमाणं वागणारी ! त्याला पण अपात्रच नाही कां ? अशा विवंचनेंत ती पडली होती ! शेवटी आपल्या प्रियकाराच्या वासस्थानाकडे ती कापतच गेली. जणूं अर्धमेली झाली होती, पण आपण क्षुद्र म्हणून ती जली नव्हती तर आपण एक वामकृत्य करायला जात आहोत या जाणीवेमुळंच ती लाजली ती.

तिनं त्याच्या आश्रमांत प्रवेश केला तेव्हां ती पांढरी फटफटीत पडली होती अन तिचे नपाय थंडगार झाले होते. त्या महाकवीनं एक चुंबन देऊन तिचं स्वागत केलं. नंतर ज्या र्चीत तासांचे तास बसून तो अमर कविता करीत असे त्या खुर्चीत त्यानं तिला बसवलं. सं सभोवती नजर फेंकली. घाणेरड्या भिंती, टाकाऊ फर्निचर, जेथेतेथे धुरळा व अव्यवस्था,

अंधकाराचे साम्राज्य. असं दृश्य पाहून तिचा जीव कासाविस झाला. आणि त्या
त्याने शेवटीं तिच्याशी जे तुच्छतेचं, अडाणीपणाचं, पाशवी वर्तन केलं तें पा
सुखस्वप्न विरून गेलं अन मोठ्या दु:खानं रडत रडत व त्याचा तिरस्कार करीत
परत आली !

केवळ एक पुरूष एवढ्याच दृष्टीनं जर तूं आर्नाल्दवर प्रेम करीत असशील
इच्छेप्रमाणे तूं वाग. त्या बाबतींत मी तुला उपदेश करूं इच्छीत नाही. पण आ
असलेल्या आत्म्यावर, त्याच्या व्यक्तित्त्वावर तूं अनुरक्त झाली असशील तर तूं त
घेण्याचं टाळलेलं बरं. कारण असं न केलंस तर नंतर तुझी निराशा होईल.

तूं दुहेरी पाप करायला प्रवृत्त झाली आहेस. एक व्यभिचाराचं अन दुस
बाळगलेलं आदर्श प्रेम नष्ठ करण्याचं. शक्य असलं तर ही पापं करण्याचं तूं टा
!

आणखी एक उदाहरण मी तुला देत आहे. एकदां, एका गांवांत एका इसम
बातमी आणली की, एका गुहेंत एक पाषाणी मूर्ति असून तिच्या नेत्रांतून अश्रुधा
आहेत. हा एक दैवी चमत्कार आहे असंच सगळ्यांना वाटलं. लवकरच हे वृत्त आ
गांवांत पसरलें आणि शेकडो आजारी लोक तेथें जमा झालें. अंध, लुळे, पांगळे,
क्षयी, अशा नानातऱ्हेच्या रोग्यांची तेथे दाटी झाली. अंधानी ते पाणी भक्तिभावानें
घातलें, त्वचारोग झालेल्यांनी तें तीर्थ अंगाला सारवलें, मुक्या इसमांनी तें तोंडात
यापैकी बऱ्याच इसमांना गुण आला आणि त्या अज्ञात देवतेला भेटीदाखल ठेवलेल्या
तेथील एका पुजाऱ्याकडे ढीग पडला.

एकदा एक रोगी तेथे रात्रीचा पोंचला. आजाराने तो इतका हैराण झाला ह
सकाळ होईपर्यंत वाट पहात रहाण्याइतका त्याला धीर नव्हता. रात्रीच्या वेळीच तो त
शिरला. तेथे मेणबत्त्या व दिवे पेटत होते व खाली जमिनीवर सावली पसरली होती. उ
साष्टांग दंडवत घालून तो देवतेची आराधना करूं लागला. इतक्यात दुसऱ्या बाजूने
व्यक्ति आली. तिने त्या मूर्तीचे मस्तक काढून घेतलें. मानेच्या जागी एक नळी
आणि फिरून तेथे मस्तक जोडलें. त्याबरोबर त्या मूर्तीच्या नेत्रांतून अश्रुप्रवाह सुरू झ
लबाडी त्या भक्ताच्या लक्षांत आली तेव्हा तो धांवतच गांवांत आला आणि त्या
लोकांना वरील प्रकार सांगितला. दुसऱ्या दिवशीं सकाळी गांवचे सगळे रहिवाशी आर
करींत तेथें गोळा झालें. त्यांनी त्या मुर्तीच्या मस्तकाचें निरीक्षण केलें. आणि त्यांन

ते की तिच्या मस्तकापर्यंत एक नलिका आणलेली असून तिंतून पाणी येण्याची व्यवस्था नी आहे ही वस्तुस्थिती कळून येताच लोकांना अतिशय दु:ख झालें व अपराधी इसमास करण्याच्या इराद्याने ते तेथून निघाले !

या गांवकऱ्यांत एक म्हातारा होता. तो आपली दाढी हलवीत, व कांपत कांपत म्हणाला, भक्त अवेळी या गुहेत कशाला आला.? त्या तीर्थानच आम्ही कितीतरी इसम बरे झालो ठेपांगळे चालू लागले. मला तर थोडं थोडं दिसू लागलं. ज्यानं ही लबाडी पाहीली अन झाला सांगितली त्याचा सत्यानाश होवो ! माझं शेत, माझं घर, माझी नातवंडे उघड्या यांनी पाहून घेण्याची कोणती इच्छा होती ! पण ती आशा आतां समूळ नष्ट झाली. ती मुर्ति किंवा तिचे अश्रु आमचे रोग बरे करीत नव्हते. आमची श्रद्धाच आम्हाला गी पडत होती ती श्रद्धाच त्या दुष्टानें नष्ट करून टाकली.! आता कसले चमत्कार ल !"

हाताऱ्याचे हे उद्‌गार ऐकून सगळ्यांनी त्या भक्ताला शिव्या शाप देण्याला सुरूवात लबाडी करणारा पोंगा, स्वार्थी पुजारी बाजूलाच राहिला आणि भ्रमनिरास करणारा तो च रोषाला पात्र ठरला !

ुझ्या प्रेमाबद्दल तू फार खबरदारी घेतली पाहिजेस. ज्याच्या भोंवती तू स्वप्नसृष्टी रचित स त्याचं दुसरं होणारं दर्शन तुला घडलें तेवढे पुरे आहे. त्याच्याजवळ जाशील तर सत्य तुझी फार निराशा होईल. पाषाणी मूर्तीचे अश्रु लोकांना तारक झाले. पण ते लोक नांत होते तोपर्यंत ! त्यांना सत्य कळलं आणि लगेच सगळा चमत्कार, सगळं दैवी रण विरून गेलं ! तसं तुझ्या प्रियकराचं होऊं नये असं तुला वाटत असल्यास माझ्या शाप्रमाणे वाग."

....

पत्राचा यापुढील भाग नष्ट झाला होता.

ल्पित '**फिरंगी द्राक्षे**' या अनुवादित कथासंग्रहाकरिता अनुवादित केलेली अप्रकाशित)

टीप : शुद्धलेखन मुळाबरहुकूम.

इंद्रियभोगांना दिव्यत्व देण्याची ताकद आपल्याला कला देते."

– लक्ष्मणराव सरदेसाई

मोरया हाकेला पावला !

(सम्पूर्ण गोष्ट. लेखिका : सौ. सुंदराबाई सरदेसाई, स

शेजारच्या भिवरीच्या घराकडे गेलेली पार्वती जरा फणकाऱ्यानेंच आपल्या शिरली व एका कोंपऱ्यांत बसून विडीचे झुरके मारीत असलेल्या आपल्या नवऱ्याल म्हणाली, "चवथीला अवघे तीन दिवस राहिलेत. आणि घरांत तर कांहीच सामा तांदूळ, तेल वगैरे आणले पाहिजे. याकरितां निदान पाच सात रूपये तरी लागत नुकतीच भिवरीच्याकडे जाऊन आलें. तेथे तिच्या धन्यानें तांदळाचा एक गोण चवथीकरितां दुसरें पुष्कळ सामान आणलेलें दिसलें. आमच्या घरात मात्र सदैव र तर अगदी निश्चिंत अहां."

सायंकाळच्या उन्हांत समुद्राचा हलता पृष्ठभाग कांचेप्रमाणे चकाकत होता. काण किनाऱ्यावरील शुभ्र रेवेंत कोळ्यांची पोरें स्वैर खेळत होती. मांजरी ज्या प्रेमानें पिलांना चाटीत बसते, त्या प्रेमानें व हळुवारपणें शांत समुद्र लाटांच्या जीभ किनाऱ्याची मधुर पाठ चाटीत होता.

अंगाला आळेपिळे देत शिदूने म्हटले, "मग मी काय करावें असें तुझें म्हणणें?

"जाळे घेऊन समुद्रांत आज रात्री लांबवर जावायाचें (जावयाचे) व पुष्कळ मारून आणून विकायची. मासळी चांगली पडली तर आठ दहा रुपये सहज मि तेवढ्यानें आमची चवथ चांगली साजरी होईल."

बायकोचे हे शब्द ऐकतांच शिदूला किंचित वाईट वाटलें. सगळी रात्र समुद्रात उघ काढावी लागणार या कल्पनेने त्याच्या आळशी जीवाला त्रास झाला. कोळी वाड्याव लोक सुसंपन्न होते. कारण प्रत्येक कोळी दररोज समुद्रांत खपून भरपूर मासळी असे. शिदू मात्र बहुतेक दिवस निजून राही किवा गप्पा मारीत बसे. घरांत संपल्यामुळें पार्वतीचे जेव्हा फारच टुमणें लागे तेव्हां तो जाळी खांद्यावर टाकून मोठ्या बाहेर पडे. तसें म्हटलें तर तो फार धाडसी होता. पण आळशी व कामचुकारू स्वभ तो अजून दरिद्रीच राहिला होता.

आतांही त्यानें बायकोला कांही तरी सबब सांगितली असती. परंतु चतुर्थी जवळ असल्यानें पैसे मिळविल्या खेरीज गत्यंतर नव्हतें. म्हणून त्याने बायकोला म्हटलें,

"तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें आज रात्री समुद्रावर जाईन. बरोबर धाकट्या गोपुलाही सुकाणू धरण्याला तो उपयोगी पडेल"

रात्रीचे बारा वाजल्यानंतर शिदूने मोठें जाळें व एक वल्हें घेतलें व गोपूला बरोबर

सळी आणण्यास निघाला.

किनाऱ्यावर येऊन त्यानें आपली होडी पाण्यांत लोटली. गोपू सुकाणूं धरण्याकरितां रच्या फळीवर बसला व शिदू वल्हें मारण्याकरिता मधल्या फळीवर बसला. त्याने त दूरवर नजर टांकली. समुद्र अजून शांत होता. पाऊस पडत नसला तरी आकाश रंगाच्या ढगांनी व्यप्त झालें होते.

दूच्या मनांत क्षणभरच विचार आला. "समुद्रांत वादळ झालें तर आपली स्थिति काय ?" या नेभळट विचाराला थारा न देण्याकरितांचा कीं काय त्याने जोराने डोके हलविलें राने वल्हें मारण्यास सुरवात केली; वल्हें वरखालीं होत होडी सरसर चालूं लागली.

त्रीचे तीन वाजल्यानंतर पार्वती अकस्मात् जागी झाली. बाहेर जोराचा पाऊस पडत आकाशांत गडगडाट सुरू असून वीजा चकमत होत्या. खवळलेल्या समुद्राचें भयंकर गें चालू होतें. सोसाट्याच्या वाऱ्यामुळें आसपासचे माड उन्मळून पडतात कीं काय असें

र्वतीच्या हृदयांत धस्स झालें. शिदू व गोपू आता कसचे परततात असें वाटून ती ढसा डूं लागली. नवऱ्याला आग्रह करून, समुंद्रावर आपणच पाठविलें तेव्हा त्यांच्या मृत्यूला च कारण असें मनात आणून तिने आक्रोश केला. परंतु चवथ चांगल्यारीतीनं साजरी यावी म्हणून ते समुद्रांत गेले असल्यामुळें त्यांचा भार गणपतीवर पडत नाही काय ? विचार तिच्या मनांत आला व तिला धीर आला.

नें दिवा पेटविला व आदल्या वर्षी भोंतीला चिकटविलेले गौरीचं चित्र होतें, त्याच्यापुढे सांस्टांग नमस्कार घातला. आणि आपला नवरा व मुलगा त्या वादळांतून सुखरूपणे रूपपणे) घरी परत यावें म्हणून तिने गौरीची प्रार्थना केली व गणपतीची करूणा भाकली. दिशा फांकतांच, अस्वस्थ चित्तानें झोपडीचें दार उघडून ती बाहेर आली. समुद्र शांत दिसत होता. आभाळ स्वच्छ झालें होते. धडधडत्या हृदयाने ती समुद्रकिनाऱ्यावर आली व समुद्रांत लांबवर तिनें आपली करूणा (करूण) नजर फेकली.

किनाऱ्यावरील वाळूंत एक होडी उलटून पडली होती. ती होडी आपल्या नवऱ्याची ना अशी भयंकर कल्पना तिच्या मनांत आली. त्यासरशीं तिने एक किंकाळी मारली तच ती त्या फुटक्या होडीजवळ गेली. पण होडी पाहून तिचें समाधान झालें कारण ती यांची नव्हती.

थोड्या वेळानें समुद्रांतून एक होडी किनाऱ्याकडे येत असलेली तिला दिसली. तिने मनांत म्हटलें "देवा, गजानना या होडीत जर ते आले तर तुझी पूजा यंदा पाच

दिवस करीन"

होडी किनाऱ्याला लागली व शिदू व गोपू किनाऱ्यावर सुखरूप उतरले. सग मासळींने भरली होती. त्यांना पहातांच पार्वतीनें मान वर करून म्हटलें, "देवा गणर कृपा मोठी म्हणून हे संकटातून परत आले."

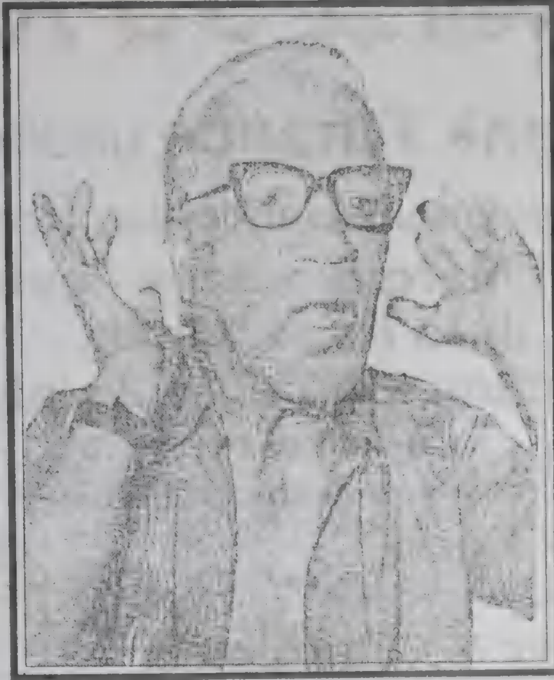
गोपूला हृदयाशी धरून तिनें आनंदाश्रु गाळले. पार्वतीनें पाच दिवस गणपती सांगणे नकोच.

('**स्वयंसेवक**' वर्ष ६ अंक २४, आगष्ट २०,१९३० पृष्ठ क्र. ५ व ८ वरुन स

टीप : शुद्धलेखन मुळाबरहुकूम ठेवलेले आहे.

स्मरणगंध

गतकाळच्या आठवणीना उजाळा देताना...

(दै. ' गोमंतक 'च्या कुडचडे साहित्य संमेलन विशेषांकावरून साभार.)

" जे मराठीन आमकां संकटांवेळार धीर दिला आनी आधार दिला, आमच्या सांस्कृतिक पिंडाक पोसवण दिल्या तीच आमकां ना करपाक मुखार सरतली, आपणाच्यान हें सोसूंक जावचें ना; अशें म्हणून महाराष्ट्रावादाआड झुजपाक ते फुरफुरून आयिल्ले. भाराची कुड आशिल्ली तांगेली. "

–रवीन्द्र केळेकर.

भाराची कूड

– रवीन्द्र केळेकार

'ओपिनियन पोल' हाडपाक आनी जिखपाक कोण वावुरिल्लो ? एकलो म्हणटा, ूण. दुसरो म्हणटा, आपूण. आपले सोडून दुसऱ्या कोणाचेंच नांव घेना कोणूच. पां. पुं. डकारांनी कांयच करूंक नाशिल्लें ? शंकर भांडारी कितें न्हिदून राविल्लो ? नांवूय घेनात ा हांचें ! मागीर, लक्ष्मणरावांचें कित्याक घेतले ? दुसऱ्यांक कडेक धुकलून आपणांक र काडपाचें लक्ष्मणरावांच्या सभावांतूच नाशिल्लें. इतले ल्हान ते निखालस नाशिल्ले. पीनियन पोल' हाडपांत आनी तो जिखपांत तांगेलेय योगदान आशिल्लें आनी तें कोणाच ा उणें नाशिल्लें. महाराष्ट्रवाद म्हणिना फुडें ते कशे उसळताले, कसो वाद घालताले आनी डटाले ते हांवे पळेल्यात.

लक्ष्मणराव मराठी भाशेचे एक निस्सीम भक्त. तशे हे भाशेतले नांवलोकीक जोडिल्ले व्हड कथाकार. मराठी भाशेची तांणी सुमार चार साडेचार दसकां एकनिश्टेन सेवा ली तिचो उपेग भारताच्या नकाशावेलें गोंयचें नांव निशाण लेगीत पुसून उडोवपाक राष्ट्रवादी मुखार सरिल्ले तांणी पळेलें तेन्ना ते उसळले. जे मराठीन आमका संकटावेळार आनी आधार दिला, आमच्या सांस्कृतीक पिंडाक पोसवण दिल्या तीच आमकां ना पाक मुखार सरतली, आपणाच्यान हें सोसूंक जावचें ना, अशें म्हणून महाराष्ट्रवाद्यांआड पाक ते फुरफुरून आयिल्ले. भाराची कूड आशिल्ली तांगेली.

ते मुस्तींत गोंयकारां मजगती. दोन तरांचे मराठीवादी आशिल्ले. मराठी आमची वय–भास म्हण गोंय महाराष्ट्रांत घालूंक जाय म्हणपी एके तरेचे. तर मराठी आमची वयभास आसली तरूय गोंय वेगळें उरूंक जाय म्हणपी दुसरे तरेचे. शांबाराव सरदेसाय, ीबाब सरदेसाय, यशवंतबाब तळावलीकार, पुरशेबाब केणी, वामनबाब कुंडयकार हांचे केले ह्या दुसऱ्या पंगडांत आशिल्ले. लक्ष्मणरावांच्या 'जगांत'ले लोक हे. ह्याच जगांत ते नाचे व्हड जाल्ले. ते तांगेल्या घरा वचून तांकां मेळटाले आनी विचारताले, 'खंयच्या ाचो आधार घेवन तुमी गोंय वेगळें दवरूंक जाय म्हणटात? फाटल्या साडेचार शतमानाच्या हासातचो ? गोंयचे सुटके वांगडाच तो सोपला. गोंय वेगळें वरपाक तुमकां भाशेचोच ार घेवचो पडटलो. कोंकणी आयज भास 'जाल्ली' नासत. पुणून ती भास जावपाचे रून वाटचाल करपाक लागल्या. ती मुखार वता. वाढटा ती म्हाका स्पश्ट दिश्टी पडटा.

तिचोच आधार तुमकां घेवचो पडटलो. तिचे वाडीक आडखळ हाडू नाकात....'

तांकां हे समजाव सांगतना कितल्या किंवाट्यान ते वाद घालताले ते हांवें प
हांचे मजगतच्या खूबशा जाणांक तांणी आमचे वटेन हाडल्यात.

लक्ष्मणरावांनी ह्या विशयाचेर ते भस्मींत कितलेशे लेख मराठींत बरयल्यात. कित
सभांनी ते उलयल्यात. आनी जितल्यो रॅली काडल्यो तितल्याय रॅलींनी तांणी वाटो
काँग्रेस आनी यु. गो, दोनूय पंगडातल्या वावुरप्यानी मडगावां एक 'ऍण्टी मर्जर क
घेतिल्लें. ह्या कन्वेन्शनांत तांणी पोटतिडकेन वाटो घेतला. 'कौंसिल ऑफ ऍक्श
सत्याग्रहांत पयल्याच दिसा पयलीच 'बॅच' तांच्या नेतृत्वान भायर सरल्या. पोलीस
मोडून तिणे अटक करून घेतल्या आनी बंदखण भोगल्या.

लक्ष्मणराव आपणाली दवंडी पिटी नाशिल्ले म्हूण तांचें नांवूच घेवप ना हीं पड
जातलीं आमचीं.

✦ ✦ ✦

भौ. रवीन्द्रबाब केळेकार आनी तांची घरकान्न गोदूबाय हांच्या सांगातान

(भौ. रवीन्द्रबाब केळेकार हांच्या बरेपणान.)

जिवितांतलें पांचवेपण सांबाळून जियेल्ले लक्ष्मणराव

– नागेश करमली

लक्ष्मणराव सरदेसायांक हांव पयलेच फावट मेळ्ळों तो गोयं मुक्त जातकीर. तेपयलीं यकून आनी तांची बरपावळ, चडकरून कथा वाचून तांची वळख मेळिल्ली तितलीच. गोंय त जातकीर, आतां गोंयांत वचूनच थंय काम करप, नवें गोंय घडोवपाच्या वावरांत कार जावप ह्या हावेसान जे कांय जाण मुंबय बी सोडून गोंयात आयले तातूंतले एक णराव. ते मुखेलपणान एक साहित्यकार आसले तरी गोंयचे मुक्ती चळवळींत सक्रीयपणान । घेतिल्ल्यान तांच्यात एक राजकारणीय आसलो. गोंयात येवन तांणी विलिनीकरणविरोधी वळींत मुखेलपणान भाग घेतलो. म्हाका याद जाता ते प्रमाण, १९६७त ओपीनियन पोल चे पयलीं गोंयात जी विलिनीकरण विरोधी आघाडी घडिल्ली तिचे ते एक फुडारी आसलें. , मुक्त गोंयात सुटकेनंतर, भास आनी धर्म तशेंच जातींच्या नांवान जी विचित्र राजकीय ीकरणा निर्माण जालीं तातूंत लक्ष्मणरावांसारक्या साहित्यिक पिंडाच्या सरळमार्गी मनशाक ोवन घेवप निखालस जमलें ना. आनी ते राजकारणापासून कुशीन सरले. ते उप्रांत एक हित्यकार म्हणूनच ते जियेले आनी वावुरलें. साहित्यकार म्हणून तांची नामना आशिल्लीच. ाटकीच ते खातीर तांका नव्यान कांय करचे पडलें ना. गोंयात वेगवेगळ्या सुवातांनी तिका करून ते बरयत रावले. हे रावतिकेंतली तांची चड आवडीची सुवात म्हळ्यांर ंग. वेलंगचे सुटकेझुजारी स. पांडुरंग शाबा कामत हे तांचे लागींचे इश्ट. ताणींच णरावांक थंय रावपाक सुवात दिल्ली. लक्ष्मणरावांक वेलींग आवडपाचे आनीक एक ण म्हळ्यार थंय पिरवोळा रवींद्रबाब केळेकरांचें घर लागींच. थंय यो वच करपाकय तांका ाक पडटाले. 'कथाशिल्प' हे कोंकणी कथाकारांवयले पुस्तक, लक्ष्मणरावांनी वेलगां बरोवन डलें.

लक्ष्मणराव मदें मदें पणजे येताले. तेन्ना तांचो धाकलो पूत प्रा. शशिकांत लक्ष्मीच्या देवळाफाटल्यान एका घरांत रावतालो. लक्ष्मणराव पणजे येतकीर चड करून रूच रावताले. व्हडलो पूत मनोहरराय पणजेलागी ते उप्रांत रावंक आयलो. ते भायर तांचे ीकय कांय इश्ट आसले. तांगेरय केन्ना ते पावताले. लक्ष्मणराव आनी म्हजी भेट चडशी ंतच जाताली. मेळ्ळे म्हण्टकीच कोंकणीतल्या नव्या नव्या बरोवप्यांची वासपूस करप, कितें बरयलां कांय म्हूण विचारून घेवप, आपणाल्या लेखनाच्या संकल्पांविशीं सांगप, ल्योच गजाली जाताल्यो. हो गजालीचो अड्डो, चड करून प्रभाकर भिडेल्या 'राजहंस' जमतालो. लक्ष्मणरावांल्यो आनी म्हज्यो गजाली भोव करून म्हगेल्या आनी तांगेल्या

कवितांविशींच आसताल्यो. लक्ष्मणराव हे नामनेचे कथाकार. पूण जाण्टे पिरायेर ते बरोवंक लागिल्ले. आनी त्यो कविता कसल्यो ? जाण्टे पिरायेर लेगीत लक्ष्म जिवितांतलें पांचवेपण सांबाळून दवरिल्लें ताची गवाय दिवपी.

लक्ष्मणराव पणजे आयिल्लेकडेन एक दीस म्हाका म्हणूंक लागले, म्हाक कविता थंडपणान आयकूंक जाय. हांवें म्हळे, केन्ना ? लक्ष्मणराव म्हणूंक लाग जाल्यार आज. हांव पणजे मळ्यांत ल्हानशे सुवातेंत रावतालो थंय ते दिसा लक्ष्मणराव आयले. आनी कवितांची मैफल सुरू जाली. हांव कविता वाचून दाखयत लक्ष्मणराव तांका आवडिल्ल्या उतरांक, ओळींक मेकळेपणान दाद दिता. ती उतरां, त परतून वाचून घेता अशे लागी लागी मध्यानरात सरून गेली तरी चल्ले. लक्ष्मरावान म्हळें, तुज्यों कविता ह्यो तुज्योच. तांचे वेगळेपण रोखडेच नदरेन भरता. तुजे क उतरां केन्ना केन्ना इंगळ्यासारकी धगधगत फुलून येतात.

ते राती लक्ष्मणरावांनी म्हजे कवितेची जी तुस्त – तोखणाय केली. तशी तोखणाय अजून म्हज्या वांट्याक येवंक ना अशे म्हळ्यार अतिताय जायतशें दिस

डॉ. राम मनोहर लोहिया हांचे वांगडा.....

('लक्षदा', दिवाळी १९८६च्या बरप

लक्ष्मणराव सरदेसाय : कांय यादी

– माधव बोरकार

लक्ष्मणराव सरदेसाय म्हज्या बापायचे प्रोफेसोर जाल्यात. हांवें हे नांव म्हज्या बापाकडल्यान च फावट आयकलें. तो तेन्ना आल्मेद कुलेजीत शिकतालो. एक शिकवपी म्हूण णराव कशें आशिल्ले ताचें वर्णन म्हजो बापूय करतालो आनी आयज ऐशीं वर्सां जायत ली तरी त्यांच्या शिकोवपाची याद काडटा. आतां वर्स खयचें तांची याद जायना. पूण बाबाक कसलेंतरी व्हड इनाम मिळील्लें आनी ते निमीतान तांचो सत्कार पणजे utuite Menezes Braganza त जाल्लों. बापूय म्हाका त्या सत्काराक घेवन गेल्लो. सत्कार सुवाळयाक लक्ष्मणराव एक उलोवपी आशिल्ले. बापायन म्हाका तांचेकडेन बोट वन म्हळें, 'हो पळय, प्रोफेसर लक्ष्मणराव.' त्या प्रसंगार ते कितें उलयल्ले ताची माका आसा. कवीक स्पूर्त कशी मेळटा ते संबंदान ते सांगताले. "कवी आपले भोंवतणी त आसता. साद्या गजालींतल्यान ताका कवितेखातीर विशय मेळटा. दर्याचीं ल्हारां, ांत उडपी सवणीं ताका स्पूर्त दिता." मागीर ताणी बाकी बाबाल्यो कांय कविता रूपांत वाचून दाखयल्ल्यो.

लक्ष्मणराव आनी म्हजी पयली भेट २९ डिसेंबर १९६८ हे तारखेक जाली ताची नोंद कडेन आसा. पणजे कोंकणी भाशा मंडळाचो फांटो आशिल्लो. सिने नॅशनलाच्या कार. थंय म्हजें' आत्र्या पैऱ्यान वचप आशिल्लें. थंय ते आय आयिल्लें तेन्ना आंतोन दाद मोरायश हाणी म्हजी वळख करून दिली. त्याच अदमासाक तांचो 'सागराच्या लाटा' कथासंग्रह म्हाका वाचूंक मेळिल्लो. आनी म्हाका तो संग्रह आवडिल्लो.

आमी पणजे आल्तीन्हार Electricity Dept. च्ये वसाहतीत रावतालीं. थंय इस्लूरकार इंजिनियर रावतालें. लक्ष्मणराव आनी इस्लूरकार कुटूंबाची वळख आशिल्ली. १९७१ च्या जुलै म्हैन्यात ते तांगेर काय म्हैने आशिल्ले. दिवाळी अंकाखातीर तांका बरप ाचें आशिल्लें. ह्या दोन तीन म्हैन्यांत ताणी बऱ्योच कथा बरयल्यो. तातूंतल्यो बऱ्योच बरोवन काडल्यो. ते पयली आपल्या हातान बरयतालें. आनी तांचे तें अक्षर ते सोडून ीक कोणाक वाचपाक येवपाचें न्हय अशें. केन्ना केन्ना कथेचो निखटो सांगाडोच तालो. मागीर dictation दितना ते अखबी कथा उबी करताले. ते फुलस्केप कागद ाच वापरीत नाशिल्ले. फुलस्केपीचीं दोन अर्दां करून बरोवप तांका मानवतालें. कितेय ल्यार सबंद फुलस्केप परत बरोवची पडना अशें ते म्हणटाले. तांची एक कथा म्हाका ूय याद जाता.ती कथा म्हळयार 'पाझर'. तीचो नायक म्हळयार मनोहरबाब. बरीच

आत्मचरित्रात्मक. आपल्या चल्याविशयीच्यो सगळ्यो भावाना ताणी हे कथेत व्यक म्हजेकडेन ते सबंदान मेकळेपणान उलयल्ले ताची म्हाका याद आसा. तेन्ना हां सतरा वर्सांचो आशिल्लों. पूण ताणीं पिरायेचे अंतर जाणवंक दिले ना. केन्ना आमगेर जेवपाक येतालें. नुस्त्याचे जेवण ते चड रूचीन जेवताले. मारूती गडा घरातले लखबाराव सरदेसाय रावताले. केन्न केन्ना तांगेरूय वचप आसतालें. सकय आयल्यार येतना पिपिरमिटां हाडले बगर रावी नाशिल्ले. एक कथा बरोवन का म्हाका पांच रूपया दिताले. त्या पांच रूपयांचे अप्रूप आशिल्लें. ते भायर तांचे शिकपाक मेळ्ळे ताचें मोल करपाक येवपाचें ना.

ह्यो सुरवेच्यो यादी. १९८४ वर्सा हावं मुंबय आकाशवाणीचेर पावलों. आनी वर्सा लक्ष्मणरावांक काळजाचें दुखणे जालें आनी ते उपचाराखातीर मुंबय आयले. ते राबितो विले पार्ल्याक तांचो चलो शरद आनी चली निर्मला साखरदांडे हांचे कडेन अ ती दोगाय लागी लागी रावताली. तेन्ना तांची ल्हानशीच मुलाखत हांवें साखरदांडेल्य वचून रिर्काड केली. म्हजें बरबर ऑफिसांतले आनीक तीन लोक आशिल्ले. करच्यापयली ताणी आमचो बरो आदरसत्कार केलो. ह्या आदर सत्कारान म्हजे बर भारावन गेले. मुलाखतीचो विशय गोंय मुक्ती चळवळ आशिल्लो. तेन्नाच ता दीर्घमुलाखत घेवपाचें थारायलें. आनी ही मुलाखत घेवपाक अना म्हांबऱ्या शिवाय द म्हाका दिसलेंच ना. इतले मजगतीं ताची मुलाखत मुंबय दूरदर्शनान घेतली. अ अनान. सादारण जानेवारी ८६त एका आयतारा आमी दोगूय तांका मेळ्ळे. आनी उलयले. वेळाची मेर नाशिल्ल्यान तांका जाय तितलें उलोवपाक मेळपाचें. हे मुलाख ताणी एक टिपण केलें.*(काय दिसा फाटी म्हज्या कागदपत्रांच्या फायलींत म्हाका ते* सगळें थारावन हांवें आमच्या डायरेक्टराच्या मंजुरीखातीर proposal धाडून दिले बावडेकर ह्यो आमच्यो डायरेक्टर आमकां उमेद दिवपी. पूण ही मुलाखत रिकॉर्ड योग नाशिल्लो. ४ फेब्रेराक सकाळीं धांक सयजावन फायल म्हजेकडेन आयली. नित्याची प्रोग्राम मिटींग जावन हांव म्हज्या मेजाकडेन पावता म्हणसर शरद सर फोन आयलो आनी लक्ष्मरावाल्या मर्णाची दुखेस्त खबर कळ्ळी.

हांव मुंबय आशिल्ल्यान लक्ष्मणरावांचे अखेरचे यात्रेंत चार पावलां चलपाक मेळ्ळें.....

\+ \+ \+

* हे टीपण याच विशेषांकात '**नियोजित मुलाखतीचे टीपण**' म्हणून प्रकाशित केले

एक होते काका

– रवींद्र रमाकांत म्हार्दोळकर

एके दिवशी म्हार्दोळला देवालयात कोणता तरी उत्सव असावा. माझे एक मित्र त्यासाठी ले. ते बोलता बोलता म्हणाले, 'अरे आपण काकांकडे जाऊ.' माझ्या लक्षात हे 'काका' कोण ाले नाही. तेव्हा त्याने सांगितले की, काका म्हणजे सुप्रसिध्द साहित्यिक श्री. लक्ष्मणराव ाई. ते महालसा अग्रशाळेच्या खोलीत राहतात. गावचा असूनदेखील ही गोष्ट इतके दिवस कळली नाही याची मला खंत वाटली. आम्ही त्यांच्या खोलीवर गेलो. मित्राने माझी आळोख दिली. एवढ्या मोठ्या किर्तीवंत साहित्यिकाशी कसं बोलावं हेच मला कळना. त्यांनी रलेल्या प्रश्नांची चांचरतच उत्तरे दिली. मी त्यांचा वाचक आहे हे कळताच त्यांना आनंद . मलमलच्या सदऱ्याच्या खिशाला हात लावून ते सरसावून बसले आणि आपले काय काय त्य वाचले हे त्यांनी विचारले. मी आठवण करून सांगितले. ते खूष झालेले दिसले. लगेच लुंगी त ते खुर्चीवरून उठले आणि टेबलावरच्या स्टोवकडे जायला निघाले. आम्ही म्हटले, 'रात्र य चहा नको.' तरी त्यांनी आग्रह करून स्वतःच्या हाताने चहा करून तो आम्हाला पाजलाच. पितापिता गोष्टी निघाल्या. ते म्हणाले, 'मी नृसिंह नायक यांचे चरीत्र लिहिण्यासाठी येथे ाम करून आहे. माझे हात कापतात, डोळ्यांनी चांगले दिसतही नाही. तेव्हा मला एखादा नेक पाहिजे. दिवसाकाठी दोन–तीन तासापुरता.' मित्राने माझे नाव पुढे केले. मला नाही गे जमले नाही.

आणि मग दुसऱ्या दिवसापासून माझ्या लेखनिकीला सुरवात झाली. मी दार उघडताच, लो तू , बस.' असं म्हणून ते स्वागत करत. तोंड धुवून चहा टाकत. खायला काही ना काही असेच असे. चहापान झाल्यवर विडी पेटवून तिचा झुरका घेत घेत ते मजकूर सांगायला लागत, ूर सांगताना ते गंभीर होत आणि एकदम मूडमध्ये शिरत. मजकूर सांगता सांगता रंगून ; एवढे की इतर सर्व गोष्टीचा त्यावेळी त्यांना विसरच पडे. परंतु माझी दमछाक होई. ती त येताच परत ते धीमेपणाने त्याच गोष्टी सांगत. चरीत्राचे काम चालू असतानाच संपदकांची ळी अंकासाठी पत्रे येत. मग कथालेखनही होई. कथेतला एकएक प्रसंग ते उलगडताना यचे एखादा चित्रकारच कॅनव्हासवर कुंचल्याच्या फटकाऱ्यासरशी चित्र साकारतोय. त्यांच्या तल्या व्यक्तिरेखा जिवंत वाटत. त्या व्यक्तींचे चित्रण करताना ते जे बारकावे टिपत ते कौतुक यासारखे असत. कधी एखाद्या जुन्या कथेचे परिष्करणही ते करत आणि मग ती जुनी देखील तरणीताठी होऊन जाई. कधी कधी मी परिच्छेदावर परिच्छेद वाचत असे. त्यावेळी ले डोळे अर्धवट मिटून घेऊन ते तंद्रीत जात. मग भानावर येऊन परिच्छेदातील सदर्भाच्या ंगाने ते पुढे सांगायला सुरवात करत. दोन तास लिहिणे झाल्यावर ते कॉटवर लवंडत आणि तर गप्पा करत. आपली कितीतरी बाडे, हस्तलिखिते, कात्रणे, पुस्तके जी ट्रंकांमध्ये खचाखच

भरलेली असत ती उपसून काढून दाखवत. एखाद्या कथेचे स्फुल्लिंग कोठून मिळाले ते कधी कधी बालपणात हरवून जाऊन दुर्भाटच्या आपल्या आजोळच्या घराकडच्या गम सांगत. तर कधी शिक्षणक्षेत्रातील अनुभव, तर कधी स्वातंत्र्या समरातील रोमहर्षक प्रसं करत. त्यांचा हा जीवनपट पाहिल्यानंतर माझ्यासारखे अनेक त्यांना सांगत, ' क आत्मचरित्र लिहावयास हवं ' यावर ते मान हलवत म्हणत, ' हो, तेही करायचंय स्पष्टवक्ता, त्यामुळे कितीतरी लोक दुखावण्याची शक्यता आहे. ' असे ते का म्हणत मात्र मला अद्यापी सुटले नाही. आता तर सुटणारच नाही.

मी लिहितो हे त्यांना ठाऊक होते. कधी मला ते माझ्या कथा कविता घेऊन ब वाचून दाखवी. त्यांना त्या आवडल्या तर ते पाठीवर थाप मारून कौतुक करीत. माझ्या हस ते कौतुक करीत. पण एखादे काही आवडले नाही तर मला तसे स्पष्ट सांगत.

आयुष्याच्या उतरणीला लागल्यानंतर त्यांच्या काही कविता गोमंतकमधून प्रसि परंतु त्या कविता तत्पूर्वी वाचायचा योग मला आला. मला यातच धन्यता वाटते. त्यांच्या ओळी आठवत नाहीत. परंतु त्याचा आशय थोडाफार असा होता :'इवल्याशा सुखाला काही लागत नाही. फक्त ते लाभण्यासाठी आपला उभा जीव उन्हात वेचावा लागतो. असेच उभा जीव उन्हातच घर बांधले होते. म्हणून तर ते तृप्त होते फकीर होते.

ते चतुर्थीचे दिवस होते. चतुर्थीसाठी ते मडगावी निघाले होते. सर्व नातवंडाना त्यांनी मनिऑर्डरी करवून घेतल्या होत्या. पत्रे लिहून झाली होती. कुलूप करून निघणार त माझ्या हातवर ५० रुपयांची नोट टेकवली व ते म्हणाले, ' हे तुला पैसे म चतुर्थीसाठी. ' चतुर्थीसाठी पैसे घ्यावयास मी काही तेवढा लहान नव्हतो. तरी त्याचा आ प्रेम नाकारता आले नाही. या दोन वर्षांच्या आमच्या सहवासाच्या काळात त्यांचे ' खब वर्माच्यो, काय कर्माच्यो ' हे पुस्तक प्रसिद्ध झाले. त्या पुस्तकाच्या काहीच प्रति त्यांना आल्या होत्या. त्या हाती पडताच त्यांनी एक प्रत माझ्या हाती ठेवली. मला किती कृतकृ ते सांगणे शब्दातीतच.

त्यांना मानधन, पेनशन अशा कितीतरी मनिऑर्डरी येत. परंतु त्या हाती पड आम्हा लेखनिकांचे मानधन ते सर्वांत प्रथम हातावर ठेवीत. मी त्यांना नकार देई. तरीही टाकतच. मी त्यांचा लेखनिक झालो होतो तो या वरकडच्या पैशांसाठी नव्हे तर त्यांच्या सह परंतु हा सहवास लगेच संपला. काका लहरी होते. त्यांना मडगावी जायची लहर आ त्यांनी बाडबिस्तारा हलवला. एका सहवासाची समाप्ती झाली.

(दै ' **गोमंतक** ' रविवार पुरवणी, १६ फेब्रुवारी १९८६वरून

टीप : याच शीर्षकाच्या मूळ लेखातून संपादित केलला काही भाग.

लक्ष्मणरावांचा भाषाविचार

डॉ. जुझे पेरेरा हांच्या सांगातान...

(भौ. नारायणबाब मावजो हांच्या बरेपणान.)

आयज गोयां भाशेच्या प्रस्नावेल्यान धोंशी पाडल्यात. दुस्मानकायेचे तावरण तयार जालां. अशा वेळार कोंकणीचे बाबतीत तडजोड ीकारीनासताना कोंकणी–मराठी हांचेमदी समन्वय घडोवन हाडपाचो वर ाजकर्त्यांपरस साहित्यीकूच चड बरे करतीत आनी ह्या वावराक कीबाब–लक्ष्मणरावांसारकिल्यांची चड गरज आशिल्ली."

– चंद्रकांत केणी

मराठीन भूतकाळ साबांळ्ळो, कोंकणी भविश्यकाळ सांबाळटली

– प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाय

वाद गोंयकारांचे पांचवेक पुजला. तो खंयच्या प्रश्नाचेर करचो हें मात ताका कळना. झार जाय काय नाका, हो विशय सर्वसाधारण गोंयकाराक वादाचो दिसलो ना, पुण णी भास हो विशय वादाचो जावन बसला. इतलेंच न्हय तर ह्या वादाचेर रणां ल्यांत. ह्या शेंकड्याच्या दुसऱ्या दसकांत असोच एक वाद गोंयकारांनी उपस्थित केल्लो, तांणीं एकी बेकी हें नांव दिल्लें. दर एकल्या घरांत भावा–भावांत, बापूय– पुतांत कलह लो. मनां वेगळीं जाल्लीं आनी जेवपाच्यो पंगती वेगळ्यो जाल्ल्यों. तोच प्रकार आतां त घडूंक लागला. जिणेचीं तळावी मोलां (Values) खोंटायता आसतना, गोंयकार क दुख जालें ना. कोंकणीच्या प्रश्नान मात तो आयज दुखेस्त जाल्लो दिसता. कालच ना असल्या एका गोंयकारान विचाल्ले, "तू मराठीवादी वो कोंकणीवादी ?" हावें म्हळें द्वैत वादी." म्हाका मराठी जाय आणि कोंकणीय जाय. मराठी माझी मावशी, तर णी म्हजी आवय. मराठीन कांय काळ हिंदूंचें पालन पोषण केलें. देखून तिचे विंशी ी कृतघ्न जावंक जायना. पुण कोंकणी ही आमची आवय आसा. तिची फाटल्या काळांत ा जाली. तिका आतां आमी घटमूट करूंक जाय आनी तिचेपासून शक्त आनी स्फूर्त क जाय, हें आमी केन्नाच विसरूंक फावना. **मराठीन भूतकाळ सांबाळ्ळो, कोंकणी ष्यकाळ सांभाळटली**. कोंकणी ही बोली काय भास हो मुद्दा महत्वाचो न्हय, **कोंकणी चार मराठी न्हय हें पयलें सत्.**

कोंकणी हें नांवूच तिजें वेगळेंपण दाखयता. **गोंयची सगळी प्रजा कोंकणी उलयता, हें दुसरें लें सत्. तिसरें सत् अशें किं नवे पिळगेक ती आपली साहित्यीक भास जावंची, तिज्यांतल्यानूच णालें शिक्षण जावचें आनी आपणालो विकास जावंचो अशें दिसता. चौथे सत् कोंकणीच्या ांत येदें सामर्थ्य आसा की केद्याय मोठ्या ललित लेखकाक आपलें व्यक्तिमत्व परगटावपाक णी पडना**. तिचें भवितव्य लेखकांचे इत्सेर आनी बहुजण(न) समाजाचे गरजेर अवलंबून ना, पंडितांच्या निवाड्याचेर न्हय. कोंकणी ही भास न्हय, ती मराठीची बोली आसा अशें ाभर मानलें तरी कोंकणी लोकांची निर्मण –शक्त (Creative Power), सामाजिक ी इतिहासिक परंपरा आनी पुरूशार्थ, तांची बुद्द, तांचे कर्तुब, तांची कल्पकता

(Imagination) हे गुण येदे मोटे आसात कि ताच्या आत्म्याचो परीस कोंकणीव जाल्यार थंय भांगराचे पीक येवंक उशीर लागचो ना हातूंत म्हाका दुबाव ना. **कोंकण कश्टतल्यांचेर अवलंबून आसा.** भासशास्त्रगिनान्यांचेर न्हय. कोंकणी सगळे गोंयक व्हड, पोर तोर समजतात, उलयतात हो एकूच मुद्दो येदो मोटो आसा कि ताच्या कोंकणीच्या भक्तांनी तिची सेवा करपाक फुडें येवचें. लोकशायेच्या ह्या काळांत इत्सा, लोकांचें कल्याण ह्याच प्रस्नाक अदीक मोल आसा. हे नदरेन विचार केलो **कोंकणी हो म्हाका वादाचो प्रस्न दिसना, तो एक Vital Problem दिसता.** संस्कृतायेचे नदरेन गोंयच्या हिंदूंक जिते दवरले, तर कोंकणी ही तांचो आत्मों संपन्न आनी ताचें तेज फांकारपाचें एकलें एकसुरें सादन आसा.

✦ ✦ ✦

('कोंकणी' पत्रक नं. ३, तारीख २५ -०५ -६२ वेल्यान

कोंकणी - मराठी : एकाच प्रदेशातील दोन नद्या

– प्रा. लक्ष्मणराव सरेदसाई

भाषा ही संस्कृतीचा वाहक. तत्त्वज्ञान, सनातन नीती हा जो संस्कृतीचा चांगला भाग तो त्याचं कम्युनिकेशन साहित्याच्या द्वारा होत असतं. मग ते साहित्य कोणतही असो. री माणसं कर्मकांडाची वाहक असतात. संकेतांची वाहक असतात. मग कोंकणी सीत झाली तर ती बहुजन समाजाची भाषा असल्यामुळे ती अधिक सोपेपणानं, र्गकरीतीनं ते काम करू शकेल. गोव्यात कोंकणीचा विकास आणि उत्कर्ष झाला म्हणून ालाच भीती नाही. भाषा परस्पर पोषाख (पोषक) आणि संवर्धक असतात. आपण ळाचा ओघ ओळखला नाही तर आत्मघातकी ठरू. काही काळानं इकडे हिंदी भाषा येईल ाकीत आजच वर्तवता येते. मग आपला पवित्रा कोणता राहील? मराठी आणि कोंकणी दोन समांतर नद्या आहेत. एक मोठी एक लहान. एकाच प्रदेशातून वाहत जाणाऱ्या प्रमाणे भाषा असतात. दुसरी नदी लहान असली म्हणून ती बुजवून टाकायचा खटाटोप, ्या नदीच्या प्रदेशातील रहिवासी करतात काय ? नदी लहान असो, मोठी असो. सपासच्या परिसरातील माणसांना ती तुष्टीपुष्टी देते. हे सत्य आम्हा बुद्धिवाद्यांना कळू काय?

मुक्तिकाळापासून आपण सारे भाषावादाला बळी पडून भांडलो तंडलो (तंटलो). वित्त, आणि शांती यांचा आपण होम केला. आपण गोमंतकीय सौजन्याबद्दल प्रसिद्ध आहोत. ष्णुता हा आपला प्रमुख गुण. दिलदारपणाचे गोडवे गोव्याबाहेरचे लोक मुक्त कंठाने ात. उच्च श्रेणीच्या माणसांनी आपापसात भेद पाडावेत, कलहाग्नी धुमसत ठेवावा, हे ना शोभतं काय? ह्या भांडणात आपली जी शक्ती खर्ची पडली तिच्या जोरावर आपल्या ठी साहित्याची फार मोठी सेवा आपल्याला करता आली असती. मी सर्वसाधारणपणे नत आहे. विशिष्ट व्यक्तींच्या पदरात दोषाचं माप घालण्याचा माझा इरादा नाही.

मी कोंकणीचा कट्टा (कट्टर) पुरस्कर्ता असूनही मराठीचा निष्ठावंत सेवक आहे. भ. बोरकर हे मराठीचे कविकुल. कोंकणीसाठी मराठीचा त्याग त्यांनी केला नाही. रवींद्र ळेकर हे काल परवां राष्ट्रीय ॲकडेमीचा पुरस्कार मिळालेले कोंकणीचे आचार्य. पण ते र मराठी गद्य लिहितात. डॉ. मनोहरराय सरदेसाई कोकणीचे प्रतिभावान कवी. पण कणी इतकंच सुंदर मराठी त्यांनी आपल्या लेखनाच्या पहिल्या अवस्थेत लिहिलेलं आहे.

कोंकणी कवी डॉ. र. वि. पंडित यांनीही मराठी साहित्यात भर घातलेली आहे. उ
कोंकणीचे अभिमानी आणि एक कथालेखक. पण ते ओजस्वी शैलीत मराठी लि
चंद्रकांत केणी कोंकणीचे मोठे पुरस्कर्ते व लेखक असूनही ते मराठी लिहितात. ते
पत्रकारही आहेत. अशी कितीतरी उदाहरणं देता येतील. याच्या उलट मराठीवादी लेख
कित्येकजण कोंकणीची सेवा आवडीनं करतात. बा. द. सातोस्कर, वामन राधाकृष्ण
रामाणी इत्यादी मराठी लेखक, कवी कोंकणीतही लेखन करीत आहेत. असे
कितीतरी लेखक नव्या पिढीत दिसतात की जे सारख्याच ताकदीनं मराठी–क
लिहितात. आणि लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की सुंदर कोंकणी लिहिणारे लेखक
साहित्यात आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण शैलीनं चमकतात. कोंकणी ललित साहित्यानं प्र
अवस्था कधीच ओलांडली आहे. काव्य, कथा ललित लेख इत्यादी साहित्यप्र
कोंकणीनं थोड्याच काळात मोठी मजल मारली आहे. कोंकणी काव्य आणि कथ
संख्येने नसली तरी गुणवत्तेत मराठीची बरोबरी करू लागली आहे. इतकं ते साहित्य प्
आहे.

मराठी साहित्यिकांनी कोंकणी साहित्याचा अभ्यास केला तर कोंकणीचा लवचि
अर्थगर्भ रचना, अर्थवाही सुटसुटीत शब्द, मार्दव, अतीव साधेपणा इत्यादी गुणांचा
लेखनावर परिणाम होईल आणि मग मराठीला वेगळा ढंग येईल. तिला मी गोमंतकी
म्हणेन. कोंकणी साहित्यिकांनी मराठीचा अभ्यास केला तर कोंकणीची शब्दसंपत्ती
तिच्या शैलीला मराठीची रग येईल. कवितेला नवी क्षितिजं लाभतील. तिला अधिक प
येतील. हे आदान–प्रदानाचं काम फक्त सामंजस्याच्या, सुसंवादाच्या भूमिकेवर
चढलो तरच शक्य होईल. ह्या भाषा भगिनींनी आपल्यामधील नातं ओळखून एक
त्या उपकारक होतील यात कोणतीच शंका नाही. प्रतिभावंत कोंकणी साहित्यिकांनी म
साहित्य निर्माण केलं तर ते मराठी सरस्वतीच्या मंदिरात रूजू होणार नाही अशी
कुणाला नाही ना ? कोंकणी साहित्यिकाचा मराठीला हातभार लागला तर ती समृद्ध
नाही काय ? एकमेकींबद्दल दुजाभाव, वैरभाव बाळगल्यानं कुणाचंच हित होणार
आपण सारे याच भूमीची लेकरं आहोत. आपला सांस्कृतिक वारसा एकच आहे.
निसर्गानं आपले देह आणि मनं घडविली आहेत. राजकारण बदललं आहे. सर्व
आपण एकत्र येत आहोत. आपले राजकीय, आर्थिक, सामाजिक हितसंबंध पूर्वीचे रा
नाहीत. एकाच सूत्रात ते ओवले जात आहेत. अशावेळी मागचे अतिरेक विसरून, विव

ल देऊन आपण मराठी, कोंकणीच्या भक्तांनी पुढची वाटचाल केली तर लवकरच कणी-मराठीचं एक संमिश्र संमेलन आपण भरवू शकू. आणि एकाच व्यासपीठावर बसून ही साहित्यांच्या उत्कर्षाचा विचार करू शकू. गरज आहे ती परस्पर विश्वासाची, परस्पर कार्याची. या कसोटीला आपण उतरू शकू यात मला शंका नाही.

+ + +

कुडचडेच्या अध्यक्षीय भाषणातील वेंचे, '**लक्षदा**' १९८६ दिवाळी अंकावरून साभार)

आजच सभासद व्हा!

अपरांतक' ही कोंकणी- मराठी सांस्कृतिक मासिक पत्रिका समन्वयाचा नवा संकल्प घेऊन आलेली आहे. प आहे उभय भाषा आणि सांस्कृतिसमन्वयाचा. आपणही सभासद होऊन '**अपरांतक**'च्या समन्वय संकल्पास र्य प्राप्त करून देण्यास हातभार लावू शकता. सेतुबंधनात खारीचाही वाटा महत्वाचा होता, हे लक्षात आणा. या सेतुबंधनाच्या कार्यास सहकार्य करा. आपण ते करालच याची आम्हास खात्री आहे. केवळ रु. १०० फक्त र्थ्यांकरिता रु. ७० फक्त.) किंवा रु. २५० फक्त भरून आपण वार्षिक वा त्रैवार्षिक सभासद होऊ शकता. क मासिक पत्रिकेचे देणगी मूल्य केवळ रु. १० आहे. मात्र विशेषांकाचे मूल्य अधिक असेल. परंतु सभासदांस वळ रु. १० लाच (विद्यार्थ्यांना रु. ६ लाच फक्त.) मिळतील. उदा. मार्च २००४च्या १०० पानी '**लक्ष्मणराव साई विशेषांका**'चे मूल्य आहे रु. ८०, परंतु सभासदांना नाममात्र रु. १० ला तो मिळेल. संग्राह्य, सज्जड व मूल्य असलेले असे वर्षाला एकूण ४ विशेषांक आपण केवळ वार्षिक वर्गणीत मिळवू शकाल. तेव्हा आम्ही काय ोय ते आले ना लक्षात ? तुम्ही फक्त सोबतचा फॉर्म भरुन आवश्यक रकमेसह पाठवून द्या. बाकीचे सारे आम्ही रितीप्रमाणे करू, याची खात्री बाळगा. खालील कात्रण कापून पाठवा, शुभस्य शीघ्रम. बाहेरगावच्या ोनी अधिक रुपये १०/- वटणावळीकरिता (क्लियरेन्स चार्जीस) सोबत पाठवावेत.

- -

तारीख: ____________

दक/प्रकाशक,

रांतक' यांस,

मला आपली योजना आवडली. मी '**अपरांतक**'चा/ची वार्षिक/त्रैवार्षिक सभासद होऊ तो/इच्छिते. सोबत रु. .... (अक्षरी रु ....

....) क्रॉस चेक/डी.डी.ने पाठवत आहे. माझा

: ....

: ....

....

कोड नं.......................

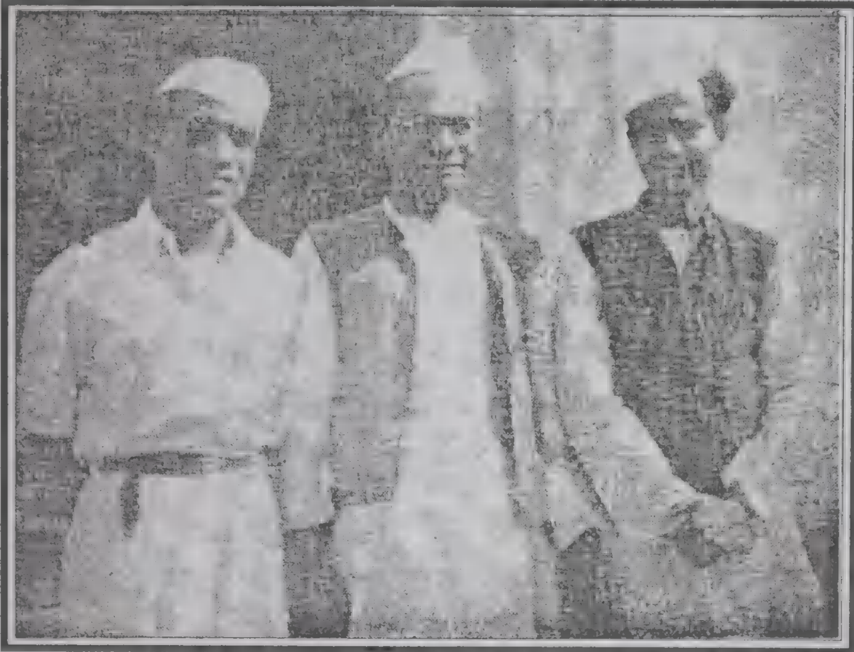
मला माझा सभासद क्रमांक कृपया लवकर कळवावा व '**अपरांतक**'पत्रिका सुरू करावी.

आपला/ आपली,

पत्रव्यवहाराचा पत्ता कृपया पान नं. ३ वर पहावा.

सभासद फॉर्म झेरॉक्स करूनही पाठविता येईल.)

कवी लक्ष्मणराव

डॉ. राम मनोहर लोहिया आनी बाकीबाब हांच्या सांगातान.

('लक्षदा', दिवाळी १९८६च्या सौजन्याने.)

" लक्ष्मण, खरो कवी हांव न्हय ; खरो कवी तूं "

– बाकीबाब बोरकार

लक्ष्मणरावांची कविता

प्रस्तावना :

प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई मराठी आणि कोंकणी साहित्यविश्वाला एक प्र
कथाकार म्हणून सुपरिचित असले तरी त्यानी उत्तर आयुष्यात काव्यलेखनही केलेल
त्यानी आपलें दर्जेदार काव्यलेखन प्रामुख्याने पोर्तुगीज भाषेत केलेले आहे. पोर्तुग
त्यांनी सुमारे १००हून अधिक कविता लिहिलेल्या समजते. कोंकणीमधूनही त्यांनी
अधिक कविता लिहिलेल्या आहे. मराठीमधूनही त्यांनी काव्यलेखन केलेले आहे.
बऱ्याचशा कविता 'vida', 'गोमंतक', 'राष्ट्रमत' इत्यादी नियतकालिकांतून प्रसिद्धही
आहे. त्यांच्या काव्यलेखनासंबंधाने त्यांचे जेष्ठ पूत्र आणि कोंकणीकाव्यविश्वातले एव
आणि श्रेष्ठ कवी मनोहरराय सरदेसाय यांनी म्हटले आहे,

"लक्ष्मणरावाच्या काव्याची भास सादी, सोंपी, सरळ आनी संपन्न. सांगपाचें अ
तो सरळ सांगता. उतरांनी घुसपून उरना. आपलें उमाळें उकते करपाखातीर तो
वाचप्याचेर छाप घालपाक तो बरयना. आतांचे आमचे खूबशे कवी उतरांनी घु
दिसतात. तांणी मुजरत लक्ष्मणरावांचें काव्य वाचचें...

साहित्य म्हळ्यार जिविता विशींचे वा जिविताचेर केल्लें भाश्य. जिवित कशें
हाचें चित्र लक्ष्मणरावाच्या काव्यांत दिश्टी पडटा. पूण तेच वांगडा जिवीत कशें आस
तो सांगता."

पुढे कांही लक्ष्मणरावांच्या कविता देत आहोत. काही मूळातल्या तर कांही
स्वत: व मनोहरराय यांनी अनुवादित केलेल्या आहेत. त्यांच्या कवितेचा अभ्यास कर
कुणा रसिकाला यामुळे प्रेरणा मिळाली तरी आमचे प्रयत्न सफळ संपूर्ण जाहले असे
मानू.

– संप

कवी

(मूळ : पुर्तुगेज; अणकार : मनोहरराय सरदेसाय)

मानव जातीच्या सगळ्या खळबळीत भूतकाळाक
हांव म्हजे भितर पुरतां
आनी म्हज्या दिश्टाव्यांत
तिचो फुडार देखतां
आपल्या सगल्या धडधडीं सयत
वर्तमान काळाचे पडसाद म्हज्यांत उदेतात.
हांव म्हजे विचार धर्तरेक रोयतां
आनी तांतुंतल्यान चमत्कार भायर सरतात
ते अपूर्ण संवसाराक
पूर्णताय दिवंक सोदतात
देवान विश्व रचलां
आनी ह्या विश्वांत हांव
सुंदराय ओततां, अमर सुंदराय
ही श्रद्धा विश्वाक जीवसाण दिता
देवान हें विश्व घडयलां हें खरें
पूण म्हाका ताणें म्हज्या सपनां प्रमाण
तें घडोवपाचो हक्क दिला.

माझी व्यथा

व्यथा माझी जगावेगळी
व्यथा नव्हे शरीराची
व्यथा नव्हे इंद्रियांची
व्यथा माझ्या पिंडाची

व्यथा दिसत नाही
व्यथा कळत नाही
मोठमोठ्या वैद्या
व्यथा माझी उमगत नाही.

घरात सारे विपुल आहे
बायकोमुले सुखात आहेत
नातीगोती भक्कम आहेत
तरी व्यथा थांबत नाही.

माझी व्यथा सावलीसारखी
पाठ माझी सोडीत नाही.

माझी व्यथा जादूची
आनंदाचा वर्षाव करणारी
माणसाच्या कल्याणाची
व्यथा माझी भारी सुंदर
स्वर्गपेक्षा दिव्य भव्य
स्वर्गावर लाथ मारून
बसतो व्यथेला कवटाळून

व्यथा माझी करूणेची
माणसाच्या मायेची,
भोगली सगळी सुखे
त्यागले सगळे भोग
पण व्यथेत माझ्या पाझरतो.

असली व्यथा थोर थोर
माझी व्यथा ईश्वरी कृपा
माझी व्यथा ईश्वरी शाप.
शापाच्या दिव्यातून

निघते त्राणाची धार

माझी व्यथा निजाची
चालत आलीय, चालणार अशीच
नटरंगा पर्यंत अविरत
माझी व्यथा पातके धुते
पिसाट आंधळ्या निसर्गाची !

+ + +

(**गोमंतक**, ९ - ८ - ८१)

PAREDES
(मूळ कविता)

Não quero essas paredes e esses tectos
Que estorvam o ar e ar e a luz
Quero inundar me em pleno
Nos raios solares
Quero respira o ar, puro e fresco,
Quero sentir a noite

No seu silencio escuro e escuro e profundo

वणटी

(अणकार : लक्ष्मणराव सरदेसाय)

म्हाका नाका ह्यो वणटी
हाका नाका हें पाखें
तांकां लागून वारो –उजवाड
म्हजे जिणेक पारखो जाता
उकत्या आंगान सुर्या –किर्णांत
न्हावचें आसा
रातीचो काळखी एकांत
चाखचो आसा

तृप्त मी फकीर मी

घर सोडूनी अंगणी बैसलो.
लोक म्हणतात "फकीर झालो"
तृप्त मी... फकीर मी...

पदरचे गमावले
घरदार धुवून गेले
जमीदजुमला उडून गेला
दागदागिने कढून गेले
"बाबांनी काही ठेवले नाही"
म्हणतात माझी पोरे.

जवळचे दूर झाले
दूरचे पसार झाले
नातलगांनी, मित्रांनी
माझ्या डोक्यावर
फिरविला आपला हात

इच्छा नाही बंगल्याची
ओढ नाही गाडीची
वैभवच्या लखलखाटांत
मन माझे रमले नाही

बंगला पडतो गाडी मोडते
दागदगिने चोरीस जातात
नोकर चाकर धरणे धरतात
असले भाग्य नको बा मला

वरती आभाळ समोर माळ
त्याच्यावर पसरली आहे
दाट हिरवळ
डोंगरावर झाडेच झाडे
तेथे डुलतात फुले फळे
झोपडीमागच्या वडाखाली
शिळेच्या गर्भातून
अमृताची झरते धार
विश्वाचे हे वैभव
आज माझे झालेय गा

अनोळखी घरेदारे
शहरातली, गावातली
रानातली, डोंगरावरची
पाहून मला –या फकीराला–
उघडी होतात
नि येतात बाहेर

मायाळू हात,
कवेत घेतात माझी काया
डोळ्यावाटे ओततात माया
विनवितात "थांबा, जाऊ नक
यापरते दुसरे कोणते भाग्य ?

✦ ✦ ✦

(गोमंतक ९ – ८ – ८ १)

सावधान ! मुदत वाढविली !

प्रा. लक्ष्मणराव सरदेसाई जन्मशताब्दीवर्षानिमित्त '**अपरांतक**' ने आयोजित केलेल्या **कोंकणी** व **मराठी** कथास्पर्धेची मुदत कथालेखकांना अधिक वेळ मिळावा म्हणून **३० सप्टेंबर २००४**पर्यंत वाढविण्यात आलेली आहे.

❖ बक्षिसपात्र कथा '**अपरांतक**' च्या कथा विशेषकांत प्रसिद्ध करण्यात येतील.

❖ तर इतर लक्षवेधक कथांना '**अपरांतक**' च्या पुढील अंकामधून यथावका प्रसिद्धी देण्यात येईल.

❖ प्रत्येक भाषेत **प्रथम** (रु. ५००), **द्वितीय** (रु. ३००), **तृतीय** (रु. २००) व **उत्तेजनार्थ** (रु. १००)ची दोन पारितोषिके देण्यात येतील. अधिक–

❖ **प्रत्येक यशस्वी स्पर्धकाला एक वर्षपर्यंत 'अपरांतक'चे अंक मोफत देण्यात येतील.**

कथास्पर्धेचे नियम :

❖ ही कथास्पर्धा खुल्या स्वरूपाची आहे. ❖ कोणीही त्यात भाग घेऊ शकतात. ❖ कथा स्वतंत्र, निजी, नवी आणि अप्रसिद्ध असावी. ❖ कथेला विषयाचे बंधन नाही. ❖ कथा जास्तीत जास्त सुमारे १००० शब्दात असावी. ❖ कथा सुवाच्च आणि शुद्ध अक्षरात पुरेसा समास सोडून लिहावी. ❖ गिचमिड अक्षरातली कथा स्पर्धेकरिता विचारात घेतली जाणार नाही. ❖ क था कागदाच्या एकाच बाजूने लिहिलेली असावी. ❖ प्रत्येक कथेच्या तीन प्रती पाठवाव्यात. ❖ कथेची स्थळप्रत स्वत:पाशी ठेवावी. ❖ कोणत्याही परिस्थितीत परताव्याचा पत्रप्रपंच केला जाणार नाही. ❖ स्पर्धेत बक्षिसपात्र न ठरलेल्या कथा परत पाठविल्या जाणार नाहीत. ❖ परिक्षकांचा निर्णय अंतिम राहील. ❖ सोबत आपला पासपोर्ट आकाराचा फोटो (पोलराइज्ड नको), वेगळ्या कागदावर लिहिलेला संक्षिप्त परिचय व पूर्ण पत्ता पाठवावा. ❖ स्पर्धक दोन्ही भाषाविभागांमधून भाग घेऊ शकतो. ❖ स्पर्धेकरिता कोणत्याही प्रकारची प्रवेश फी नाही. ❖ कथा उशिरात उशिरा **३० सप्टेंबर २००४** पर्यंत संपादकाच्या पत्त्यावर पोचल्या पाहिजेत. **मग विचार कसला करता? उचला लेखणी आणि लागा लिहायला.**

प्रथम बक्षिसाचे मानकरी तुम्हीही असू शकता ! हो केवळ तुम्हीच !!

तमाम लेखकांना कळकळीचे आवाहन:

भारतीय कवितेचे शिल्पकार कै. शंकर रामाणी यांची प्रथम पुण्यतिथीच्या निमित्ताने (दि. २८ नोव्हेंबर २००४) '**अपरांतक**' चा नोव्हेंबर २००४ चा अंक '**शंकर रामाणी विशेषांक**' म्हणून काढण्याचा संकल्प केला आहे. तरी **कोंकणी** व **मराठी** लेखकांनी त्यांच्याविषयींचे, त्यांच्या साहित्याविषयींचे लेखन – आठवणी, समीक्षा, शोधनिबंध – आमच्याकडे पाठवून आम्हास सहकार्य करावे ही विनंती. पसंत साहित्यास योग्य ती प्रसिद्धी आणि शक्यनुसार मोबदला दिला जाईलच. साहित्य उशिरात उशिरा **३० सप्टेंबर २००४**पर्यंत पोचेल असें पाठवावे.

आपले सहकार्य अपेक्षित आहे.

– संपादक

GOVERNMENT OF GOA
DIRECTORATE OF SPORTS

SPORTS.... FOR BETTER HEALTH AND RECREATION

DO YOU KNOW WHAT THE GOVERNMENT IS DOING FOR THE PROMOTION OF SPORTS

1. Promotion of physical Education at Primary/Middle/ Secondary & Higher Secondary level
2. Conduct of Sports & Games at Primary /Middle/ Secondary & Higher Secondary level.
3. Development of playgrounds at school, village Panchayat and at Taluka Level.
4. Imparting scientific coaching in the State of Goa at various Coaching centers like Peddem, Campal, Fatorda, Chincalim, Curchorem, Cancona, Sanguem etc.
5. Establishment of Centre of Excellence.
6. Supply of Sports equipment to Govt. and Non Govt. Schools
7. Conduct of Bhartiam Training Programme for physical Education Teacher and Orientation Courses in various games and sports.
8. Promotion of Yoga Education.
9. Establishment and Maintenance of Vyayamshaias (Gymnasia) at 30 different centers.
10. Celebration of days of State and National Importance by involving school children in various Calesthenics and Cultural programmes.
11. Conduct of Civil Services Sports for Government Employees.
12. Release of Grants to Sportspersons in indigent circumstances.
13. Conferring of State Sports Awards to sportsperson and sports organizers
14. Conduct of Water Sports
15. Grants to non Govt. Secondary Schools and College for development of Playgrounds and indoor halls
16. Promotion of Literature on Sports and Physical Education for the benefit of people working in the field of Sports & Physical Education
17. Establishment of Sports Hostels for Long term Coaching.

Issued by:

DIRECTORATE OF SPORTS
CAMPAL, PANAJI- GOA.

